00058130

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 26 March, 2016

BOMBAY BRANCH

OF THE

ROYAL ASIATIC SOCIETY.

TOWN HALL, BOMBAY.

(28)

تحفة الاحرار

TUHFAT UL AHRĀR,

THE GIFT OF THE NOBLE:

BEING ONE OF THE SEVEN POEMS, OR HAFT AURANG,

OF

MULLĀ JĀMĪ,

NOW FIRST EDITED FROM THE COLLATION OF EIGHT MANUSCRIPTS IN THE LIBRARY OF THE INDIA HOUSE, AND IN PRIVATE COLLECTIONS,

WITH VARIOUS READINGS,

BY

FORBES FALCONER, M.A.,

MEMBER OF THE ROYAL ASIATIC SOCIETY OF GREAT BRITAIN AND IRELAND,
AND OF THE ASIATIC SOCIETY OF PARIS,
AND HONORARY MEMBER OF THE AMERICAN ORIENTAL SOCIETY.

58130
LIBRARY OF THE BOMBAY BRANCH OF THE ROYAL ASIATIC SOCIETY

LONDON:

PRINTED FOR THE SOCIETY FOR THE PUBLICATION OF ORIENTAL TEXTS.

SOLD BY

JAMES MADDEN & C°. 8, LEADENHALL STREET.

MDCCCXLVIII.

قفل‌کشای در باغ صفاست
عطرفزای گل شاخ وفاست
لفظ خوش و معنیء ظاهر درو
آب زلالست و جواهر درو

ORI
891.51
Jam/Tuh
58130

00058130

ADVERTISEMENT.

The occasion of the following publication was briefly this: John Bardoe Elliot, Esq., of Calcutta, having contributed a handsome donation towards the expense of printing the Haft Aurang of Jāmī, the Committee were pleased to entrust the task to the Editor, who has commenced by the present text.

The character of the Tuhfat ul Ahrār as an admired Persian Classic, and its value as illustrating the religious and philosophical tenets of the Sūfīs, will perhaps be considered by the learned as a sufficient justification of the preference which the Editor has given it. As the first in order, also, in the manuscript copies of Jāmī's Khamsah, it has an additional claim to precedence in commencing the printed series, should the Editor's engagements permit him to complete it by the publication of the other poems.

It only remains to enumerate the manuscripts which have been used in preparing the following text; in doing which the Editor must not omit to render his grateful acknowledgments to Professor H. H. Wilson, for the kindness and liberality with which he permitted him to retain in his possession the manuscripts of Jāmī in the East-India Company's Library during the whole of the time that the work was preparing for publication; and to N. Bland, Esq., of Randall's Park, who with equal kindness placed at his disposal, during the same period (which the Editor's other avocations rendered longer than he could have wished), three manuscripts of Jāmī contained in his valuable collection, as well as several manuscripts of Daulatshāh and the Ātashkadah, which have furnished two of the Biographical notices of Jāmī prefixed.

The eight manuscripts which have been collated throughout, and of which the Variants are appended, are designated by the letters A. B. C. D., &c.

IN THE COLLECTION OF N. BLAND, ESQ., OF RANDALL'S PARK.

A. A beautiful and carefully written copy of the Haft Aurang, of which the five poems composing the Khamsah, viz. the Tuhfat ul Ahrār, Subhat ul Abrār, Yūsuf u Zulaikhā, Leilā u Majnūn, and Sikandar Namah (or Khirad-namah-i Iskandarī), were transcribed by ʿAlī Hijrānī, in the city of Herāt, A.H. 934 (A.D. 1528); and the other two, viz. the Silsilat uz Zahab and Salāmān u Absāl, by ʿAbd ur Rahīm Ibn Mahmūd, A.H. 1009. 8vo.

C. A beautifully written copy of the Tuhfat ul Ahrār and Subhat ul Abrār; the former in the centre, the latter round the margin, without date or name of writer. The manuscript having been imperfect, the last leaf, as well as some others, are supplied in a later hand. Small 8vo.

F. A well written and accurate copy of the Haft Aurang, written A.H. 1041, by Mihr ʿAlī of Tatta, by order of the Nawwab Amīr Khān, and collated by Mir Muhammad Būbakānī and Sulaimān of Tatta, in the same year. Formerly in the possession of T. Roebuck, Esq., and subsequently in that of the late Major Macan. Folio.

IN THE LIBRARY OF THE EAST-INDIA COMPANY.

B. No. 1317 in the Catalogue of MSS. A well written and valuable copy of the Haft Aurang, illustrated with paintings, without date or name of writer, but evidently of considerable age. This copy, besides the general Preface to the Haft Aurang, contains also the Preface to the Khamsah. Formerly in the possession of Sir Barry Close. Small 4to.

E. No. 1188 in the Catalogue of MSS. A plainly written and frequently inaccurate copy of the Tuhfat ul Ahrār, imperfect in several places. 8vo.

H. No. 1461 in the Catalogue of MSS. A manuscript of the Tuhfat ul Ahrār, rather carelessly written, without date or name of writer. Large 8vo.

IN THE LIBRARY OF THE ROYAL ASIATIC SOCIETY.

G. A beautifully written manuscript of the Haft Aurang, copied, A.H. 1063, by Hājī Muhammad Ibn Nūr ud Dīn Muhammad Ibn Hājī Muhammad Ibn ul Kāsim Dashtbayāzī, when between seventy and eighty years of age. Presented in 1829 to the Asiatic Society by Lieut.-Col. Joseph D'Arcy. Folio.

IN THE COLLECTION OF THE EDITOR.

D. A beautifully written manuscript of the Tuhfat ul Ahrār, without date, copied by 'Abd ul Karīm Multānī. 8vo.

The Editor has, in general, chiefly followed the text of A. and B.; but valuable aid has been afforded for the confirmation of doubtful readings by the collation of the other manuscripts.

The text of the notice of Jāmī from the biographical work entitled Tārīkh-i Haft Iklīm, by Amīn Ahmad Rāzī, is given after a single manuscript of that work in the Library of the East-India House, No. 49 in the Catalogue of MSS., written at Ahmadābād, A.H. 1086.

VARIOUS READINGS OF EIGHT MANUSCRIPTS

OF THE

TUHFAT UL AHRĀR.

COUP. HEMIST.

9. 1. بي كه زپي سين D. بي ز پي سين

13. 2. باشد D. بسته

16. 2. تسنيم D. تسليم

17. 1. هر الف از وي B. هر الف وي

. . . . شجري A. شجر, but apparently altered from شجري

26. 1. بود آن با D. كه بود با

28. 1. كه تعليم او D. بي تعليم او E. كه بتعليم او

35. 1. نقطهٔ بي بست ز ارباب D. نقطهٔ بايس برِ ارباب

40. 2. رحيميت A. F. رحيمش

46. 1. گرهي A. F. گره

49. 1. عقدة D. رشته

50. 2. گره D. گهر

94. 2. و D omits the copula.

103. 1. كاركنان D. كارگران

110. 2. درد G. رود

117. 2. جلوه‌گه D. جلوه‌گر

COUP. HEMIST.

119. 2. آزاد وي آزادگان, so C. B. E. F. G. آزادي آزادگان

120. 1. سايه‌ور سربلند D. سايه سرو بلند

131. 1&2. { سوستم سوسنيم / ميزنم ميزنيم } B. and D.

132. 2. باغ D. داغ

137. 1. باشدش D. باشد

144. زمعموره B. C. D. &c. بمعموره

146. 2. بهم P. &c. ز هم

147. 1. هست, so A. B. F. &c. D. نيست

. . 1 & 2. { نه ني / نه ني } is the orthography of D.

152. 1. عكس نما D. غيب نما

153. 1&2. { اوست است / اوست است } D.

159. 1. ز وجود بوجود

160. 1. نو B. نوي

169. 1. اخضر A. and F. خضرا

175. 1. گل D. گلي

COUP. HEMIST.

175. 2. گلشن D. گلبن

177. 1. آدمي است D. کآدميست

182. 2. سربلند G. شد بلند

187. 1&2. { توشه نه توشه ده / خوشه ده خوشه نه } D.

189. 1. زلف D. جعد

191. 2. زتو داغ داغ B. زداغ تو داغ

194. 1&2. کارگر راستين A. کارگر آستين

200. 2. بنظامي B. زنظامي

206. 2. شايدم A. and F. بايدم

215. 2. قوس دگر F. نيم دگر

216. 2. تيرزهي E. تيز زهي

221. 2. قبهٔ اين D. قبه برين

223. 2. قائمهٔ G. قايدهٔ

241. 2. غبار B. قرار

248. 2. فرش قدم کن چو زمين عرش را
G. فرش زمين کن قدم عرش را

249. 1. راسترو D. راستره

. . 1 & 2. { غوي طغي / طغي غوي } D.

. . 2. نظرما D. نظري ما

254. 1. باز D. and F. بست

257. 1. سجده کنان D. سبحه کنان

265. 1. زتن جان D. زبر جان F. زسر جان

267. 2. پردهٔ او G. پرتو او

268. 1. هستي ازو D. هستئ او

COUP. HEMIST.

268. 1&2. { دورگشت نورگشت / نورگشت نورگشت } B.

270. 1&2. { گفت وگوي جست وجوي / گفت وگوي گفت وگوي } D.

276. 1&2. { خواست خاست / خواست خاست } B. and C.

277. 2. اي عجب C. اين عجب E. بس عجب G. وين عجب

278. 1&2. { وآسمان وزمان / زمان ومکان } D.

282. 1. بتو چون شد بلند A. F. بتو شد سربلند

. . 2. کسر بمقصورهٔ D. کنکر مقصورهٔ

284. 1. نديدت D. نديده

285. 1. جانت ز D. جانش ز G C. جانت از

285. 2. تود D. بود

286. This couplet is omitted in D.

288. 1. رسد D. بود

289. 2. شده آن D. شد از آن

293. 1. خواندي G. کردي

294. حصار B. حصاري

296. 1. زاهل B. از اهل

296. 2. آمدت G. آمده

299. 1. لقمه زبرغاله A. طعمه زبرغاله D. لقمهٔ برغاله

299. 1&2. { کرد خورد / کرد کرد } G.

COUP. HEMIST.

300. 1. آلوده بزهرم D. آلودهٔ زهرم
.. 2. برد A. بود
310. 1. دجّال B. دجّاله
314. 1. بکش G. بکن
316. 2. خورد D. خرد
326. 1. کاش C. کاچ
.. 1. عروجت G. عروضت
327. 1. بتو D. زتو
344. 2. شکرافشان D. شکرستان
345. } in C. and D. the couplet 346
346. } comes before 345.
349. 1. زبان B. زباني
354. 1. گرددم آن دايرهٔ حصن امان
D. کردم از آن دايرهٔ حرض امان
362. 1. بطحي F. بطحا
364. 1. خواجه که بسته G. B. خواجهٔ بسته, and so A. originally; but که has been subsequently inserted.
.. 2. کمر بندگي G. زسر بندگي
369. 1. قدم G. قدمي
.. 2. جاي B. پاي
372. 1. عنايت G. هدايت
.. 2. کشيد B. رسيد
374. 2. در D. بر
375. 1. بس B. پس
380. 2. وثقيء اسيران A. وثقي زاسيران
381. This couplet is omitted in G.

COUP. HEMIST.

383. 2. نبودي D. نبودش
384. 2. سدره نشيمن شد D. سدره نشين آمد H. سدره نشين باشد.
385. 1. باد B. باز
386. 1. نوبت D. دولت
388. 2. چون روي يك ناخن D. & H. روي يكي ناخن
393. 2. از بقاع C. and D. ارتفاع
396. 1. چو B. چه
397. 2. راتبه‌خوار از شکرستان D. راتبه خوار شکرستان
400. 1. کعبهٔ G. نقطهٔ
401. 2. بدان A. بر آن B. بآن
402. 1. پيشترين نغمهٔ B. بيشتري نفخهٔ
C. G. نفخهٔ E. F. نفحهٔ
403. 1. نغمه B. and F. نفحه C. نفخه
404. C. omits this couplet.
.. 1 قلم G. قلمي A. F. زقلم
D. كه قلم E. چو قلم
406. 2. سخن, so B. C. E. &c. A. & D. کهن
410. 1. نفس را A. سخن را
411. 2. اين نفس A. G. اين سخن
412. 1. گرهها بباد D. گرهها باد
.. 2. گهر صد کشاد P. &c. زگهر صد کشاد
A. گره صد کشاد
413. 2. در آن D. بر آن
414. 1. شود D. بود

COUP. HEMIST.

419. 1. از درون B. اندرون

420. 2. ازآن G. بآن

423. 1. آزاد و D. F. have آزاده, and omit و

. . 2. فغان در B. و فغان در, so F. originally, but the و has been erased.

424. 1. اسرار و معاني, so B. &c. D. اسرار معاني A. اسرار نهاني

434. 2. جانهاست G. جانست

439. 2. شود H. &c. كند

441. 1. ومي زاهدم C. وي زاهدم

452. 1&2. { دهند دهند
نهند دهند } B.

456. 2. زلّه F. G. H. ذلّه

458. 2. هر G. آن

. . . . . محفل B. مجلس

464. 2. صيرفيء C. and G. صبر پي

465. 1. كان جگري خوردهء D. كارجگرخوردهء

471. 1. بندد گيرد

473. 1. كه G. چو

474. 1. گشته G. باشد

476. 1. ني رقم G. ني زرقم

480. 2. موزون G. افزون

486. 2. آرزوي G. زو هوس

487. 2. نو F. تر B. تو

489. 1. بتان G. بيان

. . 2. تحصيل D. تنزيل H. تفصيل P. تفصيل

COUP. HEMIST.

489. 1&2. { او اوست
او اوست } C. D.

490. 1. وآنچه F. has آنكه, and omits و

494. 1&2. { دل گل
دل گل } B. { گل
ذل } G.

497. 1. بدين G. برين H. درين

499. 2. دل ازدل D. وي ازدل H. گل ازدل

. . 2. بهره گير C. مهره گير

509. 1. بيضهء مرغ C. and G. بيضه و مرغ

. . 2. ني B. بي A. نه

506. 2. زجيب D. بجيب

508. 1. طلعت D. ظلمت

. . 2. دولت كشان D. اطلس كشان

513. 1. زآن گزير D. نا گزير

516. 2. برافراخت D. برافروخت

523. 2. بند كشا D. عقده كشا

. . . . هرانگشت C. سرانگشت

525. 1. گفتمش اي B. گفتم كاي

526. 1&2. { مسي است مسي
مفلسي است مفلسي } C.

527. 2. شك C. شب

530. 1&2. { نمود نمود
نمود فزود } A. C.

533. 2. دل D. او

541. 2. خاصّ F. G. خاصّه

548. 2. عقيم P. مقيم

549. 1. بآن A. F. برآن

COUP.	HEMIST.	
549.	1.	ره شناس F. روشناس
..	2.	منتج B. D. E. G. مفتح H. منهج
553.	2.	آئينه ز انديشه G. آئينهٔ انديشه
559.	1&2.	رسيد رسيد / كشيد رسيد G.
560.	2.	سوي بسوي A. B. C. D. سوي بسو E. سوي بسوي G. سو بسويش F. سو بسوي
566.	2.	هر ياسمن پيشهٔ, so G. only. D. پيشترين ياسمن A. B. F. پيشتري ياسمن C. پيستر ياسمن H. نيشتر ياسمن: perhaps پيشترين or پيشتري should have been preferred.
570.	1.	آكه C. آنكه F. D. بينا E. آكمه
576.	1&2.	پر از ياد پير بارشاد پير / بارشاد پير بامداد پير G.
..	2.	جان و دلم B. جان و دلي D. F. H. جان و دل
582.	1.	پردهٔ دوري D. پرده دوروي
583.	2.	لديك D. فديك G. اليك: F. in the text has اليك, but on the margin لديك. H. has in the text روحيٌ نفس است فوادي اليك, but on the margin روحي و نفسي و فوادي لديك.
*585.	2.	دل تيز بين B. دل تيره بين

COUP.	HEMIST.	
587.	1.	ندانسته B. بدانسته
590.	1.	كثرت صورت B. كثرت و صورت
592.	1.	چو C. كه
..	1.	اينسان D. آنسان
593.	2.	وز D. ور
594.	1&2.	رسيد رسيد / نديد دميد G.
596.	1&2.	چون منيست چون منست / هر تنيست هر تنست F.
599.	1.	فارغ ازين جسم و دل و جان شوي, so H. has in the text, but on the margin فارغ ازين چشم دل وجان شوي
..	2.	بديدي H. نديدي
600.	1.	كه G. چو
603.	1.	چهره D. مهر
..	2.	تا G. با
604.	1.	ز ميان B. ز جهان D. ز زمين
605.	2.	تيره D. مانده
606.	2.	تافتم D. يافتم
608.	2.	كش نه كران بود و نه A. F. D. omit the و
614.	1.	درو F. has in the text برو, but above is written درو
618.	1&2.	رسيد رسيد / رسيد شنيد D.
..	2.	طرفي D. طرف
624.	1.	جوابش B. جوابم

COUP.	HEMIST.	
624.	2.	بند کشاد از دل من G. بند کشا شد ز دلم
625.	2.	بند G. قید
629.	2.	جز G. چون
631.	2.	شدی D. شوی
635.	2.	چست G. دست
646.	1.	همی G. همه
648.	1.	ز صفات D. بصفات
650.	1.	برگ و خار G. & H. omit the copula.
655.	1.	نرگس چماش D. بیناش H. رعناش
656.	1.	تمنای D. تماشای
658.	1.	پاپچها برزده H. پاپچها پر رده
..	2.	زد بسر سبزه قدم سر زده H. زه زو بسر D. بسر سبزه قدم در زده رو بسر C. سبزه قدم در زده سبزه قدم در زده
668.	2.	نیست کشاد B. بست و کشاد
669.	1.	حسن و کس از D. حسن گراز
673.	1.	خوبان D. گلها
674.	2.	اندوه, so A. B. F. G. C. D. E. انبوه H. in the text has اندوه, but انبوه is written above, which is perhaps the better reading.
675.	1.	متاعی D. متاع
680.	1.	چادر D. F. پردهٔ
..	2.	جا نشود G. جان نشود All the other MSS. have جا نشود
684.	1.	عشق G. شیخ
685.	2.	رُسته گل C. رستهٔ گل
687.	1.	گنجی G. گنج
692.	2.	حدوث قدم, so D. F., but A. C. E. F. H. have حدوث و قدم, which seems to be the true reading.
693.	2.	خمّرطینت D. خمّر طینه C. خمّرهٔ طینت
701.	2.	رسید D. کشید
702.	2.	مملکت B. مملکتی
707.	2.	در D. بر
710.	1.	صفا G. وفا
720.	2.	ز رنگ F. H. ز زنگ: perhaps the preferable reading, and that intended in the other MSS.
733.	1.	پیش G. has in text دور; but above it is written پیش
734.	2.	رونمای D. H. رهنمای
736.	2.	کرده G. گشته
737.	2.	زو C. and E. رو
739.	2.	بمعماریْ (so read in printed text): so A., &c.; but C. D. F. H. have بمعمارهٔ
744.	1.	فتوّت فشان, so B. C. E. F. H.; but A. D. G. فتوّت نشان
744.	2.	پرده, so pointed in F. برده in the other MSS.; but پرده may be intended.

COUP. HEMIST.

748. 1. بدار G. مدار
751. 1. صافي G. خالي
752. 1. لام الفش هست A. لام الف هست
. . 1. ديو لاخ G. سنگ لاخ .
754. 2. زآنچه G آنچه
755. 1. وَبي A. F. شوي G. تهي E. دهي
757. 1. بُرد E. بود
758. 1. جان D. E. جا
. . 2. يافته زين G. يافت ازين
762. 1. كن D. نه
764. 2. قدّت G. قدرت
. . . . فرق ساي G. قدر ساي H. has in the text قامت قدرت بفلك فرش ساي; but on the margin قامت قدّت بفلك فرق ساي
766. 2. ني A. B. نه
. . . . ازيكي A. B. ازكمي C. ني يكي و ازيكي او اندكي
767. 1. بل يكي زاندك G. بلكه يكي زاندك
773. 1. ازحسن آن بصريء A. & D. ازحسن بصريء
774. 1. فشاند F. نشاند
. . 2. پاك F. گرم
781. 1. برهش G. زرهش
. . 2. گيردش C. گيريش
784. 1. كه رسد G. رسدت

COUP. HEMIST.

788. 2. گشته G. H. كرده
796. 1&2. {بخير بخيز / بغير بغيز} F. & H.
803. 1. بوَد D. شود
811. 1. عرش G. چرخ
815. 1. در B. F. H. ره
817. 1. جمادست E. H. جماديست
819. هيأت G. طينت
821. 1. خيز تو B. H. خيز و تو
. . 2. چند D. جمله
825. 1. هيجا B. هيجان
828. 1. چو ببنداختند D. & C. omit چو C. ببفراختند G. چو بنداختند
831. 1. اين G. كين
839. 1. حرص تو لقمه G. حرص نه لقمه
843. 2. شوي G. شود
844. 2. چون D. كي
845. 2. اجزي D. اجزا
846. 1. دوزخ G. آتش
. . 2. يا شررش C. H. با شررش G. با شرر
847. 2. برت G. سرت
848. 1. حرص و شره D. حرص شده
856. 1. روزسال C. روز و سال G. ماه و سال, but corrected above to روز و سال
857. 2. حلق so A. B. D. G.; but C. E. H. خلق
859. 2. تشنهلبي D. تشنه لب
860. 1. و بس G. H. بس

COUP. HEMIST.

862. 2. به پرداز ز نشنيدني G. ميندازِ بنشنيدني

867. 1. وايهٔ, so A. B. C. D. E. F. G. The reading of H. has been altered to مايهٔ

872. 2. جبهه G. چهره

873. 2. بيهده D. H. بيهوده

881. 1. بينندهِ, so A. B. C. F. G. H.; but D. E. have بينند

885. 2. نظرِ D. نظري

888. 2. دهد D. زند

891. 1. درم‌زن G. درم کن

.. 2. چرا B. چو او

.. 1&2. { گرد ساخت گرد ساخت / گرد ساخت وِرد ساخت } G.

892. 1. گردش ازآن ساخت G. گِرد ازآن کرد

893. 1. بدستت G. بدستش

896. 1. ديدهٔ دل D. ديدهٔ خود

H. ديده و دل

. 1. برتراش C. برزداش

903. 1&2. This couplet is omitted in C.

.. 1. ده بدر D. رو بده

905. 1. بکنارت B. زکناره E. بکناره

904.
905. { For these two couplets, G. has the first hemistich of 904 and the second of 905, as one couplet.

908. 1. ماره—ماره A. D. E. F. ياره—ياره

909. 1. ماره هيچ G. ياره پيچ

.. 2. پيچ E. هيچ

910. 1. هر درم سيم كه زحقّ فقير

هر درم و سيم كه حقّ فقير G. H.

هر درم سيم كه حقّ فقير B. D.

هر درم سيم زحقّ فقير E.

هر زر و سيمي كه زحقّ فقير A. C. F.

913. بپهلو B. زپهلو

916. 1. كند H. نهد

.. 2. همچو H. مثل

.... ببالاي هم D. درم بر درم

923. نقش G. نقد

924. 1. عقده زهميان G. عقدهٔ هميان

925. 1&2. { كرد ساخت / كرد ساخت } D. G.

926. 2. زآنچه طلب كرد بسي G. آنچه طلب داشت ازآن

928. 2. اسراف D. H. اصراف

929. 1. شكستن D. شكستي

932. 1. سفري G. H. سفر

932. 2. آنچه بدست است D. هرچه دهد دست

933. 2. و بس B. H. بس

935. 2. بهر B. مهر

940. 2. برون كن مقام G. بركن و مقام

941. 1. پاكن و دره درآي B. پاي كن و دره آي

COUP. HEMIST.

944. 1. بسته, so D. G. پشت A. B. C. E. F. H. which I now think the preferable reading.
.... بگرد G. H. زگرد
950. 1. بمهب D. بنسیم
.. 2. کرده بآب G. برده در آب
952. 1. مي سپرو G. بي سر و پا
953. 2. بميقاد G. بمنقاد
959. 1. پژولیده A. B. بشولیده
961. 2. او H. رو
964. 1. تا شکني G. تا شکند
.. 2. در ته دامانست نهان کرده G. در ته دامانش نهان کرده
.... دامانست C. دامانت
965. 1. باز شکن D. با شکن
966. 1&2. G. has سنگ سیاهش که یمین الله است دست تمنّاش ازآن کوته است
.. 2. C. دست تمنّات بدین آگهست
967. 1. خوشه چین A. B. F. G. بوسه چین C. توشه چین
967. 2. بوسه زن G. بوسه بزن
968. 1&2. The second hemistich is first in A.
970. This couplet is omitted in G.
.. 2. نیایي C. بیایي
.... به پیش G. ز پیش A. برهش
973. 1. کبش, so A. B. E. F. G., but C. D. H. کیش

COUP. HEMIST.

977. 2. بآن ره پرد G. بدانسو پرد
985. 2. سره وقتي D. H. سر وقتي
988. 2. دادیمت, so A. B. C. D. E. F. G. دادمیت, which seems to be the preferable reading, is found in H. alone.
.... این سرزمین B. E. حبل المتین
989. 1&2. {شوم شوي / شوم شوي} A. E. F.
993. 1&2. {صاحبدلست صاحبدلیست / خاصلست خاصلیست} D. F. G.
997. 2. پس G. پي
1002. 1. کوه و سنگ G. کوه سنگ
1007. 1. بکشتيء رفیقان G. زکشتي برفیقان D. بکشتيء حریفان
1009. لب جو بتاب D. آب جوي وليه
1010. آینهرا D. آینهٔ, without را
1010. } In G. the couplet numbered 1011
1011. } comes before 1010.
1013. 2. آمیزش G. اندیشه
1014. 1. ازینان G. از اینسان
1015. 1&2. {شوند شود / شوند شود} D.
1018. 2. برق B. F. عرق H. حرق
1019. 2. دم G. پي
1021. 1. سردت A. فردت
1023. 1. بر D. E. در

COUP. HEMIST.

1024. 1. سودائیت C. شیدائیت

1025. 1. خیز و F. H. خیز

. . 2. رو D. ره

. . . . خفتگان B. رفتگان

1027. 2. کن A. کش G. ده

1028. 1. منزلشان C. تیرنشان

1029. 1. یا, so C. D. G. H.; but A. B. E. have با

1032. 1. ملالت D. H. ملامت

1034. 1. گشتي E. گشت A. F. گشته H. کشتي

1037. MS. E. here becomes imperfect.

1044. 2. سعایت C. D. G. H. سعادت

1051. 1. صداست D. صلاست

1057. 2. آمد B. آنکه

1058. 1. کاخ, so A. B. C. D. F.; but G. لاخ

1059. 1. بدین D. برین

1063. 1. زنده‌را G. مرده‌را

1064. 1&2. The second hemistich is first in G., which has این for وین

1065. 1. هر نفس از تو که هیولاوش است G. هر نفسي از تو هیولي‌وش است

. . 2. نقش C. نفس

1079. 2. قوت ز غمهاي G. قوّت غمهاي

. . . . خورده D. کرده

1083. 1. بکار خودم D. ز کار خودم C. بکار تو ام

COUP. HEMIST.

1083. 2. گشته G. H. کرده

1087. 1088. For these two couplets, D. has but one composed of the first line of 1087, and the second of 1088.

. . 1&2. { گذر سفر / سفر گذر } G.

1089. 1. ز همه D. ز یکي

. . 2. اینك B. آنك

1092. 2. دولت G. هستيء

1098. 1. هست D. چیست

. . 2. قدرت لعبت نگار D. H. لعبت قدرت نگار

1100. 1. ننگري G. بنگري

1101. 1. درین B. برین

. . . 2. نقش نگارنده درین D. نقش نگارنده این

1103. 2. رنگ, so B. & C.; but A. D. F. G. H. have زنگ, which is perhaps the preferable reading.

1104. 1&2. { ریخت بیخت / ریخت ریخت } G. H.

1106. 2. جبهه D. جبّه B. چهره

1111. 1. بمقراض C. بمضراب

. . 2. کوتهي آنکه C. گونهٔ آنرا که

1112. 2. آخُو, so B. A. C. &c. اخ

1114. 1. نیمه ز عمر D. H. نیمهٔ عمر

1115. 2. آن بخور و این D. این بخور و آن

COUP.	HEMIST.	
1126.	1.	خواب و ز وراي G. C. خوابي ز وراي
1130.	1.	خونابهٔ ده G. E. خوناب ده
1133.	2.	يكدمه D. يكدم
1134.	2.	بخست A. D. F. ز بخست
1136.	1.	سفيرش C. D. G. H. صفيرش
1141.	2.	روضهٔ جان E. روضهٔ او
		D. ديدهٔ جان
1142.	2.	چشمش D. چشمت
1147.	2.	زانكه نهٔ G. زانكه نيم D. زانچه نهٔ
		H. زانكه نيي
1149.	1.	بدستان G. زدستان
1150.	2.	پي بنيستان H. رو بنيستان
		D. في ز نيستان
1153.	2.	كيم G. نيم
1154.	2.	شيوهٔ يكرنگي G. شيوه نه يكرنگي
1156.	1.	گذار G. سپار
..	2.	زانكه دو رنگي G. رنگ دو رنگي
1161.	1.	چو G. كه
1163.	2.	مرغي G. مرغان
1165.	2.	از G. بر
1166.	1.	شرح E. شرع
..	2.	نهد C. دهد D. كشد
1171.	2.	پا ز رعونت C. پاي ز عزت
1172.	2.	نياز G. نماز
1174.	1.	تمنّي G. بمستي
1175.	1.	مي آلوده G. مي آلود
..	2.	زر اندوده G. زر اندود

COUP.	HEMIST.	
1178.	1.	وجد A. وجدي
1181.	1.	آمدي G. آمده
1190.	1.	نكشيد آن D. نكشد اين
1197.	1.	بانگ D. لاف
1199.	2.	از حكيم, so A. C. D. E. F. G. H.;
		but B. has اي حكيم
1209.	2.	بحجاب D. E. ز حجاب
1212.	1.	شفا G. صفا
1213.	1.	و is omitted in G.
1215.	2.	از G. در
1229.	1.	براه D. ز راه
1230.	1.	تلك B. G. H. ته
1231.	2.	ازره D. از سر
1247.	1.	تخت زرت, so A. B. C. D. E. F. H.;
		but G. تخت زر است
1248.	1.	آن G. چون
1251.	2.	شمسهٔ E. شمّهٔ
1253.	1&2.	This couplet is omitted in C.
....		حارس و بوّاب A. B. F. G.
		D. حارس بواب E. H. حارس ابواب.
1253.	1	تو بر بدسگال D. ترا بدسگال
1254.	2.	آن رخنه كه آيد C. آن رخنه چو آيد
		G. آن راه كه آرد
1255.	1.	از كمين E. دركمين
1260.	1&2.	{ بوَد ... شود / بود ... شود } D.
1262.	1.	آشوب D. آسيب

COUP. HEMIST.

1264. 2. تات درآید ته سیبي بکف . تات یکي سیب درآید بکف H.

1266. 1. میوه و مرغي, so D.; but A. B. C. G.H. میوه و مرغ E.F. میوهٔ و مرغ

1268. 2. چوزهٔ C. E. جوجهٔ F. چوژهٔ

. . . . . پیر زن G. پیرهن

1271. 2. رهٔ D. رهي

1273. 1. سراب, so A. B. D. F. G. H.; but C. E. شراب.

1274. 2. بسراب از شراب D. بسراب شراب

1276. 2. رحمت تو D. مرحمتت

1280. 2. گردن و پشت بره F. گردن پشت و بره E. گردن و پشت رمه

1282. 2. ملك و خلافت H. ملك خلافت D. has بلك خلافت (=بلکه)

1283. 2. خاسته G. H. خواسته

1287. 1. ره سپري F. راه سپر

. . 1&2. { یافتید / بشتافتید } so A.G. F.B. { یافتند / بشتافتند } C. D. E. H.

1290. G. omits this couplet.

1292. 2. بر سر ما گرگ دگر A. G. گرگ دگر بر سر ما

1301. 2. قلمت, so B. G.; but A.C.D.E.F.H. have رقمت, which is perhaps the preferable reading.

1304. 2. شده G. شود

1306. 2. بدندان G. زدندان

COUP. HEMIST.

1308. 2. معنیت بوَد D. معنیست ترا

1309. 1. کاي بخرد B. اي بخدا

. . 2. جهد بکاري C. چند بکاري G. بند بکاري

1314. 1. بانبار G. زانبار

1315. 1. شوي G. شود

1316. 1. تاجر E. ما جز

1317. 2. آن برات G. از برات

1318. 1. که در B. بهر

1320. 2. زخار G. زبار

1321. 2. ازمشت او E. انگشت او

1326. 2. نو بنو D. تو بتو

1336. 2. براندختي G. بیندختي

1344. 1. تیغ G. دست

1347. 1. آتش فشان D. زآتش نشان

1348. 1. برفرق G. ازفرق

. . 2. بیخت D. ریخت

1349. 1. تاکه کند G. تا بکند

1354. 1. گشته کوز H. کرده کوز

1359. 2. شیشه دو چشم G. شیشهٔ چشم تو

1370. 2. عشق و جواني . G. عیش جواني H. عشق جواني

1373. 2. تر G. تو

1374. 2. مختلف الوان G. مختلف الالوان (contrary to the measure.)

1380.
1381. } C. omits these two couplets.

COUP.	HEMIST.	
1381.	1.	زده A. F. شده B. has زده in the text, but on the margin شده
1384.	1&2.	{ كئي / يا كئي } { كهٔ / خود چهٔ } G. { كئي / يا چئي } A.
1385.	1.	دل بي سپر (read پي‌سپر) A. دلي
1386.	1.	من بنده D. اين بنده
1387.	1&2.	{ كشود / خيز زود } { كشاد / خير باد } G.
1390.	2.	خاست C. G. H. خواست
1393.	2.	مه G. به
....		كم بهر A. C. كم‌بهره
....		چه بود اين دروغ H. چه گفتي دروغ
1396.		زشست G. زشصت
1419.	1.	چون تو G. تو چو
1422.	1.	پيش پاي B. D. H. زيرپاي
1424.	2.	سُرمه ناك D. شرم ناك
1431.	2.	عرضه ده G. عرض ده
1433.	2.	فيروزه فام G. پيروزه فام
1434.	1&2.	{ صدرة / صدرة } { سدرة / صدرة } H.
..	2.	صدرة D. جبه
1435.	1.	بدو D. برو
..	1.	عشقباز B. عشوه باز
1439.	2.	خُطواتش G. سكناتش
1444.	2.	برين G. بدين
1446.	2.	وار G. كار
1447.	2.	بواري G. بداري

COUP.	HEMIST.	
1448.	1.	و از وار G. از و دار
1452.	2.	سوخته خرمن زهمان آتشيم G. سوختهٔ خرمن هر آتشيم B. H. سوختهٔ خرمن آن آتشيم
....		زهمان D. هم از آن
1453.	2.	خسته G. خرقه
1460.	2.	مه رخسار G. مه و رخسار
1461.	2.	سيمين B. سيمي
1462.	2.	تا لب B. تا بلب G. has in the text تا لب, above which is written طالب
1463.	1.	خرقه كبود G. جامه كبود
1464.	2.	زلطافت G. بلطافت
1469.	2.	بر رخ B. برخئ D. بر خط G. برخوي
1470.	1.	طري D. تري
1471.	2.	كسان E. كشان
....		چاك ازو G. چاك‌زده
1472.	2.	در D. بر
1475.	1.	همقدمي D. همدمئ
..	2.	همقدم D. همدمئ
1476.	1.	صد پي D. صد ره
1480.	1.	ديده‌ور F. ديده در
1481.	2.	بي بصران H. بي نظران
1481.	1&2.	{ نور بار / دور دار } { نور باد / دور باد } G.
1483.	2.	پيموده B. H. بيهوده

COUP. HEMIST.

1484. 1&2. واكنند / كنند — واكند / كند G.

1485. 2. صورت پرست G. شهوت پرست

1487. 1. نورمند A. سودمند

1491. 1. نيفروخته, so A.B.F.G. D. ني افروخته
C. H. برافروخته; but H. has on the margin نيفروخته .
E. هر دو لب انگشت ني افروخته

1492. 2. نهو so A. B. C. E. G. H.; but D. F. تا
B. appears to have had originally تا

1496. 1. تا قدر G. با قدر

1497. 2. جزاز G. H. بجز

. . . . . ديدار D. رخسار

1507. 2. با گل تن رنگ, so A.B.C.E.F.G.H.;
but D. با تن گل رنگ

1508. 1. جان و تن C. جان بتن D.E. جان و دل

1509. 2. پست شو D. پست شوي

1511. 2. اثر D. اثري

1512. 1. آزاده ز مهر D. آزادهٔ مهر

1522. آمدست / آمدست — آمدت / آمدت B. H.

. . 2. رخ, so A. B. C. F. G. H. D. دل

1523. 1. كه دم C. D. كردم

1531. 2. نغمه D. ناله

. . 2. ز هر F. بهر

1541. 2. نوشين G. خندان

COUP. HEMIST.

1545. 1. چون گوش كرد D. در گوش كرد

1554. 1&2. غبار شكيست / يكيست — غباري شكست / يكست F.

1556. 2. بفراست در آن G. بفراست وران

1561. 1. گوهري, so A.F.G.; but B.C.D.H. گوهر
. . . . ز شرف, so B. C. D. G. H.; but
A. F. شرف A. has originally had ز شرف, but the ز has been subsequently erased.

1564. 1. بدكالچه; so B. C. F. G.; but
A. D. H. بدوكالچه

1565. 2. زگرانجانيش B. بگرانجانيش

1570. 2. الف را نشناسد, so A.B.C.D.E.F.H.;
but G. الف وانشناسد

1573. 1&2. گوئيش / گوئيش so A.B. F. G. H. — دانيش / خوانيش C. — خوانيش / دانيش D.

1576. 1. جوع طمع D. جوع و طمع
C. G. حرص و طمع

. . . . . از شبع D. از شرع E. از شمع

1577. This couplet is omitted in G.

1580. 2. لباس از پلاس D. لباس پلاس

. . 2. اطلس و سازيش لباس از پلاس
C. اطلس و ديباش نداني ز لاس

1581. 1. و روي D. omits و

. . 2. وزنش G. دانش

COUP. HEMIST.

1582. 1. صدر وعجز A. صَدْرِ عَجُز

. . . . و خام ازو D. از خام او

. . 2. این نام ازو D. از نام او

1585. 1. خطي, so A.B.F.G.; but C.D.H. خط
E. و خط

1587. 2. اصحاب, so A.D.E.; but C.F.G. ارباب

1589. 2. برزبري B.D.E. برز بر

1592. 2. عصيان و قيامت, so A.B.D.; but
C.E.F.G.H. عصيان قيامت

1595. 2. بر D. در

1597. 2. بر آن مزد B. بدان مرد

1604. 1. بنظم D.E.G. بلفظ

. . 2. بهر G. مدح

1609. 2. اي خواجه B. از خواجه

1612. 2. رنجم D. دردم

1617. 2. و چلت باد B. و چلت باز
B. چلت باد omitting the و

1622. 1. برقع تو موي روي, so A.B.E.F.;
but C.D.G. برقع روي تو موي

1625. 2. سالش G. عمرش

1626. 2. لوح الف بي, so A.B.C.F.G.H.;
but D. تختهٔ ابجد

. . 1&2. { دهند / نهند } { نهند / نهند } A. G.

1630. 1. فگن سر G. سرافگن

1631. 2. رستهٔ H. رشتهٔ

1637. 2. مصحف H. قران

COUP. HEMIST.

1637. 2. بر D.H. در

1647. 1. عيبش A. مدحش

1647.
1648.
1649.
1650. } In A. the arrangement is { 1649.
1650.
1647.
1648.

1654. 1. پس D. من

1655. 1. آمد و عمرت آمده عمرت

. . 2. بآن شغل گير G. ازآن ياد گير

1658. 2. دهي و جان D. نهي و دل

1661. 2. جان فروز G. دل فروز

1670. 1. گو A.C.D.G.; but B.E.H. گر F. has
in the text گر, and گو written
above.

. . 1. باش C.F. باد

. . 2. لب ز سخنشان شده خاموش, so
A. B. C. H.; but
D. لب ز سخن بسته و خاموش
G. لب شده شان از همه خاموش

. . 2. باش C. باد

1674. 2. سقاك C. جزاك

1679. 1. گلبن ناز D. گلبن راز

1684. 1. سر G. سير

1686. 1. صافيست D. صافست

1692. 1. درآنجا D. دراينجا

1693. 1. ولشان F. دلشان

1695. 1. پرآوازه G. خوش آوازه

COUP.	HEMIST.	
1696.	2.	حمایتگر G. حمایتگه
1701.	1.	تقطیع F. has توقیع in the text, but تقطیع on the margin.
1703.	1.	برتر, so B. C. D. E. G.; but A. and H. have بدتر. F. appears to have had originally برتر, which has been altered to بدتر.
1704.	2.	گردد D. کرده E. کرد
1706.	1.	زند D. نهد

كتاب مخزن الاسرار

از گفتار شيخ نظامي گنجه

که بسعي و اهتمام کمترين بندگان خدا

ناثانييل بلند

طبع شد در مدينهء محروسهء

لندن

در سنهء ۱۲۶۰ هجري

مطابق سنهء ۱۸۴۴ عيسوي

بدار الطّباعهٔ وِلّيم واٹس

891.51

LIBRARY OF THE BOMBAY BRANCH OF THE ROYAL ASIATIC SOCIETY

ذكر شيخ بزرگوار نظامي گنجه

از تذكرة الشّعراء من تاليف دولتشاه السّمرقندي

مولد شريف او گنجه است و در صور الاقاليم آن ولايت‌را جنزه نوشته اند. در بزرگواري و فضيلت وكمال شيخ زبان تقرير و تحرير عاجز است وسخن اورا وراي طور شاعري ملاحتي وآني هست كه صاحب كمالان طالب آنند لقب شيخ نظام الدّين وكنيت ابو محمّد بن يوسف بن مؤيّد است و بمطرّزي اشتهار يافته و شيخ برادر قوّامي مطرّزي است كه از شاعران استاد بوده و قصيدهٔ گفته كه تماميء صنايع شعري در آن مندرج است و ذكر او و ايراد بعضي از آن قصيده ثبت خواهد شد و با مردم كمتر اختلاط كردي و درين باب مي گويد بيت

گل رعنا درون غنچه حزين   همچو من گشته اعتكاف نشين

واتابك قزل ارسلان‌را آرزوي صحبت شيخ نظامي بود و بطلب شيخ كس فرستاد نمودند كه شيخ منزوي است و با سلاطين و حكّام صحبت نمي دارد اتابك از روي امتحان بديدن او رفت شيخ از روي كرامت دانست كه اتابك بامتحان مي آيد و بچشم حقارت بشيخ مي نگرد و شيخ از عالم غيب شمّهٔ بچشم اتابك نمود اتابك ديد كه تختيء پادشاهانهٔ مرصّع بجواهر نهاده

اند و کریاسي دید که صد هزار چاکر و سپاهي و تجمّلهاي پادشاهانه وچهرهاي وجیه با کمرهاي مرصّع وحاجبان و ندیمان بر پاي ایستاده و شیخ پادشاه‌وار بر آن تخت نشسته چون چشم اتابك بر آن عظمت و شوکت افتاد مبهوت شد واز روي تواضع خواست که قدم شیخ‌را بوسه دهد از عالم غیب بشهادت آمد دید که پیر مرديء حقیر بر پارهء نمدي بر درِ غاري نشسته و مصحفي و دواتي وقلمي و مصّلاي و عصاي پیش او نهاده اتابك بتواضع دست شیخ‌را بوسه داد و من بعد اعتقاد او بنسبت شیخ درجهء عالي یافت و شیخ نیز گوشهء خاطري و همّتي بدو حواله کرد وگاه گاه بدیدن اتابك آمدي و صحبت داشتي و شیخ در بیان این حال مي گوید بیت ٭

بگفتم بوسمش همچو زمین پاي　　که دیدم آسمان برخاست از جاي

وشیخ از مریدان اخي فرج زنجاني قدّس سرّه العزیز بوده و دیوان شیخ نظامي وراي خمسه قریب به بیست هزار بیت باشد غزلیّات و موشّحات واشعار مصنوع بسیار دارد چون قصّهء خسرو و شیرین‌را بالتماس قزل ارسلان نظم کرد صلهء آن کتاب چهار دهِ معمور مضروع بسیورغال شیخ کرد وشیخ بشکر آن انعام درکتاب خسرو و شیرین مي گوید بیت

نظر بر حمد و بر اخلاص من کرد　　دهِ حمدونیان‌را خاص من کرد

وشیخ قبل از خمسه در اوان شباب داستان ویسه و رامین‌را بنام سلطان محمود بن محمّد بن ملکشاه بنظم آورده و بعضي گویند که آن‌را نظامي عروضي نظم کرده و درست آنست که نظم شیخ بزرگوار نظامي گنجوي است چه از روي تاریخ نظامي عروضي در عهد سلطان ملکشاه بوده و شك نیست ٭

که داستان ویسه و رامین‌را بنام سلطان محمود نظم کرده اند و این بعهد شیخ نظامي اقرب است امّا سلطان محمود پادشاه سعادتمند و صاحب هنر بوده و در روزگار سلطان سنجر هشت سال بنیابت سلطان پادشاهيء عراق و آذربایجان کرد و یك نوبت دم عصیان زد و سلطان سنجر بدفع او لشکر کشید و محمود در صحراي ري با سلطان مصاف کرد و شکسته شد و روز دیگر در گرمگاهي با دو سه سوار بسراپردهء سنجري در آمد و في الحال عمّ‌را سلام کرد و سلطان‌را شفقت عموست در کار آمده فرمود که پهلوي خیمهء او خیمهء سلطان مهیّا کردند و نقل و فواکه و اطعمه پیش سلطان فرستاد و اوّل خود تناول کرد و روز دیگر باز محمودرا بسلطنت عراق نامزد کرد و بتاج مرصّع و جامهاي طلا دوز مشرّفش ساخت و اکابر و سرداران عراق‌را نیز دلجوئي و رعایت نمود و تشریف داد و زر و سیم کرامت فرمود و روز سیوم سلطان بطرف خراسان و محمود بجانب اصفهان روانه شد و کان ذلك في عشرین جمادي الاوّل سنة تسع و عشرین و خمسمأیه و سلطان ستّي خاتون دختر خودرا بنکاح سلطان محمود در آورد و در همان فرصت آن ملکه بجوار رحمت حقّ پیوست عوض او دختر دیگر ماه ملك خاتون‌را با مهد مرصّع و تجمّل پادشاهانه دیگر سال فرستاد و وفات شیخ بزرگوار نظامي در عهد سلطان طغرل بن ارسلان در شهور سنه ستّ و سبعین و خمسمأیه بوده و مرقد شیخ در گنجه است و در روزگار شیخ خمسه‌را جمع نکرده بودند و هر یك داستان جدا بود تا بعد از وفات شیخ این پنج کتاب‌را فضلا در یك جلد جمع کردند و خمسه نام نهادند

بیان احوال شیخ العارفین نظامي گنجه

از کتاب آتشکده

شیخ نظامي و هو ابو محمّد الیاس بن یوسف بن مؤیّد اصل آن جناب از خاك پاك تفرش است که از اعمال قم شمرده مي شود گویا والد ماجدش بگنجه که از بلاد معتبر آذربایجان و بخوشيء آب مشهور است رفته وآن جناب در آنجا متولّد شده و خود در اقبال نامه مي فرماید

نظامي ز گنجینه بکشاي بند — گرفتاريء گنجه تا چند چند
چو دُر گرچه در بحر گنجه گمم — ولي از قهستانِ شهر قُمم

اوصاف آن بزرگوار بیرون از شمار است و در عالم سلوك سلسلهء ارادتش باخي فرج زنجاني منتهي مي شود گویند از اوّل عهد شباب تا آخر عمر پر شتاب چون سایر شعرا بسبب غلبهء مُشتهیات نفس و هوا متعرّض صحبت سلاطین و اکابر نگشته بلکه آستانش مناص خسروان عالي مقدار بوده چنانکه اتابك قزل ارسلان بقصد امتحان بزاویهء شیخ رفته و شیخ در عالم باطن قصد اورا دریافته تجمّل وکوکبهء اکابر بچشم سلطان جلوه داده بعد از ساعتي سلطان دید که پیر ضعیفي بر پارهء نمدي بر سر سجّاده نشسته مصحفي و دواتي و قلمي و عصاي در پیش دارد سلطان را در بارهء شیخ اعتقاد تمام حاصل شده و در مراتب شاعري از آنچه نویسم افزون است و براي فقیر یکي از ارکان اربع دیار سخن است و بعد از آنکه در سنه ۵۸۶ هماي روح مطهّرش بآشیان قدس پرواز کرده فضلا و عرفا و شعرا این پنج

کتاب‌را که امروز از خیالات شیخ در میانست جمع نموده مسمّي به خمسه نمودند که هر یك از آن باستدعاي صاحب تاج و سریري منظوم شده چنانچه در دیباجهٔ هر یك از آنها خود نقل کرده اگرچه بتصاریف زمان و عدم ربط کتاب جسمي از آن خمسه صحیح نمانده امّا باز پنج گنجي است که مفلسان تهي کیسهٔ بازار نظم جیب و دامن دل و دیده‌را از آن خزاین جواهر رنگین کرده و مي کنند و مثنويء حکایت ویسه و رامین‌را بعضي بشیخ و بعضي بنظامي عروضي نسبت مي دهند و بزعم فقیر اگر از منظومات جناب شیخ باشد در اوایل حال که کلام هنوز بختگي بهم نرسانیده بوده گفته بهر حال نظر بخمسه شیخ‌را احتیاج بآن مثنوي نیست و شیخ در گنجه مدفونست و مزار کثیر الانوارش حال نیز محلّ زیارت اکابر و اعاظم آن دیار مي باشد گویند بیست هزار بیت از قصاید و غزلیّات و قطعات و رباعیّات سواي خمسه داشته که حال در میان نیست

كتاب
مخزن
الاسرار

بسم الله الرّحمن الرّحيم

هست كليد درِ گنج حكيم

فاتحهٔ فكرت و ختم سخن — نامْ خدايست برو ختم كن

پيش وجود همه آيندگان — پيش بقاي همه پايندگان

سابقه سالار جهان قدم — مرسله پيوند گلوي قلم

پرده كشاي فلك پرده دار — پردگيء پرده شناسان كار

مبدع هر چشمه كه جوديش هست — مخترع هرچه وجوديش هست

لعل طراز كمر آفتاب — حلّه‌گر خاك و حلي بند آب

پرورش آموز درون پروران — روز بر آرندهٔ روزي خوران

مهره كش رشتهٔ يكتاي عقل — روشنيء ديدهٔ بيناي عقل

داغ نِه ناصيه داران پاك — تاج دِه تخت نشينان خاك

خام كن پختهٔ تدبيرها — عذر پذيرندهٔ تقصيرها

شحنهٔ غوغاي هراسندگان — چشمهٔ تدبير شناسندگان

اوّل و آخر بوجود و حيات — هست كن و نيست كن كاينات

با جبروتش كه دو عالم كمست — اوّل ما و آخر ما يكدمست

كيست درين دستگه ديرپاي — كو لِمَنِ المُلك زند جز خداي

بود و نبود آنچه بلندست و پست باشد و این نیز نباشد که هست
پرورش آموختگان ازل مشکل این حرف نکردند حلّ
کز ازلش عِلم چه دریاست این تا ابدش مُلك چه صحراست این
کش مکش هرچه درو زندگیست پیش خداوندیء او بندگیست
روضهء ترکیب ترا حور ازوست نرگس بینای ترا نور ازوست
منّت اوراست هزار آفرین بر کمر کوه وکلاه زمین
تا کرمش در تتق نور بود خار ز گُل نَي ز شکر دور بود
چونکه بجودش کرم آباد شد بند وجود از عدم آزاد شد
در هوس این دو سه ویرانه ده کار فلك بود گِره بر گِره
تا نکشاد این گِره وهم سوز زلف شب ایمن نشد از دست روز
چون گهر عقد فلك دانه کرد جَعد شب از گرد عدم شانه کرد
زین دو سه چنبرکه بر افلاك زد هفت کُره بر قدم خاك زد
کرد قبا جبّهء خورشید و ماه زین دو کلهوار سپید و سیاه
زهرهء میغ از دل دریا کشاد چشمهء خضر از لب خضرا کشاد
جام سحر درگِل شب رنگ ریخت جرعهء آن در دهن سنگ ریخت
زآتش و آبي که بهم در شکست پیه درو گُردهء یاقوت بست
خون دل خاك ز بحران باد در جگر لعل جگرگون نهاد
باغ سخارا چو گُل تازه کرد مرغ فلك‌را سخن آوازه کرد
نخل زبان‌را رطب نوش داد دُرّ دهان‌را صدف گوش داد
پردهٔ نشین کرد سر خواب را کسوت جان داد تن آب‌را

زلف زمین در بر عالم فگند　　خال عصا بر رخ آدم فگند
لوح زر از صورت خواري بشست　　حیض گُل از ابر بهاري بشست
زنگ هوارا بکواکب سترد　　خلق صبارا بریاحین سپرد
خون جهان در جگر گِل گرفت　　نبض خرد از مجس دل گرفت
خنده بغمخوارگيء دل نشاند　　زهره بخنیاگريء شب نشاند
ناف شب از مشك فروشان اوست　　ماه نو از حلقه بگوشان اوست
پاي سخن را که درازست دست　　سنگ سراپردهء او سر شکست
وهم تهي پاي بسي ره نوشت　　هم ز درش دست تهي باز گشت
راه بسي رفت ضمیرش نیافت　　دیده بسي جست ونظیرش نیافت
عقل در آمد که طلب کردمش　　ترك ادب بود ادب کردمش
صخره نشینان سوي او پر زنند　　عرش روان نیز هم این در زنند
گر سر چرخست پُر از طوق اوست　　گر دل خاکست پر از شوق اوست
دل که زجان نسبت پاکي کند　　بر درِ او دعويء خاکي کند
رُستهء خاك از درِ او دانه ایست　　از گل باغش ارم افسانه ایست
خاك نظامي که بتایید اوست　　مزرعهء دانهء توحید اوست

مناجات اوّل

اي همه هستي ز تو پیدا شده　　خاك ضعیف از تو توانا شده
زیر نشین عَلَمت کاینات　　ما بتو قایم چو تو قایم بذات
هستيء تو صورت وپیوند نه　　تو بکس وکس بتو مانند نه

ما همه فاني و بقا بس ترا ... مُلك تعالي و تقدّس ترا
آنچه تغيّر نپذيرد توئي ... وآنكه نمردست و نميرد توئي
جز تو فلك‌را خم و دوران كه داد ... ديگ جسدرا نمك جان كه داد
چون قِدمت بانگ بر ابلق زند ... جز تو كه آرد و انا لحقّ زند
رفتي اگر نامدي آرام تو ... طاقت عشق از كشش نام تو
تا كرمت راه جهان بر گرفت ... پشت زمين بار زمان بر گرفت
گر نه ز پشت كرمت زاده بود ... ناف زمين از شكم افتاده بود
عقد پرستش بتو گيرد نظام ... جز بتو گر هست پرستش حرام
هر كه نگويا بتو خاموش به ... هر چه نه ياد تو فراموش به
ساقيء شب دست كش جام تو ... مرغ سحر دست خوش نام تو
پرده بر انداز و برون آي فرد ... گر منم آن پرده بهم در نورد
عجز فلك‌را بفلك وا نماي ... عقد جهان‌را ز جهان وا كشاي
فسخ كن اين آيت ايّام‌را ... مسخ كن اين صورت اجرام‌را
حرف زبان‌را بقلم باز ده ... وام جهان‌را بعدم باز ده .
ظلمتيان‌را بُنه بي نور كن ... جوهريان‌را ز عرض دور كن،
كرسيء شش گوشه بهم در شكن ... منبر نُه پايه بهم بر شكن
حقّهء مه بر گِل اين مهره زن ... سنگ زحل بر قدح زهره زن
دانه كن اين عقد شب افروزرا ... پَر شكن اين مرغ شب و روزرا
از زمي اين پشتهء گِل بر تراش ... قالب يك خشت زمين گو مباش
گَرد شب از جبهت گردون بريز ... جبهه و سعد اخبيه گو بر مخيز

تا کي ازین راه نو روزگار   پردهٔ آن راه قدیمي بیآر
آب بریز آتش بیدادرا   زیرتر از خاك نشان بادرا
طرح در انداز برون کش برون   گردن دهر از حرکات و سکون
دفتر افلاك شناسان بسوز   دیدهٔ خورشید پرستان بدوز
صفر کن این برج زجوقي هلال   باز کن این پرده زمشتي خیال
تا بتو اقرار خدائي دهند   بر عدم خویش گواهي دهند
گرچه کني قهر بسي راز ما   روي شکایت نه کسي راز ما
بي دیتست آنکه تو آویزیش   بي بدلست آنکه تو خون ریزیش
روشنيء عقل بجان دادهٔ   چاشنيء دل بزبان دادهٔ
منزل شب‌را تو دراز آوري   روز فرو رفته تو باز آوري
چرخ روش قطب ثبات از تو یافت   باغ وجود آب حیات از تو یافت
غمزه نشیني تو ز باد صبا   از اثر خاك تو شد توتیا
غنچه کمر بسته که ما بنده ایم   گل همه تن جان که بتو زنده ایم
بنده نظامي که یکي گوي تست   در دو جهان خاك سر کوي تست
خاطرش از معرفت آباد کن   گردنش از وام غم آزاد کن

مناجات دوم

اي بازل بوده و نا بوده ما   وي بابد باقي و فرسوده ما
روز جنیبت کش فرمان تست   هفت فلك غاشیه گردان تست
حلقه زن خانه فروش تو ایم   چون در تو حلقه بگوش تو ایم

بيِ طمعيم از همه سازندهٔ — جز تو نداريم نوازندهٔ
از پئِ تست اين همه امّيد و بيم — هم تو ببخشاي و ببخش اي كريم
چارهٔ ما ساز كه بي ياوريم — گر تو براني بكه روي آوريم
داغ تو داريم و سگ داغدار — مي نپذيرند شهان در شكار
هم تو پذيري كه ز باغ تو ايم — قمرئ طوق و سگ داغ تو ايم
اين چه زبان وين چه زبان دانيست — گفته و نا گفته پشيمانيست
دل ز كجا وين پر و بال از كجا — مَن كه و تعظيم جلال از كجا
جان بچه دل دعوئ اين بحر كرد — دل بچه گستاخي ازين چشمه خورد
در صفتت گنگ فرو مانده ايم — من عرف الله فرو خوانده ايم
چون خجلم از سخن خام خويش — هم تو بيامرز بانعام خويش
پيش تو گر بي سر و پا آمديم — هم باميد تو خدا آمديم
يار شو اي مونس غمخوارگان — چاره كن اي چارهٔ بيچارگان
قافله شد واپسئ ما ببين — اي كس ما بيكسئ ما ببين
در تو پناهيم توئي بي نظير — در تو گريزيم توئي دستگير
جز درِ تو قبله نخواهيم ساخت — گر ننوازي تو كه خواهد نواخت
دست چنين پيش كه دارد كه ما — زاري ازين بيش كه آرد كه ما
در گذر از جُرم كه خواهندهٔ ايم — چارهٔ ما كن كه پناهنده ايم
اي شرف نام نظامي بتو — خواجگئ اوست غلامي بتو
نزل تحيّت بزبانش رسان — معرفت خويش بجانش رسان

در نبوّت محمّد علیه السّلام

تختهء اوّل که الف نقش بست　　بر درِ محجوبهء احمد نشست
حلقهء حا را الف اقلیم داد　　طوق ز دال وکمر از میم داد
لاجرم او یافته زآن میم و دال　　دایرهء دولت و خطّ کمال
بود درین گنبد پیروزه خشت　　تازه ترنجي ز سراي بهشت
رسم ترنجست که در روزگار　　پیش دهد میوه پس آرد بهار
کُنتُ نبیّاً که عَلَم پیش برد　　ختم نبوّت بمحمّد سپرد
مه که نگین دان زبرجد شدست　　خاتم او مُهر محمّد شدست
گوش جهان حلقه کش میم اوست　　خود دو جهان حلقهء تسلیم اوست
خواجهء مسّاح مسیحش غلام　　اینت بشیر آنت مبشّر بنام
امّيء گویا بزباني فصیح　　از الف آدم و میم مسیح
چون الفي راست بعهد و وفا　　اوّل و آخر شده بر انبیا
نقطهء روشن‌تر پُرکار کن　　نکتهء پُرکارترین سخن
کبر جهان گرچه بسر در نکرد　　سر ز جهان هم بجهان بر نکرد
از سخن او ادب آوازهء　　وز کمر او فلك اندازهء
عصمتیان در حرمش پردگي　　عصمت ازو یافته پروردگي
تربتش از دیده جنابت فشان　　غربتش از مکّه جبایت ستان
خاموشيء او چو سخن دل فروش　　دوستيء او چو هنر عیب پوش
فتنه فروگشتن او دلپذیر　　فتنهٔ شدن نیز برو ناگزیر

بر همه سرخیل و سرخیر بود　　قطب گران سار سبك‌سیر بود
شمع الٰهي ز دل افروخته　　درس ازل تا ابد آموخته
چشمهٔ خورشید که محتاج اوست　　نیم هلال از شب معراج اوست
وز پیِ باز آمدنش پاي بست　　موکبیان سحر ابلق بدست
داده فراخي نفس تنگ‌را　　نعل زده خِنگِ شباهنگ‌را
چون تك ابلق بتمامي رسید　　غاشیه داري بنظامي رسید

در معراج سیّد علیه السّلام

نیم شبان کآن مَلك نیم‌روز　　کرد دوان مشعل گردون‌فروز
خود فلك از دیدهٔ عماریش کرد　　زهره و مه مشعله داریش کرد
کرد رها در حرم کاینات　　هفت خط و چارحد و شش جهات
روز شده با قدمش در وداع　　زآمدنش آمده شب در سماع
دیدهٔ اغیار گران خواب گشت　　کو سبك از خواب عنان تاب گشت
با قفس قالب ازین دامگاه　　مرغ دلش رفته بآرامگاه
مرغ پر انداخته یعني مَلَك　　خرقه در انداخته یعني فلك
مرغ الٰهیش قفس بر شده　　قالبش از قلب سبکتر شده
گام بگام او چو تحرّك نمود　　مِیل بمیلش بتبرّك نمود
چون دوجهان دیده درو داشتند　　سر ز پیِ سجده فرو داشتند
پایش ازآن جمله که سر پیش داشت　　مرحله بر مرحله صد پیش داشت
رخشِ بلند آخرش افگند پست　　غاشیه‌را برکتف هر که هست

بحر و زمین کان شد واو گوهرش برده سپهر از پیء تاج سرش
گوهر شب‌را بشب گوهرین گاو فلک برده زگاو زمین
او ستده پیش‌کش آن سفر از سرطان تاج و زجوزا کمر
خوشه کزو سنبل تر ساخته سنبله‌را بر اسد انداخته
تا شب اورا چه قدر قدر هست زهرهء شب‌سنج ترازو بدست
ریخته نوش از دم سیسنبري بر دُم این عقرب نیلوفري
چون زکمان تیر شکر زخم ریخت زهره ز بزغاله چو آتش گریخت
یوسف دلوي شده چون آفتاب یونس حوتي شده زآن دلو آب
تا بحمل تخت ثریّا زده لشکر گُل خیمه بصحرا زده
از گل آن روضهء باغ رفیع ربع زمین یافته رنگ ربیع
شب شده روز اینت بهاري شگرف گُل‌شده سرو اینت سواري شگرف
زآن گل وزآن نرگس وزآن باغ داشت نرگس او سرمهء ما زاغ داشت
عشر ادب خوانده ز سبع سما عشر قدم خواسته از انبیا
ستر کواکب قدمش مي درید سُفت ملایك عَلَمش مي کشید
ناف شب آگنده ز مشك لبش نعل مه افگنده سم مرکبش
در شب تاریك بآن اتّفاق برق شده پویهء پاي براق
کبك وش آن باز کبوتر نماي فاخته رَوگشته بپرّ هماي
صُدرهء سدره شده پیراهنش عرش گریبان زده در دامنش
چون گُل از آن پایهء فیروزه فرش دست بدست آمده تا ساق عرش
همسفرانش سپر انداختند بال شکستند و پر انداختند

او متحیّر چو غریبان راه   حلقه زنان بر درِ آن بارگاه
پرده نشینان که رهش داشتند   هودج او یك تنه بگذاشتند
رفت بآن راه که همره نبود   این قدمش زآن قدم آگه نبود
هر که جز او بر درِ آن راز ماند   او هم از آویزش خود باز ماند
بر سر هستي قدمش تاج بود   عرش بآن مایده محتاج بود
چون بهمه حرف قلم درکشید   راستيء عرش عَلَم برکشید
تا تن هستي دم جان مي شمرد   خواجهء جان راه بتن مي سپرد
چون تنهء عرش بپایان رسید   کار دل وجان بدل وجان رسید
تن بگهرخانهء اصلي شتافت   دیده چنان شد که خیالش نیافت
راه قدم پیش قدم درگرفت   پردهء حلقه ز میان برگرفت
کرد چو ره رفت ز غایت فزون   سر زگریبان طبیعت برون
همّتش از غایت روشن دلي   آمده در منزل بي‌منزلي
غیرت ازین پرده میانش گرفت   حیرت ازآن گوشه عنانش گرفت
رفت ولي زحمت پائي نداشت   جُست ولي رخصت جائي نداشت
چون سخن ازخود بدرآمد تمام   تا سخنش یافت قبول سلام
پرده بر انداخته دست وصال   از درِ تعظیم سراي جلال
پاي شد آمد بسر انداخته   جان بتماشا نظر انداخته
آیت نوري که زوالش نبود   دیده بچشمي که خیالش نبود
مطلق ازآنجاکه پسندیدنیست   دید خدارا و خدا دیدنیست
دیدنش از دیده نباید نهفت   کوريء آن کس که بدیدن نگفت

دیدن آن پرده مكاني نبود   رفتن آن راه زماني نبود
هر كه در آن پرده نظرگاه یافت   از جهت بي‌جهتي راه یافت
كُفر بُوَد نفي صفاتش مكن   جاي بود وقف جهاتش مكن
هست و لیكن نه مقرّر بجاي   هر كه چنین نیست نباشد خداي
دیدهٔ محمّد نه بچشمي دگر   بلكه بدین چشم و سر آن چشم سر
خوردِه شرابي كه حق آمیخته   جرعهٔ آن در دل ما ریخته
لطف ازل با نفسش همنشین   رحمت حق نازكش او نازنین
لب بشكر خنده بیاراسته   امّت خودرا ز خدا خواسته
همّتش از گنج توانگر شده   جملهٔ مقصود میسّر شده
پشت قوي گشته از آن بارگاه   روي در آورده بدین كارگاه
اي سخنت مُهر زبانهاي ما   بوي تو جان داروي جانهاي ما
زآن سفر عشق بناز آمده   در نفسي رفته و باز آمده
دور سخن‌را بتمامي رسان   ختم سخن‌را بنظامي رسان

نعت اوّل در ختم نبوّت

شمسهٔ نُه مسند و هفت اختران   ختم رسل خاتم پیغمبران
احمد مرسل كه خرد خاك اوست   هر دو جهان بستهٔ فتراك اوست
تازه‌ترین سنبل صحراي ناز   خاص‌ترین گوهر دریاي راز
سنبل او سنبلهٔ روز تاب   گوهر او لعل‌گر آفتاب
خندهٔ خوش زآن نزدي شكّرش   تا نبَرَد آب صدفِ گوهرش

چون گهر او دل سنگي نخست　　سنگ چرا گوهر اورا شکست
آري از آنجا که دل سنگ بود　　خشکيء سوداش در آهنگ بود
کي شدي آن سنگ مفرّح گراي　　گر نشدي دُر شکن و لعل ساي
کرد جدا سنگ ملامت گرش　　گوهري از رهگذر گوهرش
يافت فراخي گهر از درج تنگ　　نيست عجب زادن گوهر ز سنگ
سيم ديت بود مگر سنگ را　　کآمد و خست آن دهن تنگ را
هر گهري کز دهن سنگ خاست　　با لبش از جملهء دندان بهاست
گوهر و سنگي که زمين کان اوست　　کي ديت گوهر دندان اوست
فتح بدندان ديتش جان کنان　　از بُن دندان شده دندان کنان
چون دهن از سنگ بخونابه شست　　نام کرم کرد بخود بر درست
از بُن دندان کم دندان گرفت　　داد بشکرانه کم آن گرفت
زآرزوي داشته دندان گذاشت　　کز دو جهان هيچ بدندان نداشت
در صف ناوردگهِ لشکرش　　دست عَلَم بود و زبان خنجرش
خنجر او ساخته دندان نثار　　خوش نبوَد خنجر دندانه دار
اين همه چه تا کرمش بنگرند　　خار نهند از گُل او بر خورند
باغ پُر از گُل سخن خار چيست　　رشته پر از مهره دم مار چيست
طبع نظامي که برو چون گُلست　　بر گُل او نغز نوا بلبلست

نعت دوم در ستايش پيغمبران

اي تن تو پاکتر از جان پاک　　روح تو پروردهء روحي فداك
نقطه گهِ خانهء رحمت توئي　　خانهء پُر نقطهء رحمت توئي

راه روان سحری‌را تو ماه   یاوگیان عجمی‌را تو شاه
ره بتو یابند تو رِه‌ده نه‌ٔ   مهتر دیهی تو و در دِه نه‌ٔ
چون تو کریمان که تماشا کنند   رستیٔ تنها نه بتنها کنند
از سر آن خوان که رطب خورده‌ٔ   از پیٔ ما زلّه چه آورده‌ٔ
لب بکشا تا همه شکّر برند   زآب دهانت رطب تر برند
ای شب گیسوی تو راه نجات   آتش سودای تو آب حیات
عقل شده شیفتهٔ روی تو   سلسلهٔ شیفتگان موی تو
چرخ ز طوق کمرت بنده‌ٔ   صبح ز دریای رخت خنده‌ٔ
عالم تر دامن خشك از تو یافت   ناف زمین نافهٔ مشك از تو یافت
از اثر خاك تو مشکین غبار   پیکر آن قوم شده مشك‌سار
خاك تو از باد سلیمان بهست   روضه چگویم که ز رضوان بهست
کعبه که سجّادهٔ تکبیر تست   تشنهٔ جلّاب تباشیر تست
تاج تو و تخت تو دارد جهان   تخت زمین آمد و تاج آسمان
سایه نداری تو که نور مهی   رَو که تو خود سایهٔ الاّلهی
چار عَلَم رکن مسلمانیت   پنج دعا نوبت سلطانیت
خاك ذلیلان شده گلشن بتو   چشم عزیزان شده روشن بتو
تا قدمت در سر گیسو فشان   بر سر گردون شده دامن کُشان
پر زر و دُر گشته ز تو دامنش   خشتك زر سوچهٔ پیراهنش
در صدف صبح بدست وفا   غالیهٔ بوی تو دارد صبا
لاجرم آنجا که صبا تاخته   لشکر عنبر عَلَم انداخته

بوي كز آن عنبر لرزان دهي　　گر بدو عالم دهي ارزان دهي
صدره از آرايش صدرش رهست　　عرش در ايوان توكرسي نهست
روزن جانت چو شود صبح تاب　　ذرّه بوَد عرش در آن آفتاب
گر نه زصبح آينه بيرون فتاد　　نور تو بر خاك زمين چون فتاد
اي دو جهان زير زمين از چهء　　گنج نهء خاك نشين از چهء
تا تو بخاك اندري اي گنج پاك　　شرط بوَد گنج سپردن بخاك
گنج ترا فقر تو ويرانه بس　　شمع ترا ظلّ تو پروانه بس
چرخ مقوّس هدف راه تست　　چنبر دلوش رسن چاه تست
اين دو طرف كرده سپيد و سياه　　راه ترا هر دو ز پيكان راه
عقل شفا جوي طبيبش توئي　　ماه سفرساز غريبش توئي
خيز و شب منتظران روز كن　　طبع نظامي طرب افروز كن

نعت سيوم در ستايش محمّد عليه السّلام

اي مدني برقع مكّي نقاب　　سايه نشين چند بوَد آفتاب
گر مهي از مهر تو موئي بيار　　گر گلي از باغ تو بوئي بيار
منتظرانرا بلب آمد نفس　　اي ز تو فرياد و تو فرياد رس
سوي عجم ران منشين در عرب　　زردهء روز آنكه و شبديز شب
مُلك بر آراي و جهان تازه كن　　هر دو جهانرا پُر از آوازه كن
سكّه تو زن تا امرا كم زنند　　خطبه تو كن تا خلفا دم زنند
خاك تو بوئي بولايت سپرد　　باد نفاق آمد و آن بوي برد

باز کش این مسند آسودگان — غسل ده این منبر آلودگان
خانهٔ غولند بپرداز شان — در غله دان عدم انداز شان
کم مکن اجرا که زیادت خورند — خاص کن اقطاع که غارتگرند
ما همه جسمیم بیآ جان توئي — ما همه دیویم سلیمان توئي
شحنه توئی قافله تنها چراست — قلب تو داري عَلَم اینجا چراست
از طرفي رخنهٔ دین مي کنند — وز دگر اطراف کمین مي کنند
یا علئي در صف میدان فرست — یا عُمَري بر سر شیطان فرست
شب بسر ماه یماني در آر — سر چو مه از برج یماني در آر
با دو سه دربند کمربند باش — کَم زن این گُم زدهٔ چند باش
پانصد و پنجاه بس ایّام خواب — روز بلندست بمجلس شتاب
خیز بفرماي سرافیل‌را — باد دمیدن دو سه قندیل‌را
خلوتيء پردهٔ اسرار شو — ما همه خفتیم تو بیدار شو
زآفت این گنبد آفت پذیر — دست بر آور همه‌را دست گیر
هرچه رضاي تو بجز راست نیست — با توکسي‌را سر وا خواست نیست
گر نظر از راه عنایت کني — جمله مهمّات کفایت کني
دایره بنماي بانگشت دست — تا بتو بخشیده شود هرچه هست
باه تو تصرّف که کند وقت کار — از پيء آمرزش مشتي غبار
از تو یکي پرده بر انداختن — وز دو جهان خرقه در انداختن
مغز نظامي که خبر جوي تست — زنده‌دل از غالیهٔ بوي تست
از نفسي بوي وفائي ببخش — مُلكِ دو عالم بگدائي ببخش

نعت چهارم و مرتبهٔ او بر جملهٔ انبیا

اي گهر تاج فرستادگان
تاج دِه گوهر آزادگان

هرچه ز بیگانه و خیل تو اند
جمله درین خانه طفیل تو اند

اوّل بیت ارچه بنام تو بست
نام تو چون قافیه آخر نشست

زین دِه ویران چو اشارت رسید
از تو وآدم بعمارت رسید

آنچه بدآن خانه نو آیین بوَد
خشت پسین وآن نخستین بود

آدم و نوحي نه به از هر دوئي
مرسلهٔ یك گره از هر دوئي

آدم ازآن دانه که شد هیضه دار
توبه شدش گلشکر خوش‌گوار

توبهٔ دل در چمنش بوي تست
گلشکرش خاك سرکوي تست

ذات تو چون گلشکر توبه خورد
گلشکر از گلشکري توبه کرد

گوي قبولت بازل ساختند
در صف میدان دل انداختند

آدم نوزخمه درآمد زپیش
تا بزند گوي بچوگان خویش

بارگیش چون زپئ خوشه رفت
گوي فرو ماند فرا گوشه رفت

نوح که لب تشنه بآن خوان رسید
چشمه غلط کرد بطوفان رسید

مهد براهیم چو راي اوفتاد
نیمه ره آمد دو سه جاي اوفتاد

خود دل داود نفس تنگ داشت
در خور این زیرکم آهنگ داشت

داشت سلیمان ادب خود نگاه
مملکت آلود نجست این کلاه

یوسف ازآن آب عیاني ندید
جز رسن و دلو نشاني ندید

خضر عنان زين سفر خشك تافت دامن خود تر شدهٔ چشمه يافت
موسي ازين جام تهي ديد دست شيشه بکُه پايهٔ ارني شکست
عزم مسيحا نه بدين دانه بود کو ز درون تهمت اين خانه بود
هم تو ملك طرح در انداختي سايه برين کار بر انداختي
مهر شد اين نامه بعنوان تو ختم شد اين خطبه بدوران تو
خيز و به از چرخ مداري بکن کو نکند کار تو باري بکن
خطّ فلك خطبهٔ ميدان تست گوْي زمين در خم چوگان تست
کيست فنا کآب ز جامت بَرد يا عدم سفله که نامت برد
پاي عدم در عدم آواره کن دست فنارا بفنا پاره کن
اي نفست نطق زبان بستگان مرهم سوداي جگر خستگان
عقل بشرع تو بدرياي خون کِشتيُ جان برده بساحل برون
مُلك چو مويت همه درهم شود کز سر موئي تو سري کم شود
با قلم از پوست برون خوان تري با خرد از مغز درون دان تري
زآن نَزَد انگشت تو بر حرف پاي تا نشود حرف تو انگشت ساي
حرف همه خلق شد انگشت رس حرف تو بي زحمت انگشت و بس
پِست و شکر گشت غبار درت پِسته و عنّاب لب شکّرت
يك کف پِست تو بصحراي عشق برگ چهل ساله تماشاي عشق
تازه‌ترين صبح نجاتي مرا خاك تو ام کآب حياتي مرا
خاك تو خود روضهٔ جان منست روضهٔ تو جان و جهان منست
بر سر آن روضهٔ چون جان پاك خيزم چون باد و نشينم چو خاك

خاك تو در چشم نظامي كشم　　غاشيه بر سفت غلامي كشم
تا چو سران غاليهٔ تر كنند　　خاك مرا غاليهٔ سر كنند

در مدح ملك بهرامشاه

من كه درين دايرهٔ دهر بند　　چون گره نقطه شدم شهر بند
دست رس پاي كشائيم نيست　　سايه ولي فرّ همائيم نيست
پاي فرو رفته بدين خاك در　　با فلكم دست بفتراك در
فرق بزير قدم انداختم　　وز سر زانو قدمي ساختم
گشته ز بس روشنيء روي من　　آينهٔ دل سر زانوي من
من كه بدين آينه پرداختم　　آينهٔ ديده در انداختم
تا ز كدام آينه تابي رسد　　يا ز كدام آتشم آبي رسد
چون نظر عقل براي درست　　گِرد جهان دست بر آورد چست
ديدم از آن مايه كه در همّتست　　مايه دهي را كه ولي نعمتست
شاه قوي طالع پيروز جنگ　　گلبن اين روضهٔ پيروزه رنگ
خضر سكندر منش چشمه زاي　　قطب رصد بند مجسطي كشاي
آنكه زمقصود وجود اوّلست　　آيت مقصود بدو مُنزلست
شاه فلك تاج سليمان نگين　　مفخر آفاق ملك فخر دين
نسبت داوديء او كرده چست　　بر شرفش نام سليمان درست
رايت اسحاق ازو عاليست　　خصمش اگر هست سماعيليست
يك دله و شش طرف و هفت گاه　　نقطهٔ نُه دايرهٔ بهرامشاه

آنکه ز بهرامیء او وقت زور		گور بُوَد بهرهء بهرام گور
سرور شاهان بتواناتري		نامور دهر بداناتري
خاص کنِ مُلك جهان بر عموم		هم ملكِ ارمن و هم شاه روم
سلطنت اورنگ خلافت سریر		روم ستاننده و ابجاز گیر
عالِم و عادل‌تر اهل وجود		محسن و مکرم‌تر از ابنای جود
دین فلك و دولت او اخترست		مُلك صدف خاك درش گوهرست
چشمهء دریاست بماهي و دُر		چشمهء آسوده و دریای پُر
با کفش این چشمهء سیماب ریز		خوانده چو سیماب گریزاگریز
خنده زنان ازکمرش لعل ناب		بر کمر لعل کشش آفتاب
رقعهء این پنجرهء لاژورد		پنجه درو زد که چنین پنجه کرد
گوش فلك‌را جرسش بشکند		شیشهء مه‌را نفسش بشکند
خوب سر آغازتر از خُرّمي		نیك سرانجام‌تر از مردمي
جام سخارا که کفش ساقیست		باقي بادا که همین باقیست

در خطاب زمین بوس

اي شرف گوهر عالم بتو		روشنيء دیدهء آدم بتو
چرخ که یك پشت ظفر ساز تست		نُه شکم آبستن یك راز تست
گوش دو ماهي زبر و زیر تو		شد صدف گوهر شمشیر تو
مه که بشب تیغ درانداختست		با سر تیغت سپر انداختست
چشمهء تیغ تو چو آب فرات		ریختهٔ قرّابهء آب حیات

هرکه بطوفان تو خوابش ببرد　　گر بمثل نوح شد آبش ببرد
جام تو کیخسرو و جمشید هُش　　خاك تو پروانهٔ خورشید کُش
شیرکُشي تو که دلیر افگني　　شیر خطا گفتم شیر افگني
چرخ زشیران چنین بیشهٔ　　از تو کند بیشتر اندیشهٔ
آن دل و آن زهره کرا در مصاف　　کز دل و از زهره زند بر تو لاف
هرچه بزیر فلك ازرقست　　دست مراد تو برو مطلقست
دست نشان هست ترا چند کس　　دست نشین تو فرشتست و بس
دَور بتو خاتم دوران نوشت　　باد بخاك تو سلیمان نوشت
ایزد کو داد جواني و مُلك　　مُلك ترا داد تو داني و مُلك
خاك باقبال تو زر مي شود　　زهر بیاد تو شکر مي شود
مَي که فریدون نکند با تو نوش　　رشتهٔ ضحّاك بر آرد ز دوش
مَي خور و مَي نوش که ساقیت هست　　غم چه خوري دولت باقیت هست
مُلك حفاظي و سلاطین پناه　　صاحب شمشیري و صاحب کلاه
گرچه بشمشیر صلابت پذیر　　تاج ستان آمدي و تخت گیر
چون خلفا گنج فشاني کني　　تاج دهي تخت نشاني کني
هست سر تیغ تو بالاي تاج　　از ملکان چون نستاني خراج
دولتي آن سر که برو پاي تست　　تختور آن دل که درو جاي تست
جغد بدَور تو همائي کند　　سر که رسد پیش تو پائي کند
عدل تو معروف عنایت شده　　وز تو شکایت بشکایت شده
در سم رخشت که زمین راست بیخ　　خصم تو چون نعل تو شد چارمیخ

هفت فلك بر گهرت حقّهٔ　　　هشت بهشت از عَلمت شقّهٔ
هرکه نه در حکم تو باشد سرش　　　بر سرش افسار شود افسرش
در همه فن صاحب يك فن توئي　　　جان دو عالم بيكي تن توئي
گوش صبارا ادب آموز كن　　　شمع سخن‌را نفس افروز كن
خلعت گردون بغلامي فرست　　　بوي قبولي بنظامي فرست
گرچه سخن فربه وجان پرورست　　　چونكه بخوان تو رسد لاغرست
بي گهر ولعل شد اين بحر وكان　　　گوهرش ازكف دِه ولعل از دهان
وآنكه حسودست بدو بي دريغ　　　لعل ز پيكان دِه وگوهر ز تيغ
چون فلكت طالع مسعود داد　　　عاقبت كار تو محمود باد
ساخته و سوخته در راه تو　　　ساخته من سوخته بد خواه تو
فتح تو سر چون عَلم افراخته　　　خصم تو سر چون قلم انداخته
اين سريت هست بنيك اختري　　　بهتر باد آن سريت زين سري

در فضيلت سخن گويد

جنبش اوّل كه قلم برگرفت　　　حرف نخستين ز سخن درگرفت
پردهٔ خلوت چو بر انداختند　　　خلوت اوّل بسخن ساختند
تا سخن آوازهٔ دل در نداد　　　جان تن آزاده بگِل در نداد
چون قلم آمد شدن آغاز كرد　　　چشم جهان‌را بسخن باز كرد
بي سخن آوازهٔ عالم نبود　　　اين همه گفتند و سخن كم نبود
در لغت عشق سخن جان ماست　　　ما سخنيم وطلل ايوان ماست

خطّ هر اندیشه که پیوسته اند	در پر مرغان سخن بسته اند
اوّل اندیشه پسین شمار	هم سخنست این سخن اینجا بدار
تاجوران تاجورش خواندند	وآن دگران آن دگرش خواندند
گه بلوائي عَلَمش بر کشند	گه بنگار قلمش بر کشند
او ز عَلَم فتح نماینده تر	وز قلم اقلیم کشاینده تر
گرچه سخن خود ننماید جمال	پیش پرستندهء مشتي خیال
ما که نظر بر سخن افگنده ایم	مُردهء او ایم و بدو زنده ایم
سرد تنان آتش ازو یافتند	گرم روان آب ازو یافتند
اوست درین دِه ز دِه آبادتر	تازهء از چرخ کهن زادتر
رنگ ندارد ز نشاني که هست	راست نیآید بزباني که هست
تا سخن آنجا که بر آرد عَلَم	حرف زیادست و زبان نیز هم
گر نه سخن رشتهء جان تافتي	جان سرِ این رشته کجا یافتي
مُلك طبیعت بسخن خورده اند	مُهر شریعت بسخن کرده اند
کان سخنِ ما و زر خویش داشت	هر دو بصرّاف عرض پیش داشت
کین سخن تازه و زرّ کهن	گفت چه بِه گُفت سخن بِه سخن
پیك سخن ره بسر خویش برد	کس نبرَد آنچه سخن پیش برد
سیم سخن زن که درم خاك اوست	زر چه شکست آهوي فتراك اوست
صدر نشین‌تر ز سخن نیست کس	دولت این مُلك سخن‌راست و بس
هر چه نه دل بي خبرست از سخن	شرح سخن پیشترست از سخن
تا سخنست از سخن آوازه باد	نام نظامی بسخن تازه باد

در مرتبهء سخن منظوم و ادب نظم دادن

چونکه نسخته سخن سرسري   نیست بر گوهریان گوهري
نکته نگه دار ببین چون بوَد   نکتهء سنجیده که موزون بود
قافیه سنجان که سخن بر کشند   گنج دو عالم بسخن در کشند
خاصه کلیدي که درِ گنج راست   زیر زبان مرد سخن سنج راست
آنکه ترازوي سخن سخته کرد   بختوران را بسخن پخته کرد
بلبل عرشند سخن پروران   باز چه مانند باین دیگران
زآتش فکرت چو پریشان شوند   با ملك از جملهء خویشان شوند
پردهء رازي که سخن پروریست   سایهء آن پردهء پیغمبریست
پیش و پسي بست صف کبریا   پس شعرا آمد و پیش انبیا
این دو نظر محرم یك دوستند   آن همه مغز آمد و این پوستند
هر رطبي کز سر آن خوان بوَد   آن نه سخن پارهء از جان بود
جان تراشیده بمنقار گِل   فکرت خاییده بدندان دل
چشمهء حکمت که سخن دانیست   آب شده زین دو سه یك نانیست
آنکه درین پرده نوایش هست   خوشتر ازین حجره سرایش هست
جز سر زانوي ولایت ستان   سر ننهد بر سر هر آستان
چون سر زانو قدم دل کنند   هر دو جهان دست حمایل کنند
آید فرقش بسلام قدم   حلقه صفت پاي و سر آرد بهم
در خم آن حلقه که چُستش کنند   چون شکنند باز درستش کنند

گاهي از آن حلقهء زانو قرار   حلقه دهد گوش فلك‌را هزار
گاه باين حلقهء پيروزه رنگ   مهرهٔ يكي دَه بدر آرد زچنگ
چون بسخن گرم شود مركبش   جان بلب آيد كه ببوسد لبش
از پيء لعلي كه بر آيد ز كان   رخنه كند نيفهء هفت آسمان
نسبت فرزنديء ابيات جست   بر پدرِ طبع ندارد درست
حرمتش آمد فلك چنبري   باز رهد زآفت خدمتگري
هم نفسش راحت جانها شود   هم سخنش مُهر زبانها شود
هر كه نگارندهء اين پيكر اوست   بر سخنش زن كه سخن پرور اوست
مشتريء سِحر سخن دانمش   زُهرهء هاروت شكن خوانمش
اين بُنه كآهنگ سواران گرفت   پايهء خواران سر خواران گرفت
راي مرا اين سخن از جاي برد   كآب سخن‌را سخن آراي برد
ميوهء دل‌را كه بجاني دهند   كي بوَد آبي كه بناني دهند
اي فلك از دست تو چون رسته اند   اين گُرهاني كه كمر بسته اند
كار شد از دست بانگشت پاي   اين گره از كار سخن وا كشاي
سيم كشاني كه چو زر مرده اند   سكّهء اين كارْ بزر برده اند
هر كه بزر نكتهء چون روز داد   سنگ ستد لعل شب افروز داد
لاجرم آن قوم كه داناترند   زيرترند ارچه ببالاترند
آنكه سرش زركش سلطان كشيد   باز پسين لقمه نه آهن چشيد
وآنكه چو سيماب غم زر نخورد   نقره شد وآهن سنجر نخورد
چون سخنت شهد شد ارزان مكن   شهد سخن‌را مگس افشان مكن

تا ندهندت مَستان گر وفاست   تات نپرسند مگو گر دعاست
تا نكند شرع ترا نامدار   نامزد شعر مشو زينهار
شعر تو از شرع بآنجا رسد   كز كمرت سايه بجوزا رسد
شرع ترا سجده نشاني دهد   سلطنت مُلك معاني دهد
شعر بر آرد بامیريت نام   كالشّعراء الامراء الكلام
چون ملك از پاي نبايد نشست   تا كه سخن بر فلك آري بدست
بر صفت شمع سر افكنده باش   روز فرو مرده و شب زنده باش
چون تك انديشه بگرمي رسد   تندروي چرخ بنرمي رسد
هر چه بري نام و نشانت دهند   گر نه پسندي به از آنت دهند
سينه مكن گر گهر آري بدست   بهتر از آن جوي كه در سينه هست
به كه سخن دير پسند آوري   تا سخن از دست بلند آوري
هر كه عَلَم بر سر اين ره برَد   گوي ز خورشيد و تك از مه برد
گر نفسش گرم روي هم نكرد   يك نفس از گرم روي كم نكرد
در تك فكرت كه روش گرم داشت   برد فلك‌را ولي آزرم داشت
بي سپركُس مكن اين كشته‌را   باز مده سر بكش اين رشته‌را
بارگه از شهپر جبريل ساخت   باد زن از باد سرافيل ساخت
صدرهٔ الجبير شدي سفره وار   گر همه مرغي بُدي الجبير خوار
من كه درين شيوه مصيب آمدم   ديدني ارزد كه غريب آمدم
شعر بمن صومعه بنياد شد   شاعري از مصطبه آزاد شد
زاهد و راهب سوي من تاختند   خرقه و زنّار در انداختند

سرخ گل غنچه مثالم هنوز منتظر باد شمالم هنوز

گر بنمایم سخن تازه‌را صور قیامت کنم آوازه‌را

هرکه وجودست ز نو تا کهن فتنه شود بر من جادو سخن

صنعت من برده ز جادو شکیب سِحر من افسون ملایك فریب

بابل من گنجهٔ هاروت سوز زهرهٔ من خاطر انجم فروز

زهرهٔ این منطقه میزانیست لاجرمش منطق روحانیست

سِحر حلالم سَحري قوت شد نَسخ کنِ نسخهٔ هاروت شد

شکلِ نظامي که خیال منست جانور از سحر حلال منست

در مطالب حقایق و تولّا بدِل

چون سپر انداختن آفتاب گفت زمین‌را سپر افگن بر آب

گشت جهان از نفسش تنگ تر وز سپرك من سپرك رنگ تر

با سپر افگندن او لشکرش تیغ کشیدند بقصد سرش

گاوکه خرمهره بدو درکشید چونکه بیفتد همه خنجر کشید

طفل شب آهخت چو بر دایه دست زنگلهٔ روز فرا پاش بست

از پیِ سودا شب اندیشه ناك ساخته معجون مفرّح ز خاك

خاكِ شده باد مسیحاي او آب زده آتش سوداي او

شربت و رنجور بهم ساخته خانهٔ سودا شده پرداخته

ریخته رنجور یکي طاس خون گشته زسر تا قدم انقاس گون

رنگ دروني شده بیرون نشین گفت قضا کانَ مِن الکافرین

هر نفسي از سر طنّازئي　　بازيء شب ساخته جان بازئي
گه قصب ماه گُل آميز كرد　　گاه دف زهره درم ريز كرد
من بچنين شب كه چراغي نداشت　　بلبل آن روضه كه باغي نداشت
خون جگر با سخن آميختم　　آتش و آب از جگر انگيختم
با سخنم چون سخني چند رفت　　بي كسم انديشه درين بند رفت
هاتف خلوت بمن آواز داد　　وام چنان كن كه توان باز داد
آب درين آتش پاكت چراست　　باد جنيبت كش خاكت چراست
خاك تب آرنده بتابوت بخش　　آتش تابنده بياقوت بخش
تير ميفگن كه هدف راي تست　　مقرعه كم زن كه فرس پاي تست
غافل ازين پيش نبايد نشست　　بر در دل ريزگر آبيت هست
درخَم اين خُم كه كبودي خوشست　　قصّهء دل گوكه سرودي خوشست
دور شو از راه زنان حواس　　كار تو دل داند دل‌را شناس
عرش پراني كه ز دل رسته اند　　شهپر جبريل بدو بسته اند
وآنكه عنان از دو جهان تافتند　　قوت ز دريوزهء دل يافتند
ديده وگوش از غرض افزوني اند　　كارگر پردهء بيروني اند
پنبه درآگنده چو گل گوش تو　　نرگس چشم آبلهء هوش تو
نرگس وگل‌را چه پرستي چو باغ　　آن ز تو‌هم نرگس وهم گل بداغ
ديد كه آيينهء هر نا كسست　　آتش او آب جواني بسست
طبع كه با عقل بدلاّلگيست　　منتظر نقد چهل سالگيست
تا بچهل ساله كه بالغ شود　　چرخ سفرهاش مبالغ شود

یار کنون بایدت افسون مخوان / درس چهل سالگي اکنون مخوان
دست بر آور ز میان چاره جوي / این غم دل‌را دل غمخواره جوي
غم مخور البتّه چو غم خوار هست / گردن غم بشکن اگر یار هست
آن نفسي‌را که زبون غمست / ياريء ياران مددي محکمست
چون نفسي تازه شود با دو کس / نیست شود صد غم از آن يك نفس
صبح نخستین چو نفس بر زند / صبح دوم بانگ بر اختر زند
پیشترین صبح بخواري رسد / گر نه پسین صبح بیاري رسد
از تو نیاید بتو بر هیچ کار / یار طلب کن که بر آید ز یار
گرچه همه مملکتي خوار نیست / یار طلب کن که به از یار نیست
هست ز یاري همه‌را ناگزیر / خاصه ز یاري که بوَد دستگیر
این دو سه یاران که تو داري ترند / خشك‌تر از حلقهء در بر درند
دست در آویز بفتراك دل / آب تو باشد که شوي خاك دل
چون مَلك العرش جهان آفرید / مملکت صورت و جان آفرید
داد بترتیب کرم ریزشي / صورت و جان‌را بهم آمیزشي
زین دو هم اغوش دل آمد پدید / آن خلفي کو بخلافت رسید
دل که درو خطبهء سلطانیست / یکدش جسماني و روحانیست
نور ادیمت که سهیل دلست / صورت و جان هر دو طفیل دلست
چون سخن دل بدماغم رسید / روغن مغزم بچراغم رسید
گوش در آن حلقه زبان ساختم / دل هدف هاتف جان ساختم
چرب زبان گشتم از آن فربهي / طبع ز شادي پُر و از غم تهي

ريختم از چشمهٔ گرم آب سرد　　کآتش دل آب مرا گرم کرد
دست بر آوردم از آن دست بند　　راه زنان عاجز و من زورمند
در تك آن راه دو منزل شدم　　تا بيكي تك بدرِ دل شدم
من سويِ دل رفته وجان سوي لب　　نيمهٔ عمرم شده تا نيم شب
بر درِ مقصورهٔ روحانيم　　حلقه شده قامت چوگانيم
گوي بدست آمده چوگان من　　قامت من گشته گريبان من
پاي ز سر ساخته و سر ز پاي　　گوي صفت گشته و چوگان نماي
كار من از دست و من از خود شده　　صد ز يكي ديده يكي صد شده
همسفران جاهل و من نو سفر　　غربتم از بيكسيم تلخ تر
ره نه كزآن در نتوانم گذشت　　پاي دروني نه و سر بازگشت
چونكه درآن وقت زبانم گرفت　　عشق نقيبانه عنانم گرفت
حلقه زدم گفت باين وقت كيست　　گفت اگر بار دهي آدميست
پيش درآن پرده بر انداختند　　پردهٔ تركيب در انداختند
از حرم خاصترين سراي　　بانگ برآمد كه نظامي درآي
خاصترين محرم آن در شدم　　گفت درون آي درون بر شدم
بارگهي يافتم افروخته　　چشم بد از ديدن او دوخته
هفت خليفه بيكي خانه در　　هفت حكايت بيك افسانه در
ملك از آن پيش كه افلاكراست　　دولتي آن خاك كه اين خاكراست
در نفس آباد دم نيم روز　　صدرنشين گشته شه نيم روز
سرخ سواري بادب پيش او　　لعل قباي ظفر انديش او

طلخ جواني يزكي در شكار   زيرتر او سيهي دُرد خوار
قصد كمين كرده كمند افگني   سيم زره ساخته روئين تني
اين همه پروانه و دل شمع بود   جمله پراگنده و دل جمع بود
من بقناعت شده مهمان دل   جان بنوا داده بسلطان دل
چون علَم لشكر دل يافتم   روي خود از عالميان تافتم
دل بزبان گفته كه اي بي زبان   مرغ طلب بگذر ازين آشيان
آتش من محرمِ اين دود نيست   اين نمك آن تازه نمك سود نيست
سايه ازين سرو تواناترست   پايم ازين پايه ببالاترست
گنجم و در كيسهٔ قارون نيم   با تو ام واز تو به بيرون نيم
مرغ لبم با نفس گرم اِو   پرّ زبان ريخته از شرم او
ساختم از شرم سر افگندگي   گوش ادب حلقه كش بندگي
خواجهٔ دل عهد مرا تازه كرد   نام نظامي فلك آوازه كرد
چونكه نديدم ز رياضت گزير   گشتم از آن خواجه رياضت پذير

خلوت اوّل و برون دادن خلوت بَرياحين

رايض من چون ادب آغاز كرد   از كُره نُه فلكم باز كرد
گرچه گره درگرهش بود جاي   بر نگرفت از سر اين رشته پاي
تا سر آن رشته بجائي رسيد   كآن گره از رشته بخواهد بريد
خواجه مع القصّه كه در بند ماست   گرچه خدا نيست خداوند ماست
شحنهٔ كار دو جهان منست   گر نه چرا در غم جان منست

گرچه بسي ساز ندارد ز من — شفقت خود باز ندارد ز من
گشت چو من بي ادبي‌را غلام — آن ادب آموز مرا كرد رام
كز چو مني سر بهزيمت ببرد — صحبت خاكي بغنيمت شمرد
روزي ازين مصر زليخا پناه — يوسفيء كرد و برون شد زچاه
چشم شب ازخواب چو بر دوختند — چشم وچراغ سحر افروختند
صبح چراغ فلك افروز شد — كحليء شب قرمزيء روز شد
خواجه گريبان چراغي گرفت — دست من و دامن باغي گرفت
دامنم از خار غم آسوده كرد — تا بگريبان بگل اندوده كرد
من چو لب لاله شده خنده‌ناك — جامه بصد جاي چو گل كرده چاك
لاله دل خويش بجانم سپرد — گل كمر خود بميانم سپرد
گاه من آلودهء خون آمدم — گه چو گل از پوست برون آمدم
گل بگل و شاخ بشاخ از شتاب — مي شدم ايدون كه شود نشو آب
تا علم عشق بجايء رسيد — كز طرفي بوي وفائي رسيد
نكتهء تازي بزباني فصيح — زنده دلم كرد چو باد مسيح
در بزمين ريخت عماريم‌را — تلك بصبا داد سواريم‌را
گفت فرود آي ز خود دم مزن — ور نه فرود آرمت از خويشتن
من كه بدآن آب چو كشتي بدم — ساكن آن باد بهشتي بدم
آب روان بود فرود آمدم — تشنه زبان بر لب رود آمدم
چشمهء افروخته‌تر زآفتاب — خضر بخضراش نديده بخواب
خوابگهي بود سمنزار او — خواب كنان نرگس بيمار او

دایرهٔ خطّ سپهرش مقام   غالیهٔ بوي بهشتش غلام
گل ز گریبان گیا کرده جاي   خارکشان دامن گل زیر پاي
آهو و روباه در آن مرغزار   نافه بگل داده و نیفه بخار
طوطي از آن گُل که شکر خنده بود   بر سر سبزیش پراگنده بود
تازه گیا طوطيِ شکّر بدست   آهوکان از شکرش شیر مست
جلوه‌گر از حجلهٔ گلها شمال   گل شکن از شاخ گیاها غزال
خیري و منثور مرکّب شده   مُروحهٔ عنبر اشهب شده
سُرمهٔ بیننده چو نرگس نماش   سوزن افعي چو زمرّد گیاش
قافلهٔ زن یاسمن و گل بهم   قافیه گو قمري و بلبل بهم
سوسن یك روزهٔ عیسي زبان   داده بصبح از کف موسي نشان
فاخته فریاد کنان صبحگاه   فاخته گون کرده فلك را ز آه
باد نویسنده بدست امید   قصّهٔ دل بر ورق مشك بید
گه بسلام سمن آمد بهار   گه بسپاس از درِ گل رفت خار
لاله بآتشگه راز آمده   چون مغ هندو بنماز آمده
هندوك لاله و تُرك سمن   سهل عرب بُود و سهیل یمن
ابر ز نرمي شده قاقم نماي   طرفه بوَد قاقم سنجاب ساي
سوزن باغ از عَلم سرخ و زرد   پنجرها ساخته بر لاژورد
شاخ ز نَور فلك انگیخته   در قدم سایه درم ریخته
سایه سخن گو ز لب آفتاب   زنده شده ریگ بتسبیح آب
نسترن از بوسهٔ سنبل بزخم   از مژهٔ غنچه لبِ گل بزخم

خرگه خیری تهی از تیر خار　　گاه سپر خواست گهی زینهار
سحر زده بید و بلرزه تنش　　مجمره لاله شده دود افگنش
خواست پریدن چمن از چابکی　　خواست چکیدن سمن از نازکی
گل بشکر خنده برون آمده　　زردهٔ گل لعل بخون آمده
آن گل خود رای که خود روی بود　　از نفسش باد سخن گوی بود
سبزتر از برگ ترنج آسمان　　نآمده نارنج بدست آن زمان
چون فلك آنجا علم آراسته　　سبزه بکشتیش بدر خواسته
هر گره از سبزهٔ این هفت خوان　　جان زمین بود و دل آسمان
اختر سر سبز مگر بامداد　　گفت زمین‌را که سرت سبز باد
یا فلك آنجا گذر آورده بود　　سبزه بسنجاب فرو کرده بود
چشمه در افشنده‌تر از چشم حور　　تا بَرد از چشمهٔ خورشید نور
سبزه بآن چشمه وضو ساخته　　شکر وضو کرده و پرداخته
مرغ ز گل بوی سلیمان شنید　　نالهٔ داودی از آن بر کشید
چنگل دراج بخون تذرو　　سلسلهٔ بیخته بر پای سرو
محضر منشور ز بستان و باغ　　فتویٔ بلبل شده بر خون زاغ
بوم کز آن بوم شده پیکرش　　سرّ دلش گشته قضای سرش
باد یمانی ز سهیل نسیم　　ساخته کیمخت زمین‌را ادیم
لاله ز تعجیل که بشتافته　　زین جهتش دل خفقان یافته
سایهٔ شمشاد شمایل بدست　　سوی دل لاله فرو برده بست
ناخن سیمش سمن صبح فام　　برده ز شبه ناخنهٔ گل تمام

خلوت دوم

صبح که شد یوسف زرین رسن ‌‌ ‌ چاه کنان در زنخ یاسمن
خاك .بدآن آب دوا ساختـه ‌ ‌ هرچه فـرو بـرده بر انداختـه
زرد قصب خاك برسم جهـود ‌ ‌ کآب چو موسي يد بيضا نمود
نور سحر تافته میدان فراخ ‌ ‌ سایهء ويرا بصبا داده شاخ
باده گزیده لب خورشیدرا ‌ ‌ شانه زده باد سر بیـدرا
سایه و نور از علم شاخ و بار ‌ ‌ رقص کنان بر طرف جویبار
عـود شـد آن خامهء مقصود بود ‌ ‌ آتش گل مجمـر آن عـود بـود
گـردن گل منـبر بلبل شده ‌ ‌ زلف بنفشه کمر گل شده
مرغ ز داود خـوش اوازتـر ‌ ‌ گل ز نظامي شکر اندازتـر
باد نقاب از طرفي بر گرفت ‌ ‌ خواجه سبك عاشقيء در گرفت
گل نـفسي دیـد شکر خندهء ‌ ‌ بر گل و شکر نفس افگندهء
حقهء آن ماه قصب دوخته ‌ ‌ خرمن مهرا چو قصب سوخته
تا کمر از زلف گره تافته ‌ ‌ تا قدم از فرق نمك یافتـه
دیدهء او چون نمك انگیز شد ‌ ‌ هرکه درو دید نمك ریز شد
تا نمکش با شکر آمیختـه ‌ ‌ شکر شیرین نمکان ریخته
طوطيء باغ از شکرش شرمسار ‌ ‌ چون پر طوطي زنخش طوق دار
زآن زنخ کرد چو نارنج خـوش ‌ ‌ غبغب سیمین چو ترنجي بکش

مست نوازي چو گل بوستان   توبهٔ فريبي چو مَيِ دوستان
لب طبري‌وار طبر خون بدست   مغز طبر زد بطبر خون شكست
سرخ گلي سبزتر از نيشكر   خشك نباتي همه جلّاب تر
خاك چو عودش كه جگر سوز بود   غاليه ساي طرف روز بود
در غم آن دانهٔ خال سياه   جملهٔ تن خال شده روي ماه
چرخ ز خورشيد جگرسوزتر   لعل ز مهتاب شب افروزتر
از بنهٔ دل كه بفرسنگ داشت   راه چو ميدان دهن تنگ داشت
زآن دل سختش كه جگرخواره گشت   بر جگر من دل من پاره گشت
لب بسخن خنده بشكّر خوري   رخ بدعا غمزه بافسونگري
بسته چو حقّه دهن مهره دار   راه گذر مانده يكي مهره‌وار
عشق چو آن حقّه و آن مهره ديد   بو العجبي كرد و بساطي كشيد
كيسهٔ صورت ز ميانم كشاد   طوق تن از گردن جانم گشاد
كار من از طاقت من درگذشت   آب حياتم ز دهن درگذشت
عقل عزيمتگر ما ديو ديد   نقرهٔ آن كار بآهن كشيد
دل كه بشادي غم دل مي گرفت   چشمهٔ خورشيد بگِل ميگرفت
مونس غمخوارهٔ غم وي بود   چارهٔ گرمي زده هم مَي بود
اي تبشِ ناصيهٔ داغ من   بي خبر از سبزه و از باغ من
سبز نظر بود و فلك تاب او   باغ سحر بود سرشك آب او
وانكه رخش پردگيِ خاص بود   آينهٔ صورت اخلاص بود
بس كه سرم بر سر زانو نشست   تا سر اين رشته نيامد بدست

این سخن از راه یقین گفته ام — راه چنین رَو که چنین رفته ام
محرم این رَه تو نهٔ زینهار — کار نظامي بنظامي گذار

صفت خلوت سیوم بطریق شبانه

خواجه یکي رَه بتماشاي جنس — زد دو سه دم با دو سه ابناي جنس
یافت شبي چون سحر آراسته — خواستنیها بدعا خواسته
مجلسي آفروختهٔ چون نو بهار — عشرتي آسوده‌تره از روزگار
آه بخور از نفس روزنش — شرح دِه یوسف و پیراهنش
شحنهٔ شب چون عسس انگیخته — بر شکرش پرّ مگس ریخته
پردِه شناسان بنوا در شگرف — پرده نشینان بوفا در شگرف
پاي سهیل از سر نطع ادیم — لعل فشان بر سر درِّ یتیم
شمع جگر چون جگر شمع سوخت — آتش دل چون دل آتش فروخت
در طبق مجمر مجلس فروز — عود شکر بود و شکر عود سوز
شیشه ز گلّاب شکر مي بفشاند — شمع بدستارچه زر مي فشاند
از پيِ آن نُقل مَيِ بوسه خیز — چشم و دهان شکّر و بادام ریز
شکّر و بادام بهم نکته ساز — زهره و مرّیخ بهم عشقباز
وعده بدروازهٔ گوش آمده — خنده بدریوزهٔ نوش آمده
نیفهٔ روبه چو پلنگي بزیر — نافهٔ آهو شده زنجیر شیر
یار گریبان کُش و دامن کشان — آستي از رقص جواهر فشان
شمع چو ساقي قدح مَي بدست — طشت مَي آلوده و پروانه مست

خواب چو پروانه پَر انداخته — شمعْ بشكرانه سر انداخته
پردگیء زهره درآن پرده چست — زخمه شكسته بادائي درست
غمزه منادي كه دهان خسته بود — چشم سخن‌گو كه زبان بسته بود
مَي چو گل آرایش اقلیم شد — جام چو نرگس زر در سیم شد
عقل درآن دایرهٔ سرمست ماند — عاقبت از صبر تهي دست ماند
در دهن آن خنده كه راهي نبود — طاقت‌را طاقت آهي نبود
صبر سر زیر نو آهنگ داشت — فتنه سر زیر و دو آهنگ داشت
یافته در غنّهء داود ساز — قصّهء محمود و حدیث ایاز
شعر نظامي شكر افشان شده — ورد غزالان غزل خوان شده
عمر بدآن فرش ازل یافته — آنچه شده باز ز سر یافته
دیده درآن سجده تحیّات خوان — گوش درآن نامهٔ تحیّت رسان
تنگ دل از خندهء تركان شكر — سُرمه پر از چشم غزالان نظر
ترك قصب پوش من آنجا چو ماه — كرده دلم‌را چو قصب زخمگاه
مه كه بشب دست بر افشانده بود — آن شب تا روز درآن مانده بود
ناوك غمزهش چو سبكتر شدي — جان بدم بوسه برابر شدي
شمع ز نورش مژه پُر اشك داشت — چشم چراغ آبله از رشك داشت
هر ستمي كو ز جفا بر گرفت — دل بتبرّك بوفا در گرفت
گه شده او سبزه و من جوي آب — گه شده او كادر و من آفتاب
زآن رطب آن شب كه بري داشتم — بي خبرم گر خبري داشتم
كآن مه نو كوكمر از نور داشت — ماه نو از شیفتگان دور داشت

شيفتهء شيفتهء خويش بود   رغبتي آزمرده ازو پيش بود
دل بتمنّا که چه بودي بروز   گر شب مارا نشدي پرده سوز
آن شب اگر جفت سلامت شدي   هم نفس صبح قيامت شدي
روشنيء آن شب چون آفتاب   جويم بسيار و نبينم بخواب
جز بچنان شب طربم خوش نبود   تا شب خوش کرد شبم خوش نبود
زآن همه شب يا رب يا رب کنم   بوي شبي چارهء آن شب کنم
روز سپيد آن نه شب داج بود   بود شب امّا شب معراج بود
ماه که بر لعل فلك کان کند   در غم آن شب همه شب جان کند
روز که شب دشمنيش مذهبست   هم بتمنّاي چنان يك شبست
من شده فارغ که ز راه سحر   تيغ زبان صبح درآمد بسر
آتش خورشيد ز مژگان من   آب روان کرده در ايوان من
ابر بآب آمده بازي کنان   جامهء خورشيد نمازي کنان
خواب رباينده دماغ از دماغ   نور ستاننده چراغ از چراغ
آنچه بصد عمر کسي يافته   هر نفسي در نفسي يافته
نزل فرستنده زمان تا زمان   تن بتن و دل بدل و جان بجان
گفتي از آن حجره که پرداختند   رخت عدم در عدم انداختند
مرغ طرب نامه بپر باز بست   هفت پر مرغ ثريّا شکست
آتش مرغ سحر از باب زن   بر جگر خوش نمکان آب زن
مرغ گران خواب تر از صبحگاه   راي فلك بسته‌تر از دست ماه
حلقهء در پردهء بيگانگان   زلف پري حلقهء ديوانگان

در غم آن حلقه دل مشتري　　تنگ تر از حلقهء انگشتري
تاختن آورده پري زادگان　　همچو پري بر دل افتادگان
بر رخ دل شاخ سمن کاشته　　خار بنوك مژه بر داشته
میوهء دل نیشکر خدّ شان　　گلبن جان نارون قدّ شان
فندقهء شکّر بادام تنگ　　سبز خط از پستهء عنّاب رنگ
در خط شب ساخته سحر حلال　　بابليء غمزه و هندوي خال
هر نفس از غمزهء خالي چنان　　گشته جهان بابل و هندوستان
چون نظري چند پسندیده رفت　　دل بزیارتگريء دیده رفت
غمزهٔ زبان تیزتر از خار ما　　زلف گره گیرتر از کار ما
شست گرشمه چو کمان‌دار شد　　تیر بیندا ختـه پرکار شد
باد مسیح از نفس دل دمید　　آب حیات از دهن گل چکید
گل چو سمن غالیه برگوش داشت　　مه چو فلك غالیه بر دوش داشت
چون رخ لب شکّر و بادام ریخت　　گل بحمایت بشکر درگریخت
هر نظري جان وجهاني شده　　هر مژه بتخانهء جاني شده
زلف شبه بر سر سیم سپید　　مشك فشان بر ورق مشك بید
غبغب سیمین که کمر بست از آب　　قوس قزح شد ز تف آفتاب
زلف براهیم و رخ آتشگرش　　چشم سماعیل و مژه خنجرش
آتش ازین دستهء ریحان شده　　خنجر ازآن نرگس خندان شده
بوسه چو مَي مایهء افگندگي　　لب چو مسیحا سبب زندگي
خَوي چو برُخ بر گل و نسرین شده　　خرمن مه خوشهء پروین شده

باز شده گوي گريبان حور   خطّ سحر يافته طغراي نور
همّت خاصان و دل عاميان   شيفته زآن نور چو سرساميان
شاهد و قنّينهء افلاكيان   نو خط فرد آينهء خاكيان
يارهء او ساعد جان را بكار   ساعدش از هفت فلك ياره دار
آن ز دو گهواره بر انگيخته   مغز دو عالم بهم آميخته
پيس كش خلعت ايرانيان   محتسب ساقيء روحانيان
سر حد خلعت شده بازار او   بكريء رحمت شده در كار او
طفل چهل روزهء كژمژ زبان   پير چهل ساله برو درس خوان
خوب خطي عشق نبشت آمده   گلبني از باغ بهشت آمده
نوري از آن ديده كه بيناترست   مرغي از آن شاخ كه بالاترست
زو شده مرغان فلك دانه چين   زآن همه را آمده سر بر زمين
او بيكي دانه ز راه كرم   حلّه در انداخته و حليه هم
آمده در دام چنان دانهء   كمتر از آوازهء شكرانهء
زآن بدعاها بوجود آمده   جملهء عالم بسجود آمده
بر در آن قبلهء هر ديدهء   سهو شده سجدهء شوريدهء
گشته گل افشان وي از هشت باغ   بر همه گلبرگ و بر ابليس داغ
بي تو نشاطيش در اندام نه   در ارمش يك نفس آرام نه
طاقت از آن كار گيائي نداشت   كز غم كار تو رهائي نداشت
ز آرزوي ما كه شده نو برو   گندم خوردن بيكي جو برو
گرميء گندم جگرش تافته   چون دل گندم بدو بشكافته

گندم گون گشته ادیمش چو کاه — یافتهء دانه چو کیمخت ماه
چون جو و گندم شده خاك آزماي — در غم توئي جوِ گندم نماي
خوردن آن گندم نا مردمش — کرده برهنه چو دل گندمش
آن همه خواري که ز بد خواه برد — یکدليء گندمش از راه برد
اي بتو سر رشتهء جان گم شده — دام تو از دانهء گندم شده
گندم سخت از جگر افسردگیست — خُرديء او مایهء بیخِردگیست
گندم چون خوردن او ساز کرد — کز سر تا پاي دهان باز کرد
قرص جوین مِي شکن و مِي شکیب — تا نخوري گندم آدم فریب
تنگ دل و پي روِ شیطان مباش — شیر امیري سگ دربان مباش
چرك نشاید ز ادیم تو شست — تا نکني توبهء آدم نخست
عذر به آن‌را که خطائي رسید — کآدم ازین عذر بجائي رسید
حوضهء آن چشمه که خورشید بست — چون من و تو چند سبورا شکست
جزع ستارهٔ زده از زرّ ناب — زرّ طلي بر ورق آفتاب
صبح کز آن سمت سبك خیز شد — دسته بدست از پيء خون‌ریز شد
من ز مصافش سپر انداختم — جان سپر دشنهء او ساختم
در پيء جانم سخن از جوي بست — تشنه کشي کرد و برو بل شکست
بانگ بر آمد ز خرابات من — کي سخن آنست مکافات من
پیشترك زین که کسي داشتم — شمع سب افروز بسي داشتم
آن شب و آن شمع نماندم چسود — نیست چنان شد که تو گوئي نبود
نیش در آن زد که ز نوش تو خورد — پشم دروکش که ترا پنبه کرد

خام کُشي کن که صواب آن بوَد　　سوختهرا سوختن آسان بود
صبح چو در گریهٔ من بنگریست　　بر شفق از شفقت من خور گریست
سوخته شد خرمن روز از غمم　　چشمهٔ خورشید فسر دارد هم
با همه زهرم فلك امّید داد　　ماه شبم مهرهٔ خورشید داد
چون اثر نور سحر یافتم　　بي خبرم گرچه خبر یافتم
هرکه درین مهد روان راه یافت　　پیشتر از نور سحرگاه یافت
اي ز خجالت همه شبهاي تو　　زخ سیه از روز طربهاي تو
من که از آن شب صفتي کرده ام　　آن صفت از معرفتي کرده ام
شب صفت پردهٔ تنهائیست　　شمع درو گوهر بینائیست
عود وگلابي که درو بسته اند　　ناله و اشك دو سه دل خسته اند
زآن همه خوبي که در آن صدر بود　　نور خیالات شب قدر بود
محرم این پردهٔ رنگین نبرد　　کیست درین پردهٔ زنگار خورد
صبح که پروانگي آموختست　　خوشتر از آن شمع نیفروختست
کوش کز آن شمع بداغي رسي　　یا چو نظامي بچراغي رسي

مقالت اوّل در صفت آدم علیه السّلام

اوّل کین عشق پرستي نبود　　در عدم آوازهٔ هستي نبود
مقبلي از کنج عدم ساز کرد　　سوي وجود آمد و در باز کرد
باز پسین طفل پري زادگان　　پیش ترین بشري زادگان
آن بخلافت عَلَم آراسته　　چون عَلَم افتاده و بر خاسته

علّم آدم صفت پاك اوست   خمّر طينت شرف خاك اوست
آن بگهر هم بدُر و هم صفي   هم محك وهم زر و هم صيرفي
چون ز پيء دانه هوسناك شد   مقطع اين مزرعهء خاك شد
ديد كه در دانه طمع خام كرد   خويشتن افگندهء آن دام كرد
آب رسانْد اين گِل پروردهرا   زد بسرنديب سراپردهرا
روي سيه ازگنه آنجا گريخت   بر سر آن خاك سياهي بريخت
مدّتي از نيل و خُم آسمان   نيلگري كرد بهندوستان
چون كفش از نيل فلك شسته شد   نيل گيا در قدمش رسته شد
تُرك خطائي شده رعنا چو ماه   زلف خطا بر زده زير كلاه
چون دلش از توبه لطافت گرفت   مُلك زمين‌را بخلافت گرفت
تخم وفا در زميء عدل كِشت   وقفي از آن مزرعه بر ما نُبشت
هرچه بدو خازن فردوس داد   جمله درين حجرهء نُه در نهاد
برخور ازين مايه كه سودش تراست   كِستنش اوراست و درودش تراست
نالهء عود از نفس مجمرست   رنج خُران راحت بالان گرست
كار براي تو چو پرداختند   نامزدِ لطف ترا ساختند
كشتيء گُل باش چو موج بهار   تا نشوي لنگر بُستان چو خار
واه بدل شو كه پريد خزان   كآب بدِل مي شود آتش بجان
صورت شيري دل شيريت نيست   گرچه دلت هست دليريت نيست
شير توان بست ز نقش سراي   ليك بصد سال نجنبد ز جاي
خلعت افلاك نمي زيبدت   خاكي و جز خاك نمي زيبدت

طالع کارت بزبوني درست ‌ ‌ ‌ دل بکمي غم بفزوني درست
گر نه چرا کرد سپهر بلند ‌ ‌ ‌ شهر کشائي چو ترا شهربند
دايره کردار ميان بسته باش ‌ ‌ ‌ در فلکي با فلك آهسته باش
تيز تکي پيشهٔ آتش بوَد ‌ ‌ ‌ باز نماني ز تك آن خوش بود
آب صفت باش سبك‌تر بران ‌ ‌ ‌ کآب سبك هست بقيمت گران
گوهر تن در تنگي يافتند ‌ ‌ ‌ قيمت جان در سبکي يافتند
باد سبك روح بوَد در طواف ‌ ‌ ‌ خود تو گران جان تري از کوه قاف
گر نه فريبندهٔ رنگي چو خار ‌ ‌ ‌ رخ چو بنفشه بسوي خود مدار
خانه مصيقل همه جا روي تست ‌ ‌ ‌ از پئ آن ديدهٔ تو سوي تست
گرچه پرستندهٔ هر حد شدي ‌ ‌ ‌ از همه چون هيچ مجرّد شدي
عاشق خويشي تو و صورت پرست ‌ ‌ ‌ زآن چو سپهر آينه داري بدست
گر تو چو سنگي نمك غم چشي ‌ ‌ ‌ دامن ازين بي نمکي در کشي
ظلم رها کن بوفا در گريز ‌ ‌ ‌ خلق چه باشد بخدا در گريز
نيکئ او بين و بدآن کار کن ‌ ‌ ‌ بر بدئ خويشتن اقرار کن
چون تو خجل وار بر آري نفس ‌ ‌ ‌ فضل کند رحمت فرياد رس

داستان پادشاه ظالم که آمرزش يافت

دادگري ديد براي صواب ‌ ‌ ‌ صورت بيدادگري‌را بخواب
گفت خدا با توي ظالم چه کرد ‌ ‌ ‌ در شبت از روز مظالم چه کرد
گفت چو بر من بسر آمد حيات ‌ ‌ ‌ در نگريدم بهمه کاينات

تا بمن امّید هدایت کراست … یا بخدا چشم عنایت کراست
در دل کس شفقتی از من نبود … هیچ کسی‌را بکرم ظن نبود
لرزه بر افتاد بمن بر چو بید … روی خجل گشتم و دل نا امید
طرح بغرقاب در انداختم … تکیه بر آمرزش حق ساختم
کای من مسکین بتو در شرمسار … از خجلان در گذر و در گذار
گرچه ز فرمان تو بگذشته ام … رد مکنم کز همه رد گشته ام
یا ادب من بشراری بکن … یا بخلاف همه کاری بکن
چون خجلم دید ز یاری رسان … یاریء من کرد کس بیکسان
فیض کرم‌را سخنم در گرفت … بار من افگند و مرا بر گرفت
هر نفسی کان بندامت بوَد … شحنهء غوغای قیامت بود
جمله نفسهای تو ای باد سنج … کیل زیانست و ترازوی رنج
کیل زن سال و مهت بوده گیر … این مه و این سال به پیموده گیر
مانده ترازوی تو بی سنگ و دُر … کیل تهی گشته و پیمانه پُر
سنگ زمین سنگ ترازو مکن … مهرهء دل مهرهء بازو مکن
یك درمست آنچه بدو بندهء … یك نفسست آنچه بدو زندهء
هرچه درین پرده ستانی بده … خود مستان تا بتوانی بده
تا بوَد آن روز که باشد تهی … گردنت آزاد و دهانت تهی
دام یتیمان نشود دامنت … بار کش پیر زنان گردنت
باز هل این فرش کهن پوده‌را … طرح کن این دامن آلوده‌را
یا چو غریبان پیء ره توشه گیر … یا چو نظامی ز جهان گوشه گیر

مقالت دوم در محافظت عدل

اي ملك جانوران راي تو   اي گهر تاجوران پاي تو
گر ملكي خانهء شاهي طلب   ور گهري تاج آلهي طلب
زآن سوي عالم كه دگر راه نيست   جز من و جز تو كسي آگاه نيست
زآن ازلي نور كه پرورده اند   در تو زيادت نظري كرده اند
نقد غريبي و جهان شهر تست   نقد جهان يك بيك از بهر تست
مُلك باين كار وگيائي تراست   سينه كن و سينه كشائي تراست
دَور تو از دايره بيرون ترست   از دو جهان قدر تو افزونترست
آينه‌دار از پيء آن شد سحر   تا تو رخ خويش به بيني مگر
جنبش اين مهره كه محراب تست   طفل رهي از پيء خوش خواب تست
مرغ گل و عيسيء جان هم توئي   جز تو كسي گر بوَد آن هم توئي
سينهء خورشيد كه پُر آتش است   روي تو مي بيند از آن دل خوشست
مه كه شود كاسته چون موي تو   خنده زند چون نگرد روي تو
عالم خوش خور كه زكس كم نهء   غصّه مخور بندهء عالم نهء
با همه چون خاك رهي پست باش   وز همه چون باد تهي دست باش
خاك بِهست ساكن و آميخته   گرد بود خاك بر انگيخته
دل بخدايت نِه و خرسندئي   اينت جداگانه خداوندئي
كو خبر دين و ديانت كجاست   ما بكجا ايم و امانت كجاست

آن دل کز دین اثرش داده اند   زآن سوی عالم خبرش داده اند
چارهء دین سازکه دنیات هست   تا مگر آن نیز بیاری بدست
دین چو بدنیا بتوانی خرید   کن مکنِ دیو نباید شنید
می رود آن جوهر و آن کهربا   هر جو سنگی بمنی کیمیا
سنگ بینداز وگهر می ستان   خاك زمین می ده و زر می ستان
آنکه ترا توشهء ره می دهد   از تو یکی خواهد و ده می دهد
مهتر ازین مایه ستانیت نیست   سود کن آخر که زیانیت نیست
کار تو پروردن دین کرده اند   دادگران کار چنین کرده اند
داد کنی مصلحت اندیشه ایست   رستن ازین قوم هم این پیشه ایست
شهر و سپه‌را چو شوی نیك‌خواه   نیك تو خواهد همه شهر و سپاه
خانه برِ مُلك ستمکاری است   دولت باقی ز کم آزاری است
عاقبتی هست بیابیش از آن   کردهء خود بین و بیندیش از آن
راحت مردم طلب آزار چیست   جز خجلی حاصل این کار چیست
مست شده عدل بخوش خواب در   کشتیء تدبیر بغرقاب در
مُلك ضعیفان بکف آورده گیر   مال یتیمان بسِتم خورده گیر
روز قیامت که بوَد داوری   عذر بیاور که چه عذر آوری
روی بدین کن که قوی پشتی ایست   پشت بخورشید که در دشتی ایست
لعبت زرنیخ شد این گوی زرد   چون ان حایض پیء لعبت مگرد
هرچه درین پردهء نُه میخی است   بازیء این لعبت زرنیخی است
باد درودم چو مسیح از دماغ   باز رهان روغن خود از چراغ

چند چو پروانه پر انداختن　　پیش چراغي سپر انداختن
پاره کن این پردهٔ عیسي گراي　　تا پر عیسیت بروید ز پاي
هرکه چو عیسي رگ جان‌را گرفت　　از سر انصاف جهان‌را گرفت
رسم ستم نیست جهان یافتن　　مُلك بانصاف توان یافتن
هرچه جز عدلست چه دادت دهند　　وآنچه نه انصاف بیادت دهند
عدل بشیرست و خرد شاد کن　　کارگري مملکت آباد کن
مملکت از عدل شود پایدار　　کار تو از عدل تو گیرد قرار

حکایت نوشیروان عادل با وزیر

صید کنان مرکب نوشیروان　　دور شد از کوکبهٔ خسروان
مونس خسرو شده دستور و بس　　خسروي دستور و دگر هیچ کس
شاه در آن ناحیهٔ صید یاب　　یافت دهي چون دل دشمن خراب
تنگ دو مرغ آمده در یکدگر　　وز دل شه قافیه شان تنگ‌تر
گفت بدستور چه دم مي زنند　　چیست صفیري که بهم مي زنند
گفت وزیر اي ملك روزگار　　گویم اگر شه بود آموزگار
این دو نوا کز سر رامشگریست　　خِطبهٔ آن مَهر زنا شوهریست
دختر این مرغ بآن مرغ داد　　شیر بها خواهد ازو بامداد
کین دهِ ویران بگذاري بما　　نیز چنین چند سپاري بما
این دگرش گفت ازین درگذر　　جور ملك بین و بدو غم مخور
تا ملك آنست نه بس روزگار　　زین دهِ ویران دهمت صد هزار

در ملك اين لفظ چنان در گرفت … كآه بر آورد و فغان در گرفت
دست بسر بر زد و لختي گريست … حاصل بيداد بجز گريه چيست
زين ستم انگشت بدندان گزيد … گفت ستم بين كه بمرغان رسيد
جور نگر كز جهت خاكيان … جغد نشانم بدَل ماكيان
اي من غافل شده دنيا پرست … بس كه زنم بر سر ازين كار دست
مال كسان چند ستانم بزور … غافلم از مردن و فردا و گور
تا كي و كي دست درازي كنم … با سر خود بين كه چه بازي كنم
مُلك بدآن داد مرا كردگار … تا نكنم آنچه نيايد بكار
من كه مسم را بزر اندوده اند … مي كنم آنها كه نه فرموده اند
نام خود از ظلم چرا بد كنم … ظلم كنم واي كه بر خود كنم
بهتر ازين در دلم آزرم باد … يا ز خودم يا ز خدا شرم باد
ظلم شد امروز تماشاي من … واي برسوائي فرداي من
سوختني شد تن بي حاصلم … سوزد ازين غصّه دلم بر دلم
چند غبار ستم انگيختن … خون دل بي گنهان ريختن
روز قيامت ز من ترك تاز … باز نپرسند بپرسند باز
شرم زدم چون نه نشينم خجل … سنگ دلم چون نشوم تنگ دل
بنگر تا چند ملامت برم … كين خجلي را بقيامت برم
بار منست آنچه مرا باركيست … چارهٔ من بر درِ بيچاركيست
زين گهر و گنج كه نتوان شمرد … سام چه بر داشت فريدون چه برد
تا من ازين امر و ولايت كه هست … عاقبت الامر چه آرم بدست

شاه درین باره چنان گرم گشت — کز نفسش نعل فرس نرم گشت
چونکه بلشکرگه و رایت رسید — بوي نوازش بولایت رسید
حالي از آن خطّه قلم برگرفت — راه بد و رسم ستم برگرفت
داد بگسترد و ستم در نوشت — تا نفس آخر از آن بر نگشت
بعد بسي گردش چرخ آزماي — او شد و آوازهٔ عدلش بجاي
یافتـه از خطّهٔ صاحب دلي — سکّهٔ بامش رقم عادلي
عاقبتي نیك سرانجام یافت — هرکه در عدل زد آن نام یافت
عمر بخشنوديء دلها گذار — تا زتو خشنود بوَد کردگار
سایهٔ خورشید سواران طلب — رنج خود و راحت یاران طلب
درد ستاني کن و درمان دهي — تات رسانند بفرمان دهي
گرم شو از مهر و زکین سرد باش — چون مه و خورشید جوانمرد باش
هر که بنیکي عمل آغاز کرد — نیکيء او روي بدو باز کرد
گنبد گردنده زروي قیاس — هست بنیکي و بدي حق شناس
حاصل دنیا چو یکي ساعتست — طاعت کن کز همه به طاعتست
طاعت کن روي بتاب از گناه — تا نشوي چون خجلان عذر خواه
عذر میاور نه حیَل خواستند — این سخنست از تو عمل خواستند
گر بسخن کار میسّر شدي — کار نظامي بفلك بر شدي

مقالت سیوم در حوادث عالم و انقلابش

یك نفس اي خواجهٔ دامن کشان — آستيء بر همه عالم فشان

رنج مشو راحت رنجور باش   یك نفس از محتشمي دور باش
حکم چو بر عاقبت اندیشي أست   محتشمي بندهء دریوشي است
مُلك سلیمان مطلَب کآن کجاست   مُلك همانست سلیمان کجاست
حجله همانست که عذراش بست   بزم همانست که وامق نشست
حجله و بزم اینك تنها شده   وامق افتاده و عذرا شده
سال جهان گرچه بسي برگذشت   از سر موئي سر موئي نگشت
خاك همان خصم قوي گردنست   چرخ همان ظالم گردن زنست
صحبت دنیا که تمنّا کند   با که وفا کرد که با ما کند
خاك شد آنکس که برین خاك زیست   خاك چه داند که درین خاك کیست
هر ورقي چهرهء آزاده ایست   هر قدمي فرق ملك زاده ایست
ما که جواني بجهان داده ایم   پیر چرا ایم کزو زاده ایم
سام که سیمرغ پسرگیر داشت   گرچه جوان بود پسر پیر داشت
گنبد گردنده که پاینده نیست   جز بخلاف تو گراینده نیست
گه ملك جانورانت کند   گاه گِل کوزهگرانت کند
هست برین فرش دو رنگ آمده   هر کسي از کار بتنگ آمده
گفت گروهي که بصحرا درند   کاي خُنك آنان که بدریا درند
وآنکه بدریا درِ سختي کشست   نعل در آتش که بصحرا خوشست
آدمي از حادثه بي غم نیند   بر تر و بر خشك مسلّم نیند
فرض شد این قافله بر داشتن   زین بنه بگذشتن و بگذاشتن
هرکه درین حلقه فرو مانده است   شهر برون کرده و ره رانده است

راه رواني كه امان مي دهند　　در عدم از دور نشان مي دهند
مُلك رها كن كه غرورت دهد　　ظلمت اين سايه چه نورت دهد
عمر ببازيچه بسر مي بري　　بازي از اندازه بدر مي بري
گردش اين گنبد بازيچه رنگ　　نز پيء بازيچه گرفت اين درنگ
پيشتر از مرتبهء عاقلي　　غفلت خوش بود خوشا غافلي
چون نظر عقل بغايت رسيد　　نوبت شادي بنهايت رسيد
غافل بودن نه ز فرزانگيست　　غافلي از جملهء ديوانگيست
غافل منشين ورقي مي خراش　　ور نه نويسي قلمي مي تراش
سر مكش از خدمت روشن دلان　　دست مدار از كمر مقبلان
خار كه همصحبتيء گل كند　　غاليه در دامن سنبل كند
روز قيامت كه برات آورند　　باديه‌را در عرصات آورند
كاي جگر آلوده زبان بستگان　　آب جگر خورده و دل خستگان
ريگ تو و آب حيات از كجا　　باديه و فيض فرات از كجا
ريگ زند ناله كه حق خورده ام　　ريگ بريزيد نه خون خورده ام
بر سر خواني نمكي ريختم　　با جگري چند بيآميختم
تا چو هم آگوش غيوران شويم　　محرم دستينهء حوران شويم
حكم چو بر حكم سرشتش كنند　　مطرب خلخال بهشتش كنند
هر كه كند صحبت نيك اختيار　　آيد روزيش ضرورت بكار
صحبت نيكان ز جهان دور گشت　　خوان عسل خانهء زنبور گشت
دور نگر كز سر نا مردمي　　پر حذرست آدمي از آدمي

معرفت از آدمیان برده اند — وآدمیان‌را زمیان برده اند
چون فلك از عهد سلیمان پرست — آدمی آنست که اکنون پرست
با نفس هر که در آمیختم — مصلحت آن بود که بگریختم
سایهء کس فرّ همائی نداد — صحبت کس بوئی وفائی نداد
تخم ادب چیست وفا کاشتن — حقّ ادب چیست نگه داشتن
برزگران مایه که می پرورند — آید روزی که از آن بر خورند

حکایت سلیمان پیغمبر علیه السّلام

روزی از آنجا که فراغی رسید — باد سلیمان بچراغی رسید
مملکتش رَخت بصحرا نهاد — تخت برین تختهء مینا نهاد
دید بنوعی که دلش تازه گشت — برزگری پیر در آن ساده دشت
خانه زمشتی غله پرداخته — در غله‌دان کرم انداخته
دانه فشان گشته بهر گوشهء — رُسته زهر دانه جوان خوشهء
پردهء آن دانه که دهقان کشاد — منطق مرغان ز سلیمان کشاد
گفت جُوانمرد که ای پیر مرد — کین قدرت بود ببایست خورد
دام نهء دانه فشانی مکن — با چو منی مرغ زبانی مکن
بیل نداری گِل صحرا مخار — آب نیابی جوِ دهقان مکار
ما که بسیراب زمین کاشتیم — زآنکه بکِشتیم چه بر داشتیم
تا تو درین مزرعهء دانه سوز — تشنه وبی آب چه آری بروز
پیر بدو گفت مرنج از جواب — فارغم از پرورش خاك وآب

با تر و با خشك مرا نيست كار　　دانه ز من پرورش از كردكار
آب من اينك عرق پشت من　　بيل من اينك سر انگشت من
نيست غم مُلك و ولايت مرا　　تا زيم اين دانه كفايت مرا
آنكه بشارت بخودم مي دهد　　دانه يكي هفتصدم مي دهد
دانه بانبازيء شيطان مكار　　تا ز يكي هفتصد آيد ببار
دانهء شايستهٔ ببايد نخست　　تا گره خوشه كشايد درست
هر نظريرا كه بر افروختند　　جامه باندازهء تن دوختند
رخت مسيحا نكشد هر خري　　محرم دولت نبوَد هر سري
كركدني گُردهء پيلي خورد　　مور ز پاي ملخي نگذرد
بحر بصد رُود شد آرام گير　　رُود بيك سيل بر آرد نفير
هست درين دايرهء لاژورد　　مرتبهء مرد بمقدار مرد
دولتيء بايد صاحب درنگ　　كز قدري ناز نيآيد بتنگ
هر نفسي حوصلهء باز نيست　　هر شكمي حاملهء راز نيست
باز نگويم كه زخامي بوَد　　بار كُشي كار نظامي بود

مقالت چهارم در حسن رعايت پادشاهان

اي سپر افكندهء مردانگي　　غول به پيغولهء بيگانگي
غرّه بمُلكي كه وفايش نيست　　زنده بعمري كه بقايش نيست
پيء سپر جرعهء مَي خورگان　　دست خوش بازيء سيّارگان
مصحف و شمشير بينداخته　　جام و صراحي عوضش ساخته

آینه و شانه گرفته بدست   چون زن رعنا شده گیسو پرست
رابعه با ثالث آن هفت مرد   گیسوي خود را بنگر تا چه کرد
اي هنر از مرديء تو شرمسار   از هنر بیوه زني شرم دار
چند کني دعويء مرد افگني   کم زن و تن زن که کم از یك زني
گردن عقل از هنر آزاد نیست   هیچ هنر خوب‌تر از داد نیست
تازه شد این آب نه درجوي تست   نغز شد این خال نه بر روي تست
چرخ نهء محضر نیکي پسند   نیك در اندیش ز چرخ بلند
جز گهر نیك نباید نمود   سود توان کرد برین مایه زود
نیست مبارك ستم انگیختن   آب خود و خون کسان ریختن
رفت بسي دعوي ازین پیشتر   تا دو سه همّت بهم آید مگر
داد کن از همّت مردم بترس   نیم شب از تیر تظلّم بترس
همّت از آنجا که نظرها کند   خوار مدارش که اثرها کند
همّت آلودهء آن یك دو مرد   با تن محمود ببین تا چه کرد
همّت چندین نفس بي غبار   با تو ببین تا چه کند وقت کار
راه روانِي که ملایك نیند   در ره کشف از کشفي کم نیند
تیغ ستم دور کن از راه شان   تا نخوري تیر سحرگاه شان
دادگري شرط جهانداري است   شرط جهان بس که ستمکاري است
هرکه درین خانه شبي داد کرد   خانهء فرداي خود آباد کرد

حکایت پیر زن با سلطان سنجر

پیر زني‌را ستمي در گرفت   دست زد و دامن سنجر گرفت

کاي ملك آزرم توكم ديده ام   از تو همه ساله ستم ديده ام
شحنهٔ مست آمده دركوي من   زد لگدي چند فرا روي من
بي گنه از خانه برونم كشيد   موي كشان بر سركويم كشيد
در ستم آباد زمانم نداد   مُهر ستم بر درِ خانم نهاد
گفت فلان نيم شب اي كوژ پشت   بر سر كوي تو فلان‌را بكشت
خانهٔ من برد كه خوني كجاست   اي شه ازين بيش زبوني كجاست
شحنه بوَد مست كه او خون كند   عربده با پير زني چون كند
رطلِ زنان دخل ولايت برند   پير زنان‌را بجنايت برند
آنكه درين ظلم نظر داشتست   ستر من و عدل تو بر داشتست
كوفته شد سينهٔ مجروح من   هيچ نماند از من و از روح من
گر ندهي داد من اي شهريار   با تو بوَد روز شمار اين شمار
داوري و داد نمي بينمت   وز ستم آزاد نمي بينمت
از ملكان قوّت و ياري رسد .   از تو بما بين كه چه خواري رسد
مال يتيمان ستدن ساز نيست   بگذر كين غارت اعجاز نيست
بر سلهٔ پير زنان ره مزن   دست بدار از سلهٔ پير زن
بندهٔ و دعويء شاهي كني   شاه مشو چونكه تباهي كني
شاه كه ترتيب ولايت كند   حكم رعيّت برعايت كند
تا همه سر بر خط فرمان نهند   دوستيش در دل و در جان نهند
عالم‌را زير و زبر كردهٔ   تا توئي آخر چه هنر كردهٔ
دولت تركان كه بلندي گرفت   مملكت از داد پسندي گرفت

چونكه تو بيدادگري پروري　　تُرك نهٔ هندوي غارتگري
مسكن شهري ز تو بي خانه شد　　خرمن دهقان ز تو بي دانه شد
زآمدن مرگ شماري بكن　　مي رسدت دست حصاري بكن
عدل تو قنديل شب افروز تست　　مونس فرداي تو امروز تست
پير زنان‌را بسخن شاد دار　　وين سخن از پير زني ياد دار
دست بدار از سر بيچارگان　　تا نخوري ناچخ غم خوارگان
چند زني تير بهر گوشهٔ　　غافلي از توشهٔ بي توشهٔ
فتح جهان‌را تو كليد آمدي　　نز پيء بيداد پديد آمدي
شاه بدآني كه جفا كم كني　　گر دگران ريش تو مرهم كني
رسم ضعيفان بتو نازش بود　　رسم تو بايد كه نوازش بود
گوش بدريوزهٔ انفاس دار　　گوشه نشيني دو سه‌را پاس دار
سنجر كاقليم خراسان گرفت　　كرد زيان كين سخن آسان گرفت
داد درين دور پر انداختست　　در پر سيمرغ وطن ساختست
شرم درين طارم ازرق نماند　　آب درين خاك معلّق نماند
خيز نظامي ز حد افزونگري　　بر دل خونابه شده خونگري

مقالت پنجم در عجز آدمي و اختلاف او

روز خوش عمر بشب خوش رسيد　　خاك بباد آب بآتش رسيد
صبح برآمد چه شوي مست خواب　　كز سر ديوار گذشت آفتاب
بگذر ازين پي كه جهان گيري است　　حكم جواني مكن اين پيري است

خشك شد آن دل كه ز غم ريش بود   كآن نمكش نيست كزين پيش بود
شيفته شد عقل و تبه گشت راي   آبله شد دست و ورم گشت پاي
با تو زمين‌را سر بخشايش است   پاي فرو كش كه بس آسايش است
چيست درين پاكي و آلودگي   بهتر از آسودگي آسودگي
چشمهٔ مهتاب تو سردي گرفت   لالهٔ سيراب تو زردي گرفت
موي بمويت ز حبش تا طراز   تازي و تُرك آمده در تركتاز
پير دو مويي كه شب و روز تست   روز جواني ادب آموز تست
گر تو جوان‌تر بهمان چند بود   خود نشود پير درين بند بود
پردهٔ گل باد خزانيش برد   آمده پيري و جوانيش برد
عيب جواني نپذيرفته اند   پيري و صد عيب چنين گفته اند
دولت اگر دولت جمشيدي است   موي سپيد آيت نوميدي است
ملك جواني و نكويي كراست   نيست مرا يا رب گويي كراست
رفت جواني بتغافل بسر   جاي دريغست دريغي بخور
گرچه جواني همه چون آتشست   پيري تلخست و جواني خوشست
گم شده هر كس كه چو يوسف بوَد   گم شدنش جاي تأسّف بوْد
فارغي از قدر جواني كه چيست   تا نشوي پير نداني كه چيست
شاهدِ باغست درخت جوان   پير شود بشكندش باغبان
شاخ گل از بهر گل نو برست   هيزم خشك از پيء خاكسترست
موي سيه غاليهٔ سر بوَد   سنگ سيه صيرفيء زر بود
• عهد جواني بسر آمد مخسپ   شب شد و اينك سحر آمد مخسپ

آتش طبع تو چو کافور خورد مشك ترا طبع چو کافور کرد
چونکه هوا سرد شود يك دو ماه برف سپيد آرد ابر سياه
کازري از رنگ رزي دور نيست کلبهء خورشيد و مسيحا يکيست
کازر کاري صفت آب شد رنگ رزي پيشهء مهتاب شد
رنگ خرست اين کُرهء لاژورد عيسي از آن زنگرزي پيشه کرد
چونکه هوا را جوي از رنگ نيست جمله هوا را بجوي سنگ نيست
چون شب و چون روز دو رنگي مداز صورت روي دل زنگي مدار
در کمر کوه ز خوي دو رنگ پشت بريدست ميان پلنگ
تابي اين زنگي و رومي تراست داغ جهولي و ظلومي تراست
تا چو عروسان درخت از قياس گاه قصب پوشي و گاهي پلاس
داري ازين خوي مخالف بسيج گرمي و صد جبّه و سردي و هيچ
آن خور و آن پوش چو شير و پلنگ کاوري آن را همه ساله بچنگ
تا شکمي نان و دمي آب هست بر سر هر کاسه مکن کفچه دست
نان اگر آتش ننشاند ترا آب و گيا را که ستاند ترا
وآنکه زني نان سگان را اصلا بِه که خوري چون خر عيسي گيا
آتش اين خاك خم آب کرد نان ندهد تا نبرد آب مرد
گر نه درين دخمهء زندانيان بي تپش است آتش روحانيان
گرگ دمي يوسف جاني چراست شير دلي گُربهء خواني چراست
از پيء مشتي جوِ گندم نماي دانهء دل چون دل گندم مساي
نان خورش از سينهء خود کن چو آب وز دل خود ساز چو آتش کباب

خاك بخور نان بخیلان مخور　　خاك نهٔ زخم ذلیلان مخور
بر دل و دست همه خاري بزن　　تن مزن و دست بكاري بزن
بِه كه بكاري بكني دست خوش　　تا نشوي پیش كسي دست كش

حكايت پير خشت زن

در طرف شام يكي پير بود　　چون پري از خلق طرف گير بود
پيرهن خود ز گيا بافتي　　خشت زدي روزي از آن يافتي
تيغ زنان چون سپر انداختند　　در لحد آن خشت سپر ساختند
هركه جز آن خشت نقابش نبود　　گرچه گنه كرد عذابش نبود
پير يكي روز در آن كار و بار　　كار فزايش در افزود كار
كين چه زبوني و سر افگندگيست　　كاه و گِل اين پيشهٔ خر بندگيست
خيز بزن بر سر اين خاك تيغ　　كز تو ندارند يكي نان دريغ
قالب اين خشت در آتش فگن　　خشت تو از قالب ديگر بزن
چند كلوخي بتكلّف كني　　در گِل و آبي چه تصرّف كني
خويشتن از جملهٔ پيران شمار　　كار جوانان بجوانان گذار
پير بدو گفت جواني مكن　　در گذر از كار گراني مكن
خشت زدن پيشهٔ پيران بوَد　　بار كشي كار اسيران بود
دست بدين پيشه كشيدم كه هست　　تا نكشم پيش تو يك روز دست
دست كش كس نَيم از بهر گنج　　دست كشي مي خورم از دست رنج
از پيِ اين رزق وبالم مكن　　گر نه چنينست حلالم مكن

با سخن پیر ملامتگرش　　گریان گریان بگذشت از سرش

مقالت ششم در اعتبار موجودات

لعبت بازي پس اين پردهٔ هست　　گر نه بر واين همه لعبت كه هست
ديدهٔ دل محرم اين پرده ساز　　تا چه برون آيد ازين پرده راز
كز پس اين پردهٔ زنگار گون　　غايتيانند ز غايت برون
گوهر چشم از ادب افروخته　　بر كمر خدمت دل دوخته
هيچ برين نقطه و پركار نيست　　كز خط اين دايرهٔ پركار نيست
اين دو سه مركب كه بزير كرده اند　　از پيء ما دست گزين كرده اند
پيشتر از جنبش اين تازگان　　نو سفران و كهن آوازگان
پايگه عشق نه ما كرده ايم　　دست كش عشق نه ما خورده ايم
در دو جهان عيب و هنر بسته اند　　هر دو بفتراك تو بر بسته اند
نيست جهان‌را چو تو همخانهٔ　　مرغ زمين‌را ز تو بِهِ دانهٔ
بگذر ازين مرغ طبيعت خراش　　بر سر اين مرغ چو سيمرغ باش
مرغ قفس بر كه مسيحاي تست　　زير تو پر دارد و بالاي تست
يا ز قفس چنگل او كن جدا　　يا قفس خويش بدو كن رها
تا بنه چون سوي ولايت برد　　در پر خويشت بحمايت برد
چون گذري زين دو سه دهليز خاك　　لوح ترا از تو بشويند پاك
ختم سپيدي و سياهي شوي　　محرم اسرار الهي شوي
سهل شوي در قدم انبيا　　كحل شوي در حرم كبريا

راه دو عالم که دو منزل شدست / نیمه ره یك نفس دل شدست
آنکه اساس تو برین گل نهاد / کعبهٔ جان در حرم دل نهاد
نقش قبول از دل روشن پذیر / گرد کلیم سیه تن مگیر
سرمه کش دیدهٔ نرگس صباست / رنگ رز جامهٔ مس کیمیاست
تن که بوَد ریزش مشتی گلست / هم دل و هم دل که سخن با دلست
بندهٔ دل باش که سلطان شوی / خواجهٔ عقل و ملك جان شوی
نرمیء دل می طلبی نیفه وار / نافه صفت تن بدرستی سپار
ای که ترا به زخش جامه نیست / حکم بر ابریشم و باشامه نیست
خوبیء آهو ز خشن پوستیست / رقّش از آن نام زد دوستیست
مشك بوَد درخش آرام گیر / گشت پراگنده چو پوشد حریر
گر شکری با نفس تنگ ساز / گر گهری بر شکم سنگ ساز
گاه چو مه نعل سحرگاه باش / گه چو سحر زخمه‌گه آه باش
بار عنا کش بشب قیرگون / هر چه عنا پیش عنایت فزون
زاهل وفا هر که بجائی رسید / پیشتر از راه عنائی رسید
نُزل بلا عافیت انبیاست / وآنکه ترا عافیت آید بلاست
زخم بلا مرهم خود بینی است / تلخیء مَی مایهٔ شیرینی است
شیر شو از بند خود آزاد باش / شمع شو از خوردن خود شاد باش
خازنیء اژدرها گنج راست / خازنیء راحتها رنج راست
رنج ز فریاد بری ساحتست / در عقب رنج بسی راحتست
چرخ نبندد گرهی بر سرت / تا نکشاید گرهی دیگرت

هر سفري كز ره آزاديست　　شحنهء غم پيش رو شادي است

حكايت صيّاد و سگ و روباه

صيدگري بود عجب تيز بين　　مرحله پيماي مراحل گزين
شير سگي داشت كه چون بو گرفت　　سايهء خورشيد بر آهو گرفت
سهم زده كرگدن از گردنش　　گور ز دندان گوزن افگنش
در سفرش مونس و يار آمده　　چند شبانروز بكار آمده
بود دل مهر فروزش بدو　　پاس شب و روزيء روزش بدو
گشت گم آن شير سگ از شير مرد　　مرد در آن غم جگر گربه خورد
گفت درين ره كه ميان قضاست　　پاي سگي‌را سر شيري بهاست
گرچه در آن غم جگر از جان گرفت　　هم جگر خويش بدندان گرفت
صابريء كان نه باو بود كرد　　هر جو صبري درمي سود كرد
طنز كنان روبهي آمد ز دور　　گفت صبوري مكن اي نا صبور
مي شنوي كان هنري تك نماند　　باد بقاي تو گر آن سگ نماند
دي كه ز پيش تو به نخجير شد　　تيز تكي كرد و عدم گير شد
اين كه سگ امروز شكار تو كرد　　تا دو مهت بس بود اي شير مرد
خيز و كبابي بدل ريش ده　　مغز تو خور پوست بدرويش ده
چرب خورش بود ترا پيش ازين　　روبه فربه نخوري بيش ازين
ايمني از روغن اعضاي ما　　رست مزاج تو ز صفراي ما
دوري ازو اين چه وفاداريست　　غم نخوري اين چه جگرخواريست

صیدگرش گفت شب آبستنست — این غم یکروزه براي منست
شاد بر آنم که درین دیر تنگ — شادي و غم هر دو ندارد درنگ
این همه میري و همه بندگي — هست درین قالب گردندگي
انجم و افلاك بگشتن درند — راحت و محنت بگذشتن درند
شاد دلم زآنکه دل من غمیست — کآمدن غم سبب خرّمیست
گرگ مرا حالت یوسف رسید — گرگ نیَم جامه بخواهم درید
گر ستدندش ز من اي حیله‌ساز — با چو تو صیدي بمن آرند باز
او بسخن در که بر آمد غبار — گشت سگ از برّهٔ گرگ آشکار
آمد وگِردش دو سه جولان گرفت — نیفهٔ روباه بدندان گرفت
گفت باین خورده که دیر آمدم — روبه داند که چو شیر آمدم
طوق من آویزش دین تو شد — کردهٔ روباه یقین تو شد
هرکه یقینش بارادت کشد — خاتم کارش بسعادت کشد
راه یقین جوي ز هر حاصلي — نیست مبارکتر ازین منزلي
پاي برفتار یقین سر شود — سنگ به پندار یقین زر شود
گر قدمت شد بزمین استوار — گرد ز دریا نم از آتش بر آر
هرکه یقین‌را بتوکّل سرشت — بر کرم الرّزق علي الله نبشت
گشتهٔ خوانم مگس کس نشد — هرکه به پیش آمدش از پس نشد
روزيء تو باز نگردد ز در — کار خدا کن غم روزي مخور
بر درِ او شو که ازینان به اوست — روزي ازو خواه که روزي ده اوست
از من و تو هرکه بر آن درگذشت — هیچ کسي بي غرضي وا نگشت

اهل نفس طایفهٔ دیگرند　　ما همه پائیم گر ایشان سرند
چون سر سجّاده بر آب افگنند　　رنگ عسل در مَي ناب افگنند
عمر چو یك روزه قرارت نداد　　روزيء ده ساله چه باید نهاد
صورت مارا که عمل ساختند　　قسمت روزي بازل ساختند
روزي از آنجات فرستاده اند　　آن خوري اینجا که ترا داده اند
زآنکه درین دایرهٔ لاژورد　　بیشتر از روزيء خود کس نخورد
جهد برین کن که برینست عهد　　روزي و دولت نفزاید بجهد
تا شوي از جملهٔ عالم عزیز　　جهد تو مي باید و توفیق نیز
جهد نظامي نفسي بود سرد　　گرميء توفیق تو بحریش کرد

مقالت هفتم در مرتبت آدمي بر جملهٔ حیوان

اي بزمین بر چو فلك نازنین　　نازگشت هم فلك و هم زمین
کار تو زآنجا که خبر داشتي　　برتر از آن شد که تو پنداشتي
اوّل از آن دایه که پروردهٔ　　شیر بخوردي که شکر خوردهٔ
نیکوئیت باید کافزون شود　　نیکوئي افزون‌تر ازین چون شود
از سر آن خام که خاریده اند　　نغز نگاریت نگاریده اند
رشتهٔ جان بر جگرت بسته اند　　گوهر تن بر کمرت بسته اند
به که ضعیفي که درین مرغزار　　آهوي فربه ندوَد با نزار
جانوراني که غلام تو اند　　مرغ علف خوارهٔ دام تو اند
چون تو همائي شرف کار باش　　کم خور و کم گوي و کم آزار باش

هرچه تو بيني ز سپيد و سياه بر سر كاريست درين كارگاه
جغد كه حشويست بافسانه در بلبل گنجيست بويرانه در
هر كه درين پرده نشانيش هست در خون تن قيمت جانيش هست
گرچه ز بحر تو بگوهر كم اند چون تو همه گوهريء عالم اند
بيش وكمي را كه كشي در شمار ونج بقدر ديتش چشم دار
نيك و بد مُلك بكار تو اند در بد و نيك آينه دار تو اند
كفش دهي باز دهادت كلاه پرده دري پرده درندت چو ماه
خيز و مكن پرده دري صبح‌وار تا چو شبت نام شود پرده دار
چند پري چون مگس از بهر قوت در دهن اين تنهء عنكبوت
پردگياني كه جهان داشتند راز تو از ديده نهان داشتند
از ره اين پرده فزون آمدي لاجرم از پرده برون آمدي
دل كه نه در پرده وداعش مكن هرچه نه در پرده سماعش مكن
شعبده بازي كه درين پرده هست بر سرت اين پرده ببازي نبست
دست جزين پرده بجائي مزن خارج اين پرده نوائي مزن
بشنو ازين پرده و بيدار شو خلوتيء پردهء اسرار شو
جسم ترا پاك‌تر از جان كني چونكه چهل روز بزندان كني
مرد بزندان شرف آرد بدست يوسف ازين روي بزندان نشست
كار دل و پايهء جان يافتن جز برياضت نتوان يافتن
نيم طبايع برياضت شمار زرّ طبيعت برياضت سپار
تا ز رياضت بمقامي رسي كِت بكسي دركشد از نا كسي

توسنيء طبع چو رامت شود　　سکّهء اخلاص بنامت شود
عقل و طبيعت که ترا يار شد　　قصّهء آهنگر و عطّار شد
کين ز تبش آبله رويت کند　　وآن ز وفا غاليه بويت کند
در بندهء عقل نجاتيت هست　　در قفس مرگ حياتيت هست
هرچه خلاف آمد عادت بوَد　　قافله سالار سعادت بود
سر ز هوا تافتن از سروريست　　ترك هوا قوّت پيغمبريست
گر نفسي نفس بفرمان تست　　کفش بيآور که بهشت آن تست
از جرس نفس بر آور گريو　　بندهء دين باش نه مزدور ديو
در حرم دين بحمايت گريز　　تا رهي از کش مکش رستخيز
زآتش دوزخ که چنان غالبست　　بوي نبي شحنهء بو طالبست
هست حقيقت نظر مقبلان　　درع پناهندهء روشن دلان

حکايت فريدون با آهو

صبحدمي با دو سه اهل درون　　رفت فريدون بتماشا برون
چون بشکار آمد در مرغزار　　آهوکي ديد فريدون شکار
گردن وگوشي ز خصومت بري　　چشم و سريني بشفاعتگري
گفتي از آنجا که نظر جسته بود　　از نظر شاه برون رَسته بود
شاه بدان صيد چنان قيد شد　　کش همگي بستهء آن صيد شد
رخش برو چون جگرش گرم کرد　　پشت کمان چون شکمش نرم کرد
تير از آن مايه ازو درگذشت　　رخش بآن پويه بگردش نگشت

گفت بتیر آن پر کینت کجاست ... گفت برخش آن تك دینت کجاست
هر دو درین بارهٔ نه بس پاره اید ... خوردهٔ این خرده گیا خواره اید
تیر زبان شد همگي بي زبان ... هست نظرگاه تو اي بي زبان
در کنف درع تو جولان زند ... بر سر درع تو چه پیکان زند
خوش نبوَد با نظر مهتران ... بیرق او جز کف خنیاگران
داغ بلندان طلب اي هوشمند ... تا نشوي از داغ بلندان بلند
صورت خدمت صفت مردمیست ... خدمت کردن شرف آدمیست
نیست بر مردم صاحب هنر ... خدمتي از عَهد پسندیده‌تر
دست وفا در کمر عهد کن ... تا نشوي عهد شکن جهد کن
گنج نشین مار که درویش نیست ... از سر تا دُم کمري پیش نیست
از پيء آن گشت فلك تاج سر ... کز سر خدمت همه تن شد سپر
هر که زمام هنري مي کشد ... در رهِ خدمت کمري مي کشد
شمع که او خواجگيء نور یافت ... از کمر خدمت زنبور یافت
خیز نظامي که نه بر بستهٔ ... از پيء خدمت چو کمر بستهٔ

مقالت هشتم در خیر آفرینش و بزرگواريء عقل

پیشتر از پیشتران وجود ... کآب نخوردند ز دریاي جود
در کف این مُلك بسیاري نبود ... در ره ایـن خاك غباري نبود
وعده تاخیر بسر نامدهٔ ... لعبتي از پرده بدر نامده
کش مکشي بود در اعضا هنوز ... کن مکنِ عدل نه پیدا هنوز

فيض كرم كرده مواساي خويش — قطرهٔ افگنده ز درياي خويش
حالي از آن قطره كه آمد برون — گشت روان اين فلك نيلگون
زآب روان گرد بر انگيختند — جوهر تو زآن عرض آميختند
چونكه تو بر خيزي ازين كارگاه — باشد بر خاسته گردي ز راه
اي خنك آن شب كه جهان بي تو بود — نفس تو بي صورت و جان بي تو بود
چشم فلك فارغ ازين جست و جوي — گوش زمين رَسته ازين گفت و گوي
تا تو درين ره ننهادي قدم — شُكر بسي داشت وجود از عدم
باغ جهان زحمت خاري نداشت — خاك سراسيمه غباري نداشت
فارغ از آبستنيء روز و شب —ناميه مخنّين و طبيعت عزب
طالع جوزا كه كمر بسته بود — از ورم رك زدنت رَسته بود
مه كه سيه روي شدي در زمين — طشت تو رسواش نكردي چنين
زهره هنوز آب درين گِل نريخت — شهپر هاروت ببابل نريخت
از تو مجرّد زمي و آسمان — تو بكنار و غم تو در ميان
تا بتو طغراي جهان تازه گشت — هر دو جهان از تو پر آوازه گشت
از بر چشم تو كواكب پرست — كوكبهٔ مهد كواكب شكست
بود مه و سال زگردش بري — تا تو نكرديش تعرّفگري
روي جهان كآينهٔ پاك شد — زين نفسي چند خللناك شد
مشعلهٔ صبح تو بردي بشام — صادق و كاذب تو نهاديش نام
خاك زمين در دهن آسمان — گر نه چرا پيش تو بندد ميان
بر فلكت ميوهٔ جان گفته اند — م، شنويش ايم بزبان گفته اند

تاج تو افسوس که از سر بهست　　　جُل ز سگ و تو بره از خر بهست
لاف بسي شد که درين لافگاه　　　بر تو جهان بُد بجوي خاك راه
خود تو کفي خاك بجاني دهي　　　يك درمي گِل بجهاني دهي
اي تو ببالاي زمين زير رنج　　　جاي تو هم زير زمين همچو گنج
روغن مغز تو که سيمابي است　　　سرد باين فندق سنجابي است
تات چو فندق نکند خانه تنگ　　　بگذر ازين فندق سنجاب رنگ
روز و شب از قاقم و قندز جداست　　　اين دلهٔ بيسه پلنگ اژدهاست
گربه نهٔ دست درازي مکن　　　با دلهٔ ده دله بازي مکن
شير فگندست برين ره لعاب　　　سر چو گوزنان چه نهي سوي آب
گر فلکت عشوهٔ آبي دهد　　　تا نفريبي که سرابي دهد
تيز مران کاب فلك خوردهٔ　　　آب دهن خور که نمك خوردهٔ
تا نشوي تشنه بتدبير باش　　　سوخته خرمن چو تباشير باش
يوسف تو تا زبر چاه بود　　　مهر الهيش نظرگاه بود
بر درج چرخ کبود آمدي　　　چونکه بدين چاه فرود آمدي
اين همه صفراي تو با روي زرد　　　سرکهٔ ابروي تو کاري نکرد
پيه تو چون روغن صد ناله بود　　　سرکهٔ ده ساله در آبرو چه سود
خوان بره ديده درين هفت خوان　　　آب مريز از پيء اين هفت نان
آتش در خرمن خود مي زني　　　دولت خودرا بلگد مي زني
مي تك و مي تاز که دوران تراست　　　کار بفرمان تو فرمان تراست
اين دو سه روزي نشوي جام گير　　　خوش خور و خوش خسپ و خوش آرام گير

هم بتو بر سخت جفا کرده اند   زآن رسنت سست رها کرده اند
کُند شده پاي و میان گشته کوز   سوختهٔ خرمن خویشي هنوز
لاجرم اینجا دغل مطبخي   روز قیامت علف دوزخي
پر شده گیر این شکم از آب و نان   اي سبك آنگاه نباشي گران
گر بخورش بیش کسي زیستي   هر که بسي خورد بسي زیستي
عمر کمست از پيء این پر بهاست   قیمت عمر از کميء عمر خاست
کم خور و بسیاريء راحت نگر   بیش خور و بیش جراحت نگر
عقل تو با خرده چه آزار داشت   حرص ترا بر سر این کار داشت
حرص ترا عقل بدآن داده اند   کآن نخوري کت نفرستاده اند
حرص تو از فتنه بوَد نا شکیب   بگذر ازین ابلهِ زیرك فریب
ترسم ازین پیشه که پیشت کنند   رنگ پذیرندهٔ خویشت کنند
کز بد و نیکي که بدین محضرند   رنگ پذیرندهٔ یکدیگرند

حکایت عطّار و طرّار و روباه

میوه فروشي که یمن جاش بود   روبهکي خازن کالاش بود
چشم ادب بر سر ره داشتي   کلبهٔ عطّار نگه داشتي
کیسه بُري چند شگرفي نمود   هیچ قوامیش نمي کرد سود
دیده همي زد چو شتابش گرفت   خفت و بخفتن رك خوابش گرفت
خفتن آن گرگ چو روبه بدید   خواب درو آمد و سر در کشید
کیسه بُر آن خواب غنیمت شمرد   آمد و آن کیسهٔ غنیمت ببرد

هرکه درین راه کند خوابگاه　　　یا سرش از دست روَد یا کلاه
کار نظامي بس اگر خفتنست　　　وقت بترك همگي گفتنست

مقالت نهم در ترك مونت دنیاوي

اي ز شب وصل گرانمایه‌تر　　　وز عَلم صبح گران سایه تر
سایه صفت چند نشیني بغم　　　خیز که بر پاي نکوتر علَم
چون مَلکان عزمِ شد آمد کنند　　　نَقل بنه پیشتر از خود کنند
گر مَلکي عزم ره آغاز کن　　　زین بنوا تر سفري ساز کن
پیشتر از خود بنه بیرون فرست　　　توشهٔ فرداي خود اکنون فرست
از پيِ آنست که شد پیش بین　　　خانهٔ زنبور پر از انگبین
مور که مردانه صفي مي کشد　　　از پيِ فردا علفي مي کشد
آدميِ غافل اگر کور نیست　　　کمتر از آن کِرم و از آن مور نیست
هرکه جهان خواهد که آسان خورد　　　تابستان‌را بزمستان خورد
خرمن و تو هرکه درین طاعتند　　　صیرفيِ جوهر یك ساعتند
همّت کس عاقبت اندیش نیست　　　پیش کشي تا نفسي پیش نیست
منزل آن گر فلکش بیشي است　　　منزلت عاقبت اندیشي است
کیست بهر نوع که بینم بسي　　　عاقبت اندیش‌تر از ما کسي
کامهٔ وقت ارچه ز جان خوشترست　　　عاقبت اندیشي از آن خوشترست
ما که ز صاحب خبران دلیم　　　گوهرئیم ارچه ز کان گِلیم
ز آمدني آمده ،مارا اثر　　　وز شدنیها شده صاحب خبر

خوانده بجان ریزهٔ اندیشناك   ابجد نُه مکتب ازین لوح خاك
کس نه درین داغ تو بودي و من   نوبرِ این باغ تو بودي و من
خاك تو آن روز که مي پختند   از پيِ معجون دل آمیختند
خاك تو آمیختهٔ رنجهاست   در دل این خاك بسي گنجهاست
قیمت این خاك بواجب شناس   خاك سپاسي مکن اي نا سپاس
منزل خود بین که کدامست راه   وآمدن و رفتن ازین جایگاه
آمدنِ این سفرت راي چیست   باز شدن حکمت آنجاي چیست
اوّل کین مُلك بنامت نبود   وین دِه ویرانه مقامت نبود
کار همـاي حملي داشتي   اوج هـواي ازلي داشتي
گرچه پر عشق تو غایت نداشت   راه ابد نیز نهایت نداشت
بنده شدي قصد زمین ساختي   سایه برین آب و گِل انداختي
تا که چو تنگ آئي ازین تنگناي   دامن خورشید کشي زیر پاي
گرچه مجرّد شوي از هر کسي   بر سر این نیز نماني بسي
جز بتردّد سر و کاریت نیست   بر سر یك رشته قراریت نیست
مفلس بخشنده توئي گاه جود   تازهٔ دیرینه توئي در وجود
بگذر ازین مادر فرزند کُش   آنچه پدر گفت بدآن دار هُش
در پدر خود نگر اي ساده مرد   سنّت او گیر و ببین آنچه کرد
منتظر راحت نتوان نشست   کآن بچنین عمر نیاید بدست
گر نفسي طبع نواز آمدي   عمر ببازي شده باز آمدي
غم خور و بنگر ز کدامین گِلي   شاد نشسته بکدامین دلي

آنکه بدو گفت فلک شاد باش ‏ ‏ ‏ این نه منم آن نه تو آزاد باش
ما ز پيء رنج پديد آمديم ‏ ‏ ‏ نز جهتِ گفت و شنيد آمديم
با ستد و داد جهاني كه هست ‏ ‏ ‏ راست بداريم بجاني كه هست
زآمدنت رنگ چرا چو مَي است ‏ ‏ ‏ كآمدنت‌را شدني در پي است
تا كي و تا كي بوَد اين روزگار ‏ ‏ ‏ زآمدن و رفتن بي اختيار
شك نه در آن شد كه عدم هيچ نيست ‏ ‏ ‏ شك بوجودست كه هم هيچ نيست
تيز مپر چون بدرنگ آمدي ‏ ‏ ‏ زود مرو دير بچنگ آمدي
وقت بيايد كه روارو زنند ‏ ‏ ‏ سكّهء ما بر درمِ نو زنند
كوژه كنند اين دل افگنده‌را ‏ ‏ ‏ باز هم آرند پراگنده‌را
اي كه ز امروز نهء شرمسار ‏ ‏ ‏ آخر از آن روز يكي شرم دار
اين همه محنت كه فراپيش ماست ‏ ‏ ‏ اينت صبورا كه دل ريش ماست
مركب اين باديه دينست و بس ‏ ‏ ‏ چارهء اين كار همينست و بس
سختيء ره بين و مشو سست از آن ‏ ‏ ‏ سست گماني مكن اي سخت جان
آينهء جهد فراپيش دار ‏ ‏ ‏ در نگر و پاس رخ خويش دار
عذر ز خود بين و قبول از خداي ‏ ‏ ‏ جمله ز تسليم قدر در ميآي

حكايت زاهد خراباتي

مسجديء بستهء آفات شد ‏ ‏ ‏ نامزدِ كوي خرابات شد
مَي بدهن برد و چو مَي مي گريست ‏ ‏ ‏ كاي من بيچاره مرا چاره چيست
مرغ هوا در دلم آرام كرد ‏ ‏ ‏ دانهء تسبيح مرا دام كرد

کعبه مرا ره زن اوقات بود　　خانهٔ اصلیم خرابات بود
طالع بد بود بد اختر شدم　　نامزدِ کوي قلندر شدم
چشم ادب زیر نقاب از منست　　کوي خرابات خراب از منست
ننگ جهان بر منِ مهجور باد　　گرد من از دامن من دور باد
گر نه قضا بود من و لات کي　　مسجدي و کوي خرابات کي
همّت از آنجا که نظر کرده بود　　گفت جواني که در آن پرده بود
کین روش از راه قضا دور دار　　چون تو قضا را بجَوي صد هزار
بر درِ عُذر آي و گنه‌را بشُوي　　آنکه ازین گونه حدیثي بگوي
چون تو روي عذر پذیرت برند　　ور نه خود آیند و اسیرت برند
سبزه چریدن ز برِ خاک بس　　نیشکر سبز تو افلاک بس
تا نبَرد خوابت ازو کوشه کن　　اندکي از بهر عدم توشه کن
خوش نبوَد دیده بخوناب در　　زنده و مرده بیکي خواب در
دین که ترا دید چنین مست خواب　　چهره نهان کرد بزیر نقاب
خیز نظامي که فلک بر نشست　　هم سر اینجا چه شوي پاي بست

مقالت دهم در نمودار آخر الزّمان و علامات آن

اي فلک آهسته‌تر این دَور چند　　وي زمي آسوده‌تر این جور چند
از پس هر شام گهي چاشتیست　　آخر بر داشت فرو داشتیست
در طبقات زمي افگند بیم　　زلزلةُ السّاعةِ شيٌ عظیم
شیفتن خاک سیاست نمود　　حلقهٔ زنجیر فلک‌را چه بود

باز تن شیفته درهم شکست   شیفته زنجیر بخواهد گسست
تا که گروهست زمي در میان   باز کشاید کمر آسمان
شام ز رنگ و سحر از بوي رُست   چرخ ز چوگان زمي از گوي رست
خاك درِ چرخ برین مي زند   چرخ میان گرد زمین مي زند
حادثهٔ چرخ کمین بر کشاد   یك بیك اندام زمین بر کشاد
پیر فلك خرقه بخواهد درید   مهرهٔ گِل رشته بخواهد برید
چرخ بزیر آید و یکتا شود   چرخ زنان خاك ببالا شود
رَسته شود هر دو سر از درد ما   پاك شود هر دو رهِ از گرد ما
هم فلك از شغل تو ساکن شود   هم زمي از مکر تو ایمن شود
شرم گرفت انجم و افلاك‌را   چند پرستید کفي خاك‌را
مار صفت شد فلك حلقه‌وار   خاك خورد مار سرانجام کار
اي جگر خاك بخون از شما   کیست درین خاك برون از شما
خاك درین چنبرهٔ غم چراست   رنگ خُمَش ازرق ماتم چراست
گر بتوانند کمین ساختن   این گِل ازین خُم بدر انداختن
دامن ازین چنبرهٔ دردناك   پاك بشویند بهفت آب و خاك
خرقهٔ انجم ز فلك بر کشند   خطّ خرابي بجهان در کشند
بر سرِ خاك از فلك تیز گشت   واقعهٔ سخت بخواهد گذشت
جنبش اورا که درو کارهاست   جنبش اطراف نمودارهاست
سر بجهد چونکه بخواهد شکست   وین جهِش آموز درین خاك هست
دشمن تست این صدف مشك رنگ   دیده پر از گوهر و دل پر نهنگ

این نه صدف گوهر تنهائي است — کین صدف گوهر بینائي است
هرکه درو دید دماغش فسرد — دیده چو افعي بزمرّد سپرد
لاجرمش نور نظر هیچ نیست — دیده هزارست بصر هیچ نیست
راه عدم‌را نپسندیدهٔ — زآنکه بچشم دگران دیدهٔ
پاي ترا درد سري مي رسان — ره نتوان رفت بپاي کسان
گر بفلك بر شود از زرّ و زور — گور بَود بهرهٔ بهرام گور
در نتوان بستن ازین کوي درْ — بْر نتوان کردن ازین بام سر
باش درین خانهٔ زندانیان — روزن و در بسته چو بحرانیان
چند حدیث فلك و یاد او — خاك نهي بر سر پر باد او
از فلك و راه مجرّهش مرنج — کاه کشي‌را بیکي جَو مسنج
بر پر ازین گنبد دولاب رنگ — تا رهي از گردش پرکار تنگ
وهم که باریك‌ترین رشته ایست — زین ره باریك خجل گشته ایست
عاجزئ وهم خجل روي بین — موي بموي این ره چون موي بین
بر سر موئي سر موئي بگیر — ور نه برون آيي چو موي از خمیر
چون بهْ ازین پایه بدست آوري — بد بَود اینجا که نشست آوري
پشتهٔ این گِل چو وفا دار نیست — روي برو مصلحت کار نیست
هر علَمي جاي صد افگندگیست — هر کمرْ آلودهٔ صد بندگیست
گر هنري طعنهٔ شهري درو — گر شکري زحمت زهري درو
آتش صبحي که درین مطبخست — نیم شراري ز تف دوزخست
مه که چراغ فلکي شد تنش — هست ز دریوزهٔ ما روغنش

ابر که جان داروي پژمردگيست — هم قدري بلغم از افسردگيست
آب که آسايش جانها دروست — کشتيء داند که زيانها ازوست
خانهء پر عيب شد اين بارگاه — خود نکني هيچ بعيبش نگاه
چشم فرو بستهء از عيب خويش — عيب کسان‌را شده آيينه بيش
عيب نويسي مکن آيينه‌وار — تا نشوي از نفسي عيب دار
يا بدر افگن هنر از جيب خويش — يا بشکن آينهء عيب خويش
ديده ز عيب دگران کن فراز — صورت خود بين و درو عيب ساز
در همه چيزي هنر و عيب هست — عيب مبين تا هنر آيد بدست
مي نتوان يافت بشب در چراغ — در قفس روز توان ديد زاغ
در پر طاوس که زر پيکرست — سرزنش پاي کجا در خورست
زاغ که اورا همه تن شد سياه — ديد سپيدست درو کن نگاه

حکايت حضرت عيسي علي نبينا و عليه السّلام

پاي مسيحا که جهان مي نوشت — بر سر بازارچهء مي گذشت
گرگ سگي بر گذر افتاده ديد — يوسفش از چه بدر افتاده ديد
بر سر آن جيفه گروهي قطار — بر صفت کرکس مردار خوار
گفت يکي وحشت اين در دماغ — تيرگي آرد چو نفس در چراغ
وآن دگري گفت نه بس حاصلست — کوريء چشمست و بلاي دلست
صورت هر مرغ نوائي نمود — بر سر اين جيفه جفائي نمود
چون بسخن نوبت عيسي رسيد — عيب رها کرد و بمعني رسيد

گفت ز نقشي كه در ايوان اوست　　دُر بسپيدي نه چو دندان اوست
وان دو سه تن كرده ز بيم و اميد　　زآن صدف سوخته دندان سفيد
عيب كسان منگر و احسان خويش　　ديده فرو كن بگريبان خويش
آينه روزي كه بگيري بدست　　خود شكن آن روز مشو خود پرست
خويشتن آراي مشو چون بهار　　تا نكند در تو طمع روزگار
جامهٔ عيب تو تُنُك رشته اند　　زآن بتو نه پرده فرو هشته اند
چيست درين حلقهٔ انگشتري　　كآن نشود طوق تو چون بنگري
گر نه سگي طوق ثريّا مكش　　گر نه خري بار مسيحا مكش
كيست فلك پير شده بيوهٔ　　چيست جهان درد زده ميوهٔ
جملهٔ دنيا ز كهن تا بنو　　چون گذرندهٔست نيرزد بجَو
اندُه دنيا مخور اي خواجه خيز　　گر تو خوري بخش نظامي بريز

مقالت يازدهم در مشقّت منزل و پرهيزگاري ازو

خيز بساط فلكي در نورد　　زآنكه وفا نيست درين تخت نرد
نقش مُراد از درِ وصلش مجوي　　خصلت انصاف ز خصلش مجوي
پاي درين بحر نهادن كه چه　　بار درين موج كشادن كه چه
باز ببط گفت كه صحرا خوشست　　گفت شبت خوش كه مرا جا خوشست
اي كه درين كشتئ غم جاي تست　　خون تو در گردن كالاي تست
بار در افگن كه عذابت دهد　　كو نَدهد آب و بآبت دهد
گنج امان نيست درين خاكدان　　مغز وفا نيست درين استخوان

نیست یکي ذرّه جهان باز بخش   مایه ز انبازيء او باز بخش
آنچه برین مایدهء خرگهیست   کاسهء آلوده و خوان تهیست
هرکه درو دید دهانش بسوخت   هرکه بدوگفت زبانش بسوخت
هیچ نه در محمل و چندین جرس   هیچ نه در کاسه و چندین مگس
هرکه یك انگشت ازین کاسه خورد   کاسهء سر حلقهء انگشت کرد
نیست همه ساله درین ره صواب   فتنهء اندیشه و غوغاي خواب
خلوت خود ساز عزب خانهرا   باز گذار این ده ویرانهرا
روزن این خانه رها کن بدود   خانه فروشي بزن آخر چه بود
دست بعالم چه در آوردهء   نز شکم خود بدر آوردهء
خط بجهان درکش و بي غم بزي   دُور شو از دَور و مسلّم بزي
راه تو دور آمد و منزل دراز   برگ ره و توشهء منزل بساز
خاصه درین بادیهء دیو سار   دوزخ محرور کش تشنه خوار
کآب جگر چشمهء حیوان اوست   چشمهء خورشید نمکدان اوست
سورت او بي نمکانرا شراب   شور نمك دیده درو چون کباب
آب نه و زین نمك آب گون   زهرهء دل آب و دل زهرهء خون
ره که دل از دیدن او خون شود   قافلهء طبع درو چون شود
در تف این بادیهء دیو لاخ   خانهء دل تنگ و غم دل فراخ
هرکه درین بادیه با طبع ساخت   چون جگر افسرد و چو زهره گداخت
تا چه کني این دل دوزخ سرشت   خیز بده دوزخ و بستان بهشت
تا بوَد این هیکل خاکي غبار   پاي بپنایت سپرد روزگار

عاقبتت چونکه بمردم کند　　دست بدستت ز میان کم کند
چونکه سوي خاك بوَد باز گشت　　بر سر این خاك چه باید گذشت
زیر کف پاي کسي‌را مساي　　کو چو تو سودست بسي زیر پاي
کس بجهان در ز جهان جان نبرد　　هیچ کس این دفعه بپایان نبرد
پاي منه بر سر این خاك خیز　　خویشتن از خانه نگه دار خیز
این چه مقام تو نباشد مقیم　　بیم گهي شد چه کني جاي بیم
منزل فانیست قرارش مبین　　باد خزانیست بهارش مبین

حکایت موبد و بوستان

موبدي از کشور هندوستان　　رهگذري کرد سوي بوستان
مرحلهٔ دید منقّش رباط　　مملکتي یافت مزوّر بساط
غنچه بخون بسته چو گردون کمر　　لالهٔ کم عمر ز خود بي خبر
از چمن انگیخته گل رنگ رنگ　　وز شکر آمیخته مل تنگ تنگ
خار سپر خستهٔ پیکان خویش　　بید بلرزه شده بر جان خویش
زلف بنفشه رسن گردنش　　دیدهٔ نرگس درم دامنش
لاله گهر سوده و پیروزه گل　　یك نفسه لاله و یك روزه گل
مهلت شان تا نفسي پیش نه　　کس نفسي عاقبت اندیش نه
پیر چو زآن روضهٔ مینو گذشت　　بعد مهي چند بر آن سو گذشت
زآن گل و بلبل که در آن باغ دید　　نالهٔ مشتي زغن و زاغ دید
دوزخي افتاده بجاي بهشت　　قیصر آن قصر شده در کنشت

سبزه بتحلیل بخاري شده　　دستهٔ گل پشتهٔ خاري شده
پیر در آن تیز روان بنگریست　　بر همه خندید و بخود بر گریست
گفت بهنگام نمایندگي　　هیچ ندارد سر پایندگي
هرچه سر از خاکي و آبي کشد　　عاقبتش سر بخرابي کشد
بِه ز خرابي چو دگر کوي نیست　　جز بخرابي شدنم روي نیست
چون نظر از بینش توفیق ساخت　　عارف خود گشت و خدارا شناخت
صیرفيء گوهر آن راز شد　　تا بعدم سوي گهر باز شد
اي که مسلماني وگبریت نیست　　چشمهٔ و قطرهٔ ابریت نیست
کمتر از آن موبد هندو مباش　　ترك جهان گیر و جهان گو مباش
چند چو گُل خیره سري ساختن　　سر بکلاه و کمر افراختن
خیز و رها کن کمر گُل ز دست　　کو کمر خویش بخون تو بست
هست کلاه و کمر آفات عشق　　هر دو رها کن بخرابات عشق
گه کُلهت خواجکيء گِل دهد　　گه کمرت بندگيء دل دهد
کوش کزین خواجه غلامي رهي　　تا چو نظامي ز نظامي رهي

مقالت دوازدهم در وداع این مقام

خیز وداعي بکن ایّام‌را　　از پس دامن فگن این دام‌را
مملکتي بهتر ازین ساز کن　　خوشتر ازین حجره دري باز کن
چون دل و چشمت بره آورد سر　　ناله و اشکي بره آورد بر
تا بیکي نم که برین گِل زني　　لاف ولي نعمتيء دل زني

گر شتري رقص کن اندر رحيل　　ور نه ميفگن دبه در پاي پيل
چونکه ترا محرم اين موي نيست　　جز بعدم راي زدن روي نيست
طبع نوازان و ظريفان شدند　　با که نشيني که حريفان شدند
گرچه بسي طبع لطيفي کند　　با توي تنها که حريفي کند
بِه که بجويد دل پرهيزناك　　روشنيء آب درين تيره خاك
تا نرسد تفرقهء راه پيش　　تفرقه کن حاصل معلوم خويش
رخت رها کن که گران روکسي　　کز سبکي زود بمنزل رسي
بر فلك آيي ار طلب دل کني　　تا تو درين خانه چه حاصل کني
چون شدهء بستهء اين دامگاه　　رخنه کنش تا بدر افتي ز چاه
کين خط پيوسته بهم در چو ميم　　ره ندهد تا نکنندش دو نيم
زخمگهِ چرخ منقّط مباش　　از خط اين دايره در خط مباش
گر ز خط روز و شب افزون شوي　　از خط اين دايره بيرون شوي
تا نکني جاي قدم استوار　　پاي منه در طلب هيچ کار
در همه کاري که گرائي نخست　　رخنهء بيرون شدنش کن درست
شرط بوَد ديده بره داشتن　　خويشتن از خار نگه داشتن
رخنه کن اين خانهء سيلاب ريز　　تا بوَدت فرصت راه گريز
روبهِ يك فن سخن سگ شنيد　　خانه دو سوراخ بواجب گزيد
آگهيش نه که شود راه گير　　دودهء اين گنبد روباه گير
اين چه نشاطست کزو خوش دلي　　غافلي از خود که ز خود غافلي
عهد چنان شد که درين تنگناي　　تنگ دل آئي و شوي باز جاي

گر شکنی عهد الهی کنون   جان تو از عهده کی آید برون
راه چنان رَو که ز جان دیده‌ء   بر دو جهان زن که جهان دیده‌ء
زیر مبین تا نشوی پایه بوس   پس منگر تا نشوی سایه بوس
توشه ز دین بر که عمارت کمست   آب ز چشم آر که ره بی نمست
هم بصدف ده گهر پاکرا   باز ره و باز رهان خاکرا
دَور فلك چون تو بسی یار گشت   دست قوی‌تر ز تو بسیار گشت
بلعجبی ساز درین دشمنی   تاش زمانی بزمین افگنی
او که درین پایه هنر پیشه نیست   از سپر و تیغ وی اندیشه نیست
مار مُخوان کین رسن پیچ پیچ   با کششِ عشق تو هیچست هیچ
در غم آن شیشه چه باید نشست   کِش بیکی باد توانی شکست
سیم کُشان کآتش زر کشته اند   دشمن خودرا بشکر کشته اند
تا ننوازی دل آتش فروز   دشمن خودرا بگُلی کُش چو روز

حکایت دو حکیم منازع

با دو حکیم از سر همخانگی   شد سخنی چند ز بیگانگی
لاف منی بود توئی بر نتافت   مُلك یکی بود و دوئی بر نتافت
حق دو نشاید که یکی بشنوند   هر دو نباید که یکی بدروند
بزم دو جمشید مقامی که دید   جای دو شمشیر نیامی که دید
در طمع آن بود دو فرزانه‌را   کز دو یکی خاص کند خانه‌را
چون غضبیّت کمر کین گرفت   حجره ز پرداختن آیین گرفت

هر دو بشبگیر نوائي زدند   خانه فروشانه صلائي زدند
کز سر نا ساختگي بگذرند   ساختهٔ خویش دو شربت خورند
تا که درین پایه قوي دل‌تر است   شربت زهري که هلاهل‌تر است
مُلك دو حکمت بیکي فن دهند   جان دو صورت بیکي تن دهند
خصم نخستین بقدري زهر ساخت   کز عفني سنگ سیه‌را گداخت
شربت آن‌را ستد آن شیر مرد   زهر بیاد شکر آسان بخورد
نوش گیا پخت و بدو در نشست   زهگذر زهر بتریاق بست
سوخت چو پروانه و پر باز یافت   شمع صفت باز بمجلس شتافت
از چمن باغ یکي گل برید   خواند فسوني و بگل در دمید
داد بدشمن ز پيِ قهر او   آن گل پرکارتر از زهر او
دشمن ازآن گل که فسون خوان بداد   ترس برو چیره شد و جان بداد
آن بعلاج از تن خود زهر برد   این ز یکي بوي گل از هم بمرد
هرگل رنگین که بباغ زمیست   قطرهٔ از خون دل آدمیست
باغ زمانه که بهارش توئي   خانهٔ غم دان که نگارش توئي
سنگ درین خاك مطبّق نشان   خاك برین آب مغلّق فشان
بگذر ازین آب و خیالات او   بر پر ازین خاك و خرابات او
بر مه و خورشید میاور وقوف   مه خور و خورشید شکن چون کسوف
کین مه زرّین که برین خرگهست   غول ره عشق خلیل الله است
روز ترا صبح جگر سوز کرد   چرخ ازین روز باین روز کرد
گر دل خورشید فرود آوري   روزي ازین روز برون آوري

اشك فشان تا بگلاب اميد　　بستري اين لوح سياه و سپيد
تا چو عمل سنج سلامت شوي　　چرب‌تر از روز قيامت شوي
دين كه قوي دارد بازوت‌را　　راست كند عدل ترازوت‌را
هيچ هنر پيشهٔ آزاد مرد　　در غم دنيا غم دنيا نخورد
چونكه بدنياست تمنّا ترا　　دين بنظامي ده و دنيا ترا

مقالت سيزدهم در شكايت عالم

پيريء عالم نگر و تنگيش　　تا نفريبي بجوان رنگيش
بر كُف اين پير كه برناوشست　　دستهٔ گُل مي نگري آتشست
چشمه سرابست فريبش مبر　　قبله صليبست نمازش مبر
زين همه گل بر سر خاري نهٔ　　گر همه هستند تو باري نهٔ
چون نبري زآنچه طمع كردهٔ　　آن بري از خانه كه آوردهٔ
چون بُنه در بحر قيامت برند　　بي دِرمان جان بسلامت برند
خواه بنِه مايه و خواهي بباز　　كآنچه دهند از تو ستانند باز
خانهٔ داد و ستدست اين جهان　　كين بدهد حالي و بستاند آن
گرچه يكي كِرم بريشمگرست　　باز يكي كِرم بريشم خورست
شمع كن اين زرد گِل جعفري　　تا چو چراغ از گُل خود بر خوري
تن بشكن نُه درئي گو مباش　　سر بفگن شش سرئي گو مباش
پاي كرم بر سر زر نه نه دست　　تات نخوانند چو زر بت پرست
زر كه برو سكّهٔ مقصود نيست　　آن زر و زرنيخ بنسبت يكيست

دوستيء زر چو نشان زرست در دم طاوٴس همان پيكرست
سكّهء زر چونكه بآهن برند پادشاهان بيشتر آهنگرند
ساخت ازو همّت قارون كلاه از سر آن رخنه فرو شد بچاه
بار تو شد تاش سر تست جاي بارگيت شد چو نهي زير پاي
دادن زر گر همه جان دادن است نا ستدن بهتر از آن دادن است
در ستدن حرص جهانت دهد در شدن آسايش جانت دهد
زآنكه ستاني كه بيفشانيش بهتر از آن نيست كه نستانيش
زر چو نهي روغن صفرا گرست چون بخوري ميوهء صفرا برست
زر كه ز مشرق بدر افشانده اند بي خبران مغربيش خوانده اند
مغرب و آن قوم سخا دشمنند مشرق و آن قوم سخا روشنند
هر چه دهد مشرقيء صبح فام مغربيء شام ستاند بشام
واليء جان همه كانها زرست نايب دست همه مرغان پرست
آن زر رومي كه بسنگ دمشك راست بر آمد بترازوي عشق
گرچه فرو زنده و زيبنده ايست خاك برو كن كه فريبنده ايست
كيست كه اين دزد كلاهش نبرد يا دم اين غول ز راهش نبرد

حكايت حاجي و صوفيء امين

كعبه روي عزم ره آغاز كرد قاعدهء كعبه روان ساز كرد
زآنچه فزون از غرض كار داشت مبلغ يك بدرهء دينار داشت
گفت فلان صوفيء آزاد مرد * كآستي از مشغله كوتاه كرد

در دلم آید که دیانت دروست　　درکس اگر نیست امانت دروست
رفت و نهانیش فرا خانه برد　　بدرهٔ دینار بصوفي سپرد
گفت نگه دار درین پرده راز　　تا چو من آیم بمن آریش باز
خواجه رهِ بادیه‌را بر گرفت　　شیخ زرِ عاریه‌را بر گرفت
یا ربِ زنهار که تا چند بود　　تا دل درویش در آن بند بود
گفت بزر کار خود آراستم　　یافتم آن گنج که مي خواستم
زود خورم تا نکند بستگي　　آنچه خدا داد بآهستگي
باز کشاد از گره آن بندرا　　داد طرب داد شب چندرا
جملهٔ آن زرّ که بر خویش داشت　　نقل شکم کرد و شکم پیش داشت
دست بدآن حقّهٔ دینار کرد　　زلف بتان حلقهٔ زنّار کرد
خرقهٔ شیخانه شده شاخ شاخ　　تنگ دلي مانده و عذري فراخ
صید چنان خورد که داغش نماند　　روغني از بهر چراغش نماند
حاجيء ما چون زسفر گشت باز　　کرد بر هندوي خود ترکتاز
گفت بیآور بمن اي تیره هوش　　گفت چه گفتا زر گفتا خموش
در کرم آویز رها کن لجاج　　از دهِ ویران که ستاند خراج
صرف شد آن بدرهٔ هوا در هوا　　مفلس و بدره زکجا تا کجا
غارت زي تُرك نبردست کس　　خانه بهندو نسپردست کس
رُکنيء تو رکن دلم‌را شکست　　خوردم از آن خورده که بر من نشست
مال بصد خنده بتاراج داد　　رفت بصد گریه بپاي ایستاد
• گفت کرم کن که پشیمان شدیم　　کافر بودیم و مسلمان شدیم

طبع جهان از خلل آبستن است … کز خللي رفت خطا بر من است
تا کرمش گفت بصد رستخیز … خیز که درویش نبایست چیز
سیم فدا کرد و بخود باز گشت … سیم کُشي کرد و از آن در گذشت
ناصح خود شد که باین در مپیچ … هیچ ندارد چه ستانم ز هیچ
زرچه ستانم که جوي نیستش … جز گرویدن گروي نیستش
آنچه درین حال درین صوفیست … میم مطوّق الف کوفیست
گفت نخواهم که وبالت کنم … وآنچه حرامست حلالت کنم
دست بدار اي چو فلك زرق ساز … زآستيء کوته و دستي دراز
هیچ دل از حرص و حسد پاك نیست … معتمدي بر سر این خاك نیست
دین سره نقدیست بشیطان مده … پارهء فغفور بسگبان مده
گر دهي اي خواجه غرامت تراست … مایه ز مفلس نتوان باز خواست
منزل عیبست هنر توشه رو … دامن دین گیر و فرا گوشه رو
شحنهء این راه چو غارتگرست … مفلسي از محتشمي بهترست
چرخ نه بر بي درمان مي زند … قافلهء محتشمان مي زند
دیدم از آنجا که جهان بیني است … کافت زنبور ز شیریني است
شیر مگر تلخ از آن گشت خود … کز پس مرگش نخورد دام و دد
شمع ز برخاستني بر نشست … مه ز تمامي طلبیدن شکست
باد که با خاك بگرگ آشتیست … ایمن ازین راه بباد آشتیست
مرغ تهي‌را مگر آگاهي است … کافت ماهي درم ماهي است
زر که ترازوي نیاز تو شد … فاتحهء پنج نماز تو شد

پاك نگردي ز ره اين نياز　　تا چو نظامي نشوي پاك باز

مقالت چهاردهم در شرط بيداري از غفلت

اي شده خوشنود بيكبارگي　　چون خر وگاوي بعلف خوارگي
فارغ ازين مركب خورشيد گرد　　ايمن ازين دايرهء لاژورد
از پيء صاحب خبرانست كار　　بي خبرانرا چه غم روزگار
بر سر كار آي چرا خفتهء　　كار چنان كن كه پذيرفتهء
مست چه خسپي كه كمين كرده اند　　كار شناسان نه چنين كرده اند
بر نگر اين پشتهء غم پيش بين　　در نگر و عاجزيء خويش بين
عقل تو پيريست فراموش كار　　تا ز تو ياد آرد يادش بيار
گر شرف عقل نبودي ترا　　نام كه بردي كه ستودي ترا
عقل مسيحاست ازو سر مكش　　گر نه خري خر بدغل در مكش
يا ز ره عقل برو نور گير　　يا ز درش دامن خود دور گير
مست مكن عقل ادب سازرا　　طعمهء كنجشك مده بازرا
مَي كه حلال آمد در هر مقام　　دشمنيء عقل تو كردش حرام
مَي كه بوَد كآب توْ در جام اوست　　عقل شد آن چشمه كه آن نام اوست
گرچه مَي اندوه جهانرا برَد　　آن مخور اي خواجه كه آنرا برد
مَي نمكي دان جگر آميخته　　بر جگر بي نمكان ريخته
گر خبرت بايد چيزي مخور　　كز همه چيزيت كند بي خبر
بي خبر آن مرد كه چيزي چشيد　　كش قلم بي خبريْ در كشيد

مِيل کشِ چشم خيالات شو　　کُنده بپائي بخرابات شو
اي چو اَلِف عاشق بالاي خويش　　اِلف تو با وحشت و سوداي خويش
گر الِفي مرغ پر افگنده باش　　گر نه چو بي حرف سر افگنده باش
طفل نهٔ پاي ببازي مکش　　عمر نهٔ سر بدرازي مکش
روز بآخر شد و خورشيد دور　　سايه بوَد پيشترك شو چو نور
روز شنيدم که بپايان شود　　سايهٔ هر چيز دو چندان شود
سايه پرستي چه کني همچو باغ　　سايه شکن باش چو نور چراغ
گر تو ز خود سايه نداني بريد　　عيب تو چون سايه شود نا پديد
سايه نشيني نه فنِ هر کس است　　سايه نشين چشمهٔ حيوان بس است
اي زبر و زير سر و پاي تو　　زير و زبرتر ز فلك راي تو
صبح بدآن مي دهدت طشت زر　　تا تو ز خود دست بشوئي مگر
چونکه درين طشت کني جامه شوي　　آب ز سر چشمهٔ خورشيد جوي
قرصهٔ خورشيد که صابون تست　　شوخگن از جامهٔ پر خون تست
از بس آتش که طبيعت نشاند　　در جگرِ عمر تو آبي نماند
گر تنت از چرك غرض پاك نيست　　نه همه زر سرخ بوَد پاك نيست
گر سخن از پاکيء عنصر شود　　معدهٔ دوزخ زکجا پُر شود
زآتش تنها نه که از گرم و سرد　　راستيء مرد بوَد درع مرد
از چه گرفتي بکم و کاستي　　از همه غم رَستي اگر راستي
کم چو ترازو شدهٔ راست کار　　راستيء دل بترازو سپار
هر جو و هر حبّه که بازوي تو　　کم کند از کيل و ترازوي تو

هست یکایك همه بر جاي خویش   روز پسین جمله بیآرند پیش
با تو نمایند نهانیت‌را   کم دهي و بیش ستانیت‌را
خود مکن این بیع و ترازو روان   گر نه فزون مِي ده وکم مي ستان
گل ز کژي خار در آغوس یافت   نیشکر از راستي آن نوش یافت
راستي آنجا که علَم بر زند   یاريء حق دست بهم بر زند

حکایت پادشاه ظالم و پیر موحّد

پادشهي بود رعیّت شکن   وز سر حجّت شده حجّاج فن
هرچه بتاریخ شب از صبح زاد   بر درِ او درس شدي بامداد
رفت یکي پیش ملك صبحگاه   راز کشاینده‌تر از صبح و ماه
از قمر اندوخته شب بازيء   وز سحر آموخته غمّازيء
گفت فلان پیر ترا در نهفت   خیره کُش و ظالم و خون ریز گفت
شد ملك از گفتن او خشمناك   گفت هم اکنون کنم اورا هلاك
نطع بیفگنْد و برو ریگ ریخت   دیو ز دیوانگیش مي گریخت
شد ببرِ پیر جواني چو باد   گفت ملك بر تو خیانت نهاد
پیشتر از خواندن آن دیو راي   خیز و برَو تاش بیآري بجاي
پیر وضو ساخت و کفن برگرفت   پیش ملك رفت وسخن در گرفت
دست بهم سود شه تیز راي   وز سر کین دید سوي پشت پاي
گفت شنیدم که سخن راندهء   کینه کَش و خیره کُشم خواندهء
آگهي از مُلك سلیمانیَم   دیو ستمگاره چرا خوانیم

پیر بدو گفت نه من خفته ام   زآنچه تو گفتي بترت گفته ام
پیر و جوان پر خطر از کار تو   شهر و ده آزرده ز پیکار تو
من که چنین عیب شمار تو ام   در بد و نیك آینه دار تو ام
آینه چون نقش تو بنمود راست   خود شکن آيينه شکستن خطاست
راستیَم بین و بمن دار هُش   گر نه چنین است مدارم بکش
پیر چو بر راستي اقرار کرد   راستيء پیر درو کار کرد
چون ملك آن راستیَش پیش دید   راستيء او کژيء خویش دید
گفت حنوط و کفنش بر کشید   غالیه و خلعت ما در کشید
از سر بیدادگري گشت باز   دادگري گشت رعیّت نواز
راستيء خویش نهان کس نکرد   بر سخن راست زیان کس نکرد
راستي آور که شوي رستگار   راستي از تو ظفر از کردگار
گر سخنِ راست بوَد جمله دُر   تلخ بوَد تلخ که الحقّ مر
چون سخن از راستي آري بجاي   ناصر گفتار تو باشد خداي
طبع نظامي و دلش راستند   کارش ازین راستي آراستند

مقالت پانزدهم در تفضیل ادمي طایفه بر طایفه

هر نفس این پردهء چابك رقیب   بازيء از پرده بر آرد غریب
نطع پر از زخمه و رقّاص نه   بحر پر از گوهر و غوّاص نه
از درِم و دولت و از تاج و تیغ   نیسته دریغ ار تو نخواهي دریغ
گر رسدت دم بدمِ جبرییل   نیست قضا ممسك و قدرت بخیل

زآن بُنه چندان که بَري ديگرست   دخل وي از خرج تو افزونترست
پاي درين ره نِه و رفتار بين   حلقهٔ اين در زن و اسرار بين
سنگش ياقوت و گيا كيمياست   چون نشناسي تو غرامت كراست
دست تصرّف قلم اينجا شكست   كين همه گنجينه درين پرده هست
هر دم ازين باغ بري مي رسد   تازه‌تر از تازه‌تري مي رسد
رشتهٔ دلها كه درين گوهرست   مرسله از مرسله نيكوترست
راه روان كز پيِ يكديگرند   طايفه از طايفه زيرك‌ترند
عقل شرف جز بمعاني نداد   قدر به پيري و جواني نداد
سنگ شنيدم كه چو گردد كهن   لعل شود مختلفست اين سخن
هرچه كهن‌تر بترند اين گروه   هيچ نه جز بانگ چو بانوي كوه
آنكه ترا ديده بوَد شِير خوار   شير تو زهري شودش نا گوار
در كهن انصاف نوان كم بوَد   پير هوا خواه جوان كم بود
گُل كه نو آمد همه راحت دروست   خار كهن شد كه جراحت دروست
از نَوي انگور بوَد توتيا   وز كهني مار شود اژدها
عقل كه شد كاسهٔ سر جاي او   مغز كفن نيست پذيراي او
آنكه رصد نامهٔ اختر گرفت   حكم ز تقويم كهن بر گرفت
پير سگاني كه چو شيران چرند   گرگ صفت ناف غزالان درند
گر كنم انديشه ز گرگان پير   يوسفيم بين و بمن بر مگير
زخم بيك زخمهٔ پيران خوشست   آب جواني چه كنم كآتشست
گرچه جواني همه فرزانگيست   هم نه يكي شاخ ز ديوانگيست

ياسمني چند كه بيدي كنند دعويء هندوي سپيدي كنند
من كه چو گُل گنج فشاني كنم دعويء پيري بجواني كنم
خود مَنِشي كار خلق كردنست خصميء خود ياريء حق كردنست
آن مه نو را كه تو ديدي هلال بدْر نهي نام چو گيرد كمال
نخل چو بر پايهء بالا رسد دست چنان كن كه بخرما رسد
دانه كه طرحست فرا گوشهء دَانه مخوانش كه شود خوشهء
حوض كه دريا شود از آب جوي تا بهمان چشم نبيني در وي
شب چو ببست آن همه چشم سحر روز درو ديده بچشم دگر
نيشكر ارچه ز گيا مي رسد در شكرش بين كه كجا مي رسد
دل بهنر دِه نه بدعوي پرست صيد هنر باش بهر جا كه هست
آب صدف گرچه فراوان بوَد دُر ز يكي قطرهء باران بود
بس كه ببايد دل و جان تافتن تا گهر تاج نشان يافتن
هر علَمي را كه قضا نو كند حفظ تو بايد كه روارو كند
بر نشكستند هنوز اين رباط در ننوَشتند هنور اين بساط
محتسبْ منع مشو زينهار تا نخوَري درّهء ابليس وار
هر كه نه بر حكم تو اقرار كرد چرخ سرش در سر اين كار كرد

حكايت پادشاه نو دولت با خدمتگاران

قصّه شنيدم كه باقصاي مرْو بود مُلكزاده جواني چو سرْو
مضطرب از دولتيان ديار مُلك برو شيفته چون روزگار

تازگیش‌را کهنان هم ستیز　　پر خطر او زآن خطر نیم خیز
یك شب ازین فتنه باندیشه خفت　　دید که پیریش در آن خواب گفت
کای مه نو برج کهن‌را بکَن　　وی گل نو شاخ کهن‌را بزن
تا بتو بر مُلك مقرّر شود　　عیش تو از خوی تو خوشتر شود
شه چو سر از خواب گران برگرفت　　آن دو سه تن‌را ز میان برگرفت
تازه بنا کرد کهن در نوَشت　　مُلك بر آن تازه ملك تازه گشت
رخنه‌گرِ مُلك سر افگنده بِه　　لشکر بد عهد پراگنده بِه
سر نکشد شاخ نو از سر و بن　　تا نزنی گردن شاخ کهن
تا نشود بسته لبِ جویبار　　پنجهٔ دعوی نکشاید چنار
تا نکشی رهگذر چشمه پاك　　آب نزاید ز دل و چشم خاك
با تو برون از تو درون پروریست　　گوش ترا نیك نصیحتگریست
یك نفس آن تیغ برآر از غلاف　　چند خلافش کنی ای بو خلاف
گر نفس از گوهر این خاك نیست　　خاك تو از همنفسان پاك نیست
دولتیان کان و درم یافتند　　دولت باقی ز کرم یافتند
تخم کرم کِشت سلامت بوَد　　چون برسد زادِ قیامت بود
یا رب از آن گنج که احسان تست　　کار نظامی سره کن کآنِ تست

مقالت شانزدهم در تدبیر چابك روی

ای بنسیمی علَم افراخته　　پیش غباری علَم انداخته
دِه نه و دروازهٔ دهقان زده　　تخت نه و مُلك سلیمان زده

تيغ نهٔ زخم بي اندازه چيست | گوش نهٔ اين همه آوازه چيست
چون دهن تيغ درم ريز باش | چون شكم گوش تهي خيز باش
مي كشدت ديو نه افگندهٔ | دست مده مرده نهٔ زندهٔ
پيش مغي دست صليبي مكن | دعوئ شمشير خطيبي مكن
خطبهٔ دولت بفصيحي رسد | عطسهٔ آدم بمسيحي رسد
هركه چو پروانه دمي خوش زند | يك تنه بر لشكر آتش زند
يك دو نفس خوش زن وجاني بگير | خرقه در انداز و جهاني بگير
بخشش تو جز بريائي كه هست | نيست خدائي بخدائي كه هست
شير شو از گربهٔ مطبخ مترس | طلق شو از آتش دوزخ مترس
گر دغلي باش بآتش حلال | ور زر و ياقوتي از آتش منال
چند غروري وحل خاكدان | چند مني اي دو سه من استخوان
پيشتر از ما دگران بوده اند | كز طلب جاه نيآسوده اند
حاصل آن جاه ببين تا چه بود | سود دل ما بزيان شد چه سود
گر تو دهي ريزه چو خورشيد و ماه | پاي نهي بر فلك از قدر و جاه
گرچه از آن دايره دور اوفتي | چونكه زميني نه بدور اوفتي
تا سر خودرا نبري طرّه وار | پاي برين طرّهٔ منه زينهار
مرغ نهٔ بر نتواني پريد | تا نكني جان نتواني رسيد
با فلك از راه شگرفي درآي | تات شگرفانه درافتد بپاي
باده تو خوردي گنه زهر چيست | جرم تو كردي خلل دهر چيست
دهر نكوهي مكن اي نيك مرد | دهر بجاي من وتو بد نكرد

جهد بسي كرد و شگرفي بسي　　تا كند از ما بتكلّف كسي
چون من و تو هيچ كسانِ دهيم　　بيهُده بر دهر چه تاوان نهيم
تا نبوَد جوهر لعل آبدار　　مُهر قبولش ننهد شهريار
سنگ بسي در طرف عالمست　　آنچه ازو لعل بوَد آن كمست
خار و سمن هر دو بنسبت گياست　　اين خسَكِ ديده و آن كيمياست
گرچه نيابد مدد آب جوي　　از گُل اصلي نرود رنگ و بوي
آب گرفتم لطف افزون كند　　خار و خسك را بسمن چون كند
گر نه بدين قاعده بودي قرار　　قلب شدي قاعدهٔ روزگار
كار بدولت نه بتدبير ماست　　تا بجهان روزيء دولت كراست
مرد ز بي دولتي افتد بخاك　　دولتيان را بجهان در چه باك
زنده بوَد طالع دولت پرست　　بندهٔ دولت شو هر جا كه هست
مُلك بدولت نه بمجازي دهند　　دولت كس را نه ببازي دهند
گِرد سر دولتيان چرخ ساز　　تا شوي از چرخ زدن بي نياز
با دو سه كم زن مشو آرام گير　　مقبل ايّام شو ايّام گير
بخت‌ور از طالع جوزا بزاي　　جوز شكن آنگه و بخت آزماي
گر درِ دولت زني افتاده شو　　از گره كار جهان ساده شو
ساده دلست آب كه دل خوش رسيد　　از گرهِ عود بآتش رسيد
پي روِ دل باش مده دل بكس　　خود تن تو زحمت راه تو بس
چند زني دست بشاخي دگر　　كاه مرا دولت ازين بيشتر
جملهٔ عالم تو گرفتي رواست　　چون بگذاري طلبيدن چراست

حرص بهل کوره طاعت زند   گردن حرص تو قناعت زند
مرکز این خانهء پیروزه رنگ   بر تو فراخست و باندیشه تنگ
یا مکن اندیشه بجنگ آورش   یا بیك اندیشه بتنگ آورش
معرفتي در گِل آدم نماند   اهل دلي در همه عالم نماند
درد و هنر نامهء این نُه دبیر   نیست یکي معنيء صورت پذیر
دوستي از دشمنِ معني مجوي   آب حیات از دم افعي مجوي
دشمن دانا که پيء جان بوَد   بهتر از آن دوست که نادان بود

حکایت کودك دانا

کودکي از جملهء آزادگان   رفت برون با دو سه همزادگان
پایش از آن پویه در آمد ز دست   مِهر دل و مُهرهء پایش شکست
شد نفس آن دو سه همسال او   تنگ تر از حادثهء حال او
آنکه ورا دوسترین بود گفت   در بُن چاهیش بباید نهفت
تا نشود راز چو روز آشکار   ما نشویم از پدرش شرمسار
عاقبت اندیش‌ترین کودکي   دشمن او بود از ایشان یکي
گفت همانا که درین همرهان   صورت آن حال نماند نهان
چونکه مرا زین همه دشمن نهند   تهمت این واقعه بر من نهند
زي پدرش رفت و خبر دار کرد   تا پدرش چارهء آن کار کرد
هر که در او جوهر دانائي است   بر همه چیزیش توانائي است
بند فلك‌را که تواند کشاد   آنکه برو پاي تواند نهاد

چون ز کم و بیش جهان درگذشت   کار نظامي ز فلك بر گذشت

مقالت هفدهم در خلوت و تجرید

اي ز خدا غافل و از خویشتن   در غم جان مانده و در رنج تن
این من و من گو که درین قالبست   هیچ مگو جنبش او تا بَسَست
چون خم گردون بجهان در مپیچ   آنچه نه آنِ تو بآن در مپیچ
زور جهان بیش ز بازوي ماست   سنگ وي افزون ز ترازوي ماست
قوّتِ کوهي ز غباري مخواه   آتش دیگر ز شراري مخواه
هرکمري کآن برضا بسته شد   تا ابد از خدمت تن رسته شد
حرص ربا خوارهٔ محرومیَست   تاج رضا بر سر محکومیست
کیسه بُرانند برین رهگذر   هر که تهي کیسه‌تر آسوده‌تر
محتشمي درد سري مي پذیر   ور نه برَو دامن افلاس گیر
کوسهٔ کم رِیش دلي داشت تنگ   ریش کشان دید دوکس‌را بجنگ
گفت رُخَم گرچه ز نامي بشست   کایمنم از ریش کشي هم خوشست
مصلحت کار بدآن دیده اند   کز خر تو بار تو بخریده اند
تا تو چو عیسي بدرِ دل رسي   بي خر و بي بار بمنزل رسي
مومنی اندیشهٔ کبري مکن   در تنُکي کوش سطبري مکن
موج هلاکست سبك‌تر شتاب   جان ببر و بار در افگن بآب
بِه که تهي مغز و خراب ایستي   یا چو کدو بر سر آب ایستي
صبح قدر خوردي و خوابي درست   گنج بزرگان بخرابي درست

مُردهٔ مردار نهٔ چون زغن … زاغ شو و پاي بخون در مزن
کز تن بي خون شدهٔ چون نگار … ايمني از وحشت مردار خوار
خون جگرِ دان بشرابي شده … آتشي از شرم بآبي شده
با قدر قوّت چون بشکني … ضربت آهن خوري ار آهني
خود مبر از خورد بيکبارگي … خورده نگه دار بکم خوارگي
شير زکم خوردن خود سر کشست … خيرهٔ خوري قاعدهٔ آتشست
روز بيك قرص چو خرسند گشت … روشنيء چشم خردمند گشت
شب که صبوحي نه بهنگام کرد … خون زيادهٔش سيه اندام کرد
عقل ز بسيار خوري کم شود … دلِ چو سپرغم سپرِغم شود
عقل تو جانيست که جسمش توئي … جسم تو جاني که طلسمش توئي
کي دهد اين گنج ترا روشني … تا که طلسم درِ او نشکني
خاك بَنا مُتعمدي هست فاش … صحبت نا متعمدي گو مباش
گر همه عمرت بغم آرد بسر … از پيء تو غم نخورد غم مخور
گفت بزنگي بدر اين خنده چيست … بر سيهي چون تو ببايد گريست
گفت چو هستم بجهان نا اميد … روي سيه بهتر و دندان سپيد
نيست عجب خنده ز روي سياه … کابر سيه برق ندارد نگاه
چون تو نداري سر آن شهربند … برق شو و بر همه عالم بخند
خندهٔ شکّر لب شکّر شکست … قهقههٔ بر دهن گرگ بست
خنده چو بي وقت کشايد گره … گريه از آن خندهٔ بي وقت بهِ
سوختن و خنده زدن بي شمار … کوته عمري دهدت چون شرار

بي طرب آن خندهٔ بي وقت چيست بس كه برين خنده ببايد گريست
تا نزني خندهٔ دندان نماي لب بگهِ خنده بدندان بخاي
گريهٔ بي مصلحت ديده نيست خندهٔ بسيار پسنديده نيست
گر كهني بيني و گر تازهٔ بايدش از نيك و بد آوازهٔ
خيز غمي مي خور و خوش مي نشين گاه چنان بايد و گاهي چنين
در دل خوش نالهٔ دلسوز هست با سيهي شب گهر روز هست
هيچ كس آبي ز هوائي نخورد تا پس از آن آب قفائي نخورد
هر بُنهٔرا جرسي داده اند هر شكري‌را مگسي داده اند
دايهٔ داناي تو شد روزگار نيك و بدِ خويش بدو وا گذار
گر دهدت سركه چو شيره مجوش خير تو خواهد تو همي شو خموش
بابت اين راه مقيمي بوَد هم سفر خضر كليمي بود
تا بتواني ببزرگي رسيد بار بزرگانت ببايد كُشيد
يار مُساعد بگهِ نا خوشي دام كَشي كرد نه دامن كُشي

حكايت خلوتي با مريدان

ره رَوي از جملهٔ پيران كار مي شد و با پير مريدي هزار
پير در آن قافلهٔ يك بادِ پاك داد بضاعت باميـنان خاك
هر يك از آن آستني بر فشانْد تا همه رفتند يكي شخص ماند
پير بدو گفت چه افتاد راي كآن همه رفتند و تو ماندي بجاي
گفت مريد اي دل من جاي تو تاج سرم خاك كف پاي تو

من نه بباد آمدم اوّل نفس　　تا بهمان باد شوم باز پس
منتظرِ داد بدادي شود　　وآمدهٔ باد ببادي شود
زود رَو و زود نشين شد غبار　　زآن بيکي جاي ندارد قرار
کوه بآهستگي آمد بجاي　　از سر آنست چنين ديرپاي
پردهدري پيشهٔ دَوران بوَد　　بار کشي کار صبوران بود
بار کشِ دهر شو ار تر نهٔ　　بار طبيعت مکش ار خر نهٔ
تا خط زهدست مزوّر نشد　　ديدهٔ باو تر شد و او تر نشد
زهد که در زر کشِ سلطان بوَد　　قصّهٔ زنبيل سليمان بود
شمع که هر سو بزر افشانيَست　　زير قبا زاهد پنهانيست
زهد غريبست بميخانه در　　کُنج عزيزست بويرانه در
زهد نظامي که طرازي خوشست　　زير نشينِ علَم زر کشست

مقالت هشدهم در بي وفائيء روزگار

قلب زني چند چو برخاستند　　قالبي از قلب بيآراستند
چون شکم از روي بکن پشت شان　　حرف نگه دار ز انگشت شان
پيش تو از نور موافقترند　　وز پَسَت از سايه منافق ترند
سادهتر از شمع و گرهتر ز عود　　ساده بديدار و گره بر وجود
جور پذيران عنايت گذار　　عيب نويسان شکايت نگار
مِهر دهن در دهن آموخته　　کينهٔ گره بر گره اندوخته
گرم ولي از جگر افسردهتر　　زنده ولي از دلِ خود مردهتر

صحبت شان بر محك دل مزن　　مست نهٔ پاي درين گِل مزن
خانه نکوهند بپرداز شان　　غمز نخواهي مده آواز شان
لاف زنان کز تو عزیزي شوند　　جهد کنان کز تو بچیزي شوند
چون بوَد آن صبح ز نا داشتي　　خشم خدا باد بر آن آشتي
هر نفسي کآن غرض آمیز شد　　دوستيء دشمني انگیز شد
دوستيء کز توئي و از منیست　　نسبت آن دوستي از دشمنیست
زهر ترا دوست چه خواند شکر　　عیب ترا دوست چه داند هنر
دوست بوَد مرهم راحت رسان　　ور نه رها کن سخن نا کسان
گُربه بوَد کز سر هم پوستي　　بچّهٔ خودرا خورَد از دوستي
دوست کدام آنکه بوَد پرده دار　　پرده درند این همه چون روزگار
حلّه‌گران کز تو سکون بردهٔ اند　　سکّهٔ کارت بفسون برده اند
با تو عنان بستهٔ صورت شوند　　وقت ضرورت بضرورت شوند
دوستيء هرکه ترا روشنست　　چون دلت افگار کند دشمنست
گر نشناسد که ترا یار کیست　　تن نشناسد که ترا یار کیست
یك دل داري غم دل صد هزار　　یك گل پژمرده و صد نیش خار
مُلك هزارست و فریدون یکي　　غالیه بسیار و دماغ اندکي
پرده درَد هرکه درین عالمست　　راز ترا هم دل تو محرمست
چون دل تو بند ندارد بدآن　　قفل چه خواهي ز دل دیگران
گرچه تنُك دل شدهٔ وین خطاست　　راز تو چون روز بصحرا چراست
گر دل تو از تنکي رازگفت　　شیشه که مَي خورْد چرا بازگفت

چون بوَد از هم نفسي نا گزير   هم نفسي‌را ز نفس وا مگير
پاي نهادي چو درين داوري   كوش كه هم دوست بدست آوري
تا نبشناسي گهر يار خويش   طرح مكن گوهر اسرار خويش

حكايت جمشيد با حاجب

خاصّكيء محرم جمشيد بود   خاصّه‌تر از ماه بخورشيد بود
كار جوانمرد بآن بر كشيد   كز همه عالم ملكش بر كشيد
چون بوثوق از دگران گوي برد   شاه خزينه‌ش باميني سپرد
با همه نزديكيء شاه آن جوان   دورتري جُست چو تير از كمان
راز ملك جان جوانمرد سفت   با كسي آن راز نيارست گفت
پير زني راه جوانمرد يافت   لالهء او چون گل خود زرد يافت
گفت كه سروا چه خزان كردهء   كآب ز جوي ملكان خوردهء
زرد چرائي كه از آن مي كشي   تنگ‌دلي چيست درين دلخوشي
بر تو جوان گونهء پيري چراست   لاله خوري رنگ تو خيري چراست
شاه جهان‌را نه توئي عشق دان   رخ بكشا چون دل شاه جهان
سرخ شود روي رعيّت بشاه   خاصّه رخ خاصّكيان سپاه
گفت جوان راي تو زين غافلست   بي خبري زآن كه مرا در دلست
صبر مرا همنفس درد كرد   روي مرا صبر چنين زرد كرد
شاه نهادست بمقدار خويش   در دل من گوهر اسرار خويش
هست بزرگ آنچه درين دل نهاد   راز بزرگان نتوانم كشاد

در سخنش دل نه چنان بسته ام	کز کمیء کار زبان بسته ام
زآن نکنم با تو درِ خنده باز	تا بزبان بر نپرد مرغ راز
گر ز دل این راز به بیرون شود	دل نهم آن‌را که دلم خون شود
ور بکنم راز شهان آشکار	بخت خورد با سر من زینهار
پیر زنش گفت مبر نام کس	همدم خود همدم خود دان و بس
زرد بِه این چهرهء دینار گون	زآنکه شود سرخ بغرقاب خون
می شنوم من که شبی اند بار	پیش زبان گوید سر زینهار
در طلبی تیغ زبانی مکن	روز نهء راز فشانی مکن
مردِ فرو بسته زبان خوش بوَد	آن سگ دیوانه زبان کش بوَد
مصلحت تست زبان زیر کام	تیغ پسندیده بوَد در نیام
راحت این بند بجانها درست	کافت سرها بزبانها درست
دار درین طشت زبان‌را نگاه	تا سرت از طشت نگوید که آه
لب مکشا ارچه درو نوشهاست	کز پسِ دیوار بسی گوشهاست
تا چو بنفشه نفست نشنوند	هم بزبان تو سرت ندروند
بد مشنو وقت گران گوشی است	زشت مگو نوبت خاموشی است
چند نویسی قلم آهسته دار	بر تو نویسند زبان بسته دار
آب صفت هرچه شنیدی بشوی	آینه سان هرچه ببینی مگوی
آنچه ببینند غیوران بشب	باز نگویند بروز ای عجب
لاجرم این گنبد انجم فروز	آنچه بشب دید نگوید بروز
گر تو درین پرده ادب دیدهء	باز مگو آنچه بشب دیدهء

شب که نهان خانهٔ گنجینهاست   در دل آن گنج بسي سینهاست
برق رواني که درون پرورند   آنچه به بینند برو بگذرند
هرچه سر از عرش برون مي بَرَد   گوي بمیدان درون مي برد
چشم و زباني که برون دوستند   از سر مویند و ز تن پوستند
عشق چو در پردهٔ کرامات شد   چون بدر آمد بخرابات شد
این گره از رشتهٔ دین کرده اند   پنبهٔ حلّاج بهین کرده اند
گنجه که جان بردهٔ این راز کرد   چشمهٔ خور شد که دهان باز کرد
كي دهن این مرتبه حاصل کند   قصّهٔ دل هم دهن دل کند
این خورش از کاسهٔ دل خوش بوَد   چون بدهان آوري آتش بود
اینت فصاحت که زبان بستگیست   اینت شتابي که در آهستگیست
روشنيء دل خبر آن‌را دهد   کو دهن خود دگران‌را دهد
آن لغت دل که میان دلست   ترجمتش هم بزبان دلست
گر دل خرسند نظامي تراست   مُلك عنایت بتمامي تراست

مقالت نوزدهم در استقبال آخرت

مجلس خلوت نگر آراسته   روشن و خوش چون مه نا کاسته
شمع فروزان و شکر ریخته   تخت زدهٔ غالیه آمیخته
با توء دنیا طلب دین گذار   بانگ بر آورده رقیبان بار
کز درِ بیدادگران باز گرد   گِرد سراپردهٔ این راز گرد
از تف این بادیه جوشیدهٔ   بر تو بپوشند که پوشیدهٔ

سرد نفس بود سگ گرم کین　　روبه از آن دوخت مگر پوستین
دوزخ کوکرد شد این تیره دشت　　ای خنك آن کس که سبکتر گذشت
آب دهان‌را بادب گِرد کُن　　در تف این چشمهٔ گوگرد کن
باز دِه این وام فلك داده‌را　　طرح کن این خاك زمین زاده‌را
جمله در انداز چه استادهٔ　　تا تو فرومانی و آزادهٔ
هرچه درین راه کنی می کنند　　بر تو و من راه زنی می کنند
خصمیِ کژدم بَتر از اژدهاست　　کآن ز تو پنهان شد و این بر ملاست
دشمنِ خُردست بلائی بزرگ　　غفلت ازو هست خطائی بزرگ
خرد مبین گرچه بوَد خرد کین　　خرد شوی گر نشوی خرده بین
با همه خردی بقدر مایه زور　　میلِ کش بچّهٔ شیرست مور
خانه پر از دزد جواهر بپوش　　بادیه پر غول بتسبیح کوش
غارتیانی که رهِ دل زنند　　راه بنزدیکیِ منزل زنند
ترسم از آن شب که شبیخون کنند　　خوارت ازین دایره بیرون کنند
قافلهٔ برده بمنزل رسد　　کشتیِ پر گشته بساحل رسد
تات نپرسند نهان شو چو آب　　تات نخوانند روان شو چو آب
*پای درین صومعه ننهادنیست　　چون تهی آواز شدن دادنیست
گر نشوی در جگرت خون نهند　　زاویه‌ات از صومعه بیرون زنند
گر سفر از خاك نبودی هنر　　چرخ شب و روز نکردی سفر
تا نگرد دیو گریبانت خیز　　دامن دل گیر و در ایمان گریز
شرعِ ترا خواند سماعش بکن　　طبع ترا نیست وداعش بکن

شرع نسیمیست بجانش سپار   طبع غباري بجهانش سپار
شرع ترا ساخته ريحان دست   طبع پرستي مكن اورا پرست
از درِ هركس چو صبا در متاز   با دم هركس چو هوا در مساز
اي همه چون سايهء تو نور باش   گر همه داري ز همه دور باش
چنبر تست اين فلك چنبري   تا تو ازين چنبر سر چون بري
گر بتو در قصّه كند حال خويش   تا خبري گويدت از سال خويش
تنگ بوَد غار تو با غور او   هيچ بوَد عمر تو با دَور او
آخر گفتار تو خاموشي است   حاصل كار تو فراموشي است
تا بجهان در نفسي مي زني   بِه كه درِ عشق كسي مي زني
كين دو نفس با چو تو آوارهء   خوش نبوَد جز بچنان پارهء
هيچ قبائي نبريد آسمان   تا دو كلهوار نبُرد از ميان
هرچه كني عالم كافر ستيز   بر تو نويسد بقلمهاي تيز
آنچه كشائي ز درِ عزّ و ناز   بر تو همان در بكشايند باز
چشم تو گر پردهء طيّار تست   با تو درين پرده همان بار تست
نيك و بد آنها كه بسي ديده اند   نيك بلي بد نپسنديده اند
هر كه رهي رفت نشاني بداد   هركه بدي كرد ضماني بداد
صورت اگر نيك و اگر بد بري   نام تو آنست كه با خود بري
خار بوَد نام گلِ خار پوش   عنبر نام آمد و عنبر فروش
قلب مشو تا نشوي وقت كار   هم ز خود و هم ز خدا شرمسار
بانگ درين دَور جگر تاب زن   سنگ برين شيشهء خوناب زن

رخنه كن اين گنبد شنگرف را　　در قلم نسخ كش اين حرف را
دست برين قلعهٔ قلعي برآر　　پاي بدين ابلق ختلي در آر
با فلك از منبر نُه خرگهي　　خطبه كند با تو بشاهنشهي
كار تو باشد علَم افراختن　　كار منست آينه انداختن
آدمي و رفع ملك مي كنم　　دعوي از آن سوي فلك مي كنم
قيمتم از قامتم افزون ترست　　دَوْرم ازين دايره بيرون ترست
آب نه و بحر شكوهي نگر　　حبّه نه و گنج پژوهي نگر
چون فلكم بر سر گنجست پاي　　لاجرمم از سر گنجست راي

حكايت هارون الرّشيد با حجّام

دَور خلافت چو بهارون رسيد　　رايت عبّاس بگردون رسيد
نيم شبي پشت بهم خوابه كرد　　روي در آسايش گرمابه كرد
موي تراشي كه سرش مي سترد　　موي بمويش بغمي مي سپرد
كاي شده آگاه ز استاديَم　　خاصّ كن امروز بداماديم
خطبه و تزويج پراگنده كن　　دختر خود نامزد بنده كن
طبع خليفه قدري گرم گشت　　باز پذيرندهٔ آزرم گشت
گفت سياست جگرش تافتست　　دهشتي از وحشت من يافتست
بيخوديَش كرد چنين يافه گوي　　گر نه نكردي ز من اين جسّت وجوي
روز دگر بيشترش آزمود　　بر درمِ قلب همان سكّه بود
تجربتش كرد چنين چند بار　　قاعدهٔ مرد نگشت از قرار

کار چو بي رونقي از نور برد   قصّه بدستوريء دستور برد
کز قلم موي تراشي درشت   بر سرم اين آمد و اين سر نبشت
هر گه کايد چو قضا بر سرم   سنگ زند بر من و بر گوهرم
در دهنش خنجر و در دست تيغ   سر بدو شمشير سپارم دريغ
گفت وزير ايمني از راي او   بر سر گنجست مگر پاي او
چونکه رسد بر سرت آن ساده مرد   گو ز قدمگاه نخستين بگرد
گر بجهد گردن کرّا بزن   گر نه قدمگاه نخستين بکن
مرد مطيع از سر طوعي که بود   جاي بدل کرد بنوعي که بود
چون قدم از منزل اوّل بريد   گونهء حجّام دگر گونه ديد
کم سخنش ديد و دهن دوخته   چشم و زباني ادب آموخته
تا قدمش بر سر گنجينه بود   صورت شاهيش در آيينه بود
چون قدم از گنج تهي ساز کرد   کلبهء حجّاميء خود باز کرد
زير قدمگاهش بشکافتند   گنج بزير قدمش يافتند
هر که قدم بر سر گنجي نهاد   چون سخن آمد درِ گنجي کشاد
گنج نظامي که طلسم افگنست   سينهء صافي و دلِ روشنست

مقالت بيستم در شکايت نا منصفان

ما که بخود دست بر افشانده ايم   بر سر خاکي چه فرو مانده ايم
صحبت اين خاك ترا خوار کرد   خاك چنين تعبيه بسيار کرد
عمر همه رفت نه بس کس تريم   قافله از قافله واپستريم

این دو فرشته شده در بند ما • دیو ز بدنامیء پیوند ما
گرم رَو و سخت سخن گستریم • سرد پیء گرم چو خاکستریم
نور دل و روشنیء دیده کو • راحت و آسایش پارینه کو
صبح شبانگاه قیامت رسید • شد علَم صبح روان نا پدید
خندهء غفلت بدهان در شکست • آرزوي عمر بجان در شکست
از کف این خاك بافسونگري • چارهء آن ساز که چون بگذري
بر پر ازین دام که خون خواره ایست • زیرکي از بهر چنین چاره ایست
گرگ ز روباه بدندان‌ترست • روبه از آن رست که بِه دان‌ترست
جهد بآن کن که وفارا شوي • خود نپرستي و خدارا شوي
خاك دلي شو که وفائي ذروست • وآن گلِ انصاف که پائي دروست
هر هنري کآن ز دل آموختند • بر رهِ منسوخ وفا دوختند
گر هنري در تن مردم بوَد • چون نه پسندي گهرش کم بود
گر به پسندیش دگرسان شود • چشمهء آن آب دو چندان شود
مردم پرورده بجان پرورند • گر هنري در طرفي بنگرند
خاك زمین جز بهنر پاك نیست • وآن هنر امروز درین خاك نیست
گر هنري سر ز میان بر زنند • بي هنري دست بآن در زنند
کار هنرمند بجان آورند • تا هنرش‌را بزیان آورند
حمل ریاضت بتماشا کنند • نسبت اندیشه بسودا کنند
نام کرم ساخته مشتي زنان • اسم وفا بندگيء رایگان
گفت سخارا قدري ریش خند • خوانده سخن‌را طرف لورکند

نقش وفا بر سر یخ مي زنند
بر مه و خورشید زنخ مي زنند

گر نفسي محرم راحت بوَد
بر دل این قوم جراحت بود

گر ز لبي شربت شیرین چشد
دست بشیرینهء گردون کشد

بر جگر پختهء الجبرَ فام
سرکه فروشند چو انگور خام

چشم هنر بین نه کسي را درست
جز خلل و عیب ندانند جُست

حاصل دریا نه همه دُر بوَد
یك هنر از طبع کسي پُر بود

دجله بوَد قطرهء از چشم کور
پايْ ملخ پر بوَد از دست مور

عیب خِرند این دو سه ناموسگر
بي هنر و پر هنر افسوس‌گر

تیره‌تر از گوهر گِل بر گِلند
طرح‌تر از غصّهء دل بر دلند

دود شوند ار بدماغي رسند
باد شوند ار بچراغي رسند

حال جهان بین که جهانش که اند
نامزد نامورانش که اند

این دو سه بدنام کن مهد خویش
مي شکنندم همه چون عهد خویش

من بصفت چون مه گردون شوم
نشکنم ار بشکنم افزون شوم

رنج گرفتم ز حد افزون برند
با فلك این دفعه بسر چون برند

بر سخنْ تازه‌تر از باغ روح
منکر دیرینه چو اصحاب نوح

اي علَم خضر غزائي بکن
واي نفس نوح دعائي بکن

دل که ندارد سر بیداد شان
فرمش باد ار نکند یاد شان

با بد شان کآن نه باندازه ایست
خامشيء من قوي آوازه ایست

حقّه پر آواز ز یك دُر بوَد
گُنگ شود چون شکمش پر بود

خنبرهء نیمه بر آرد خروش
لیك چُو پر گردد گردد خموش

حکایت بلبل با باز

در چمن باغ چو گلبن شگفت　　بلبل با باز در آمد بگفت
کز همه مرغان توي خاموش سار　　گوي چرا بردهٔ آخر بیآر
تا تو لب بسته کشادي نفس　　یك سخن خوب نگفتي بکس
منزل تو دستگهِ سنجري　　طعمهٔ تو سینهٔ کبكِ دري
من که بیك چشمزد از کان غیب　　صد گهر سفته برآرم ز جیب
طعم مرا کِرم شکاري چراست　　خانهٔ من بر سر خاري چراست
باز بدو گفت همه گوش باش　　خامشیَم بنگر و خاموش باش
من که شدم کار شناس اندکي　　صد کنم و باز نگویم یکي
رَو که توئي شیفتهٔ روزگار　　یك نکني باز نمائي هزار
من که همه معنیَم این صیدگاه　　سینهٔ کبکم دهد از دست شاه
چون تو همه زخم زباني تمام　　کِرم خور و خار نشین و السّلام
خطبه چو بر نام فریدون کنند　　حکم بر آواز دهُل چون کنند
صبح که با بانگ خروسست و بس　　خنده زن از راه فسوسست و بس
چرخ که در معرض فریاد نیست　　هیچ سر از چنبرش آزاد نیست
بر مکش آوازهٔ نظمْ بلند　　تا چو نظامي نشوي شهربند

فصل در گفتن حال خود

من که سرایندهٔ این نو گلم　　باغ ترا نغز نوا بلبلم

در ره عشقت نفسي مي زنم   بر سر کويت جرسي مي زنم
عاريت کس نه پذيرفته ام   آنچه دلم گفت بگو گفته ام
شعبدهٔ تازه بر انگيختم   هيکلي از قالب نو ريختم
صبح دمي چند ادب آموختم   پردهٔ سحرِ سحري دوختم
مايهٔ دزويشي و شاهي درو   مخزن اسرار آلهي درو
بر شکرِ او نه نشسته مگس   نه مگسِ او شکرآلوده کس
نوح درين بحر سپر بفگند   خضر درين چشمه سبو بشکند
بر همه شاهان ز پيِ اين جمال   قرعه زدم نام تو آمد بفال
نام دو آمد ز دو ناموسگاه   هر دو مسجّل بدو بهرام شاه
آن زري از کان کهن ريخته   وين دُري از بحر نو انگيخته
آن بدر آورده ز غزنين علَم   وين زده بر سکّهٔ رومي رقم
گرچه درآن سکّه سخن چون زرست   در زر من سکّه از آن بهترست
گرکم ازآن شد بنه و بار من   بهتر از آنست خريدار من
شيوه غريبست مشو نا مجيب   گر بنوازيش نباشد غريب
اين سخنِ رُسته‌تر از نقش باغ   عاريت افروز نشد چون چراغ
خوان ترا اين دو نواله سخن   دست نکردست بدو دست کن
گر نمکش هست بخور نوش باد   ور نه ز ياد تو فراموش باد
با فلك آن شب که نشيني بخوان   پيش من افکن قدري استخوان
کآخر لاف سگيَت مي زنم   دبدبهٔ بندگيَت مي زنم
از ملکاني که وفا ديده ام   بستن خود بر تو پسنديده ام

خدمتم آخر بوفائي کشد　　هم سر اين رشته بجائي کشد
گرچه درين درگه پايندگان　　روي نهادند ستايندگان
پيش نظامي بحساب ايستند　　او دگرست آن دگران کيستند
من که درين منزل شان مانده ام　　مرحلهء پيشترك رانده ام
تيغي از الماس زبان ساختم　　هرکه پس آمد سرش انداختم
گرچه خود اين پايهء بي همسريست　　پاي مرا هم سر بالاتريست
او چو بلندست درو مي پرم　　باشد کز همّت خود بگذرم
تا مگر از روشنيء راي تو　　سر نهم آنجا که بوَد پاي تو
گِرد تو گيرم که بگردون رسم　　تا نرساني تو بتو چون رسم
بود بسيچم که درين يك دو ماه　　تازه کنم عَهد زمين بوس شاه
گرچه درين حلقه که پيوسته اند　　راه برون آمدنم بسته اند
پيش تو از بهر فزون آمدن　　خواستم از پوست برون آمدن
باز بديدم همه ره شير بود　　پيش و پسم بستهء شمشير بود
ليك درين خِطّهء شمشير بند　　بر تو کنم خطبه بنام بلند
آب سخن بر درت افشانده ام　　زآنکه منم من که بجان مانده ام
ذرّه صفت پيش تو اي آفتاب　　باد دعاي سفرم مستجاب
گشت دلم بحر شکر ريز تو　　گوهر جانم کمر آويز تو
تا شب و روزست شبت روز باد　　گوهر شاهيت شب افروز باد
اين سريَت هست به نيك اختري　　بهتر باد آن سريَت زين سري

در خاتمت کتاب و اختصاص این معتبر

صبّحك الله صباح اي دبير چون قلم از دست شدم دستگیر
کین نمط ار چرخ فزوني کند با قلمم بو قلموني کند
زین همه الماس که بگداختم کزلّلي از بهر ملك ساختم
کاهن شمشیرم در سنگ بود کورهء آهنگریم تنگ بود
دولت اگر همدميء ساختي عمر باین نیز نه پرداختي
در دلم آید که گنه کرده ام کین ورقي چند سیه کرده ام
آنچه درین حجلهء خرگاهي است جلوه‌گري چند سحرگاهي است
زین بره میخور که خوري تودها آتش در زن بنمك سودها
پیش رَو آهستگيء پیشه کن گر کني اندیشه باندیشه کن
هر سخني کز ادبش دوري است دست درو مال که دستوري است
و آنچه نه از شرع بر آرد علَم گر منم آن حرف درو کش قلم
گر نه درو داد سخن دادمي شهر بشهرش نفرستادمي
این طرفم کرد چنین پاي بست جملهء اطراف مرا زیر دست
گفت زمانه نه زمیني بجنب چون زمنان چند نشیني بجنب
بکر معانیم که همتاش نیست جامه باندازهء بالاش نیست
نیم تني تا سر زانوش هست کز سر آن بر سر زانو نشست
باید صُدرهش بقد آراستن تا ادبش باشد بر خاستن
کرد نظامي ز پيء زیورش غرقهء گوهر ز قدم تا سرش

٢٢١ از نظرِ هر كهن و تازهء　　حاصل من چيست جز آوازهء
گرميء هنگامه و زر هيچ نه　　گرميء بازار دگر هيچ نه
*گنجه گره كرده گريبان من　　بي گرهي چند جهان‌بان من
بانگ بر آورده فلك كاي غلام　　گنجه كدامست و نظامي كدام
باد مبارك گهر افشان او　　بر ملكي كين گهرست آنِ او
٢٢٢ شكر كه اين نامه بعنوان رسيد　　پيشتر از عمر بپايان رسيد

تمام شد مخزن الاسرار
بفرّخي و فيروزي
و طالع سعد
تم تم تم
تم تم
تم

LIBRARY OF THE BOMBAY BRANCH OF THE ROYAL ASIATIC SOCIETY

TO

THE RIGHT HONOURABLE

SIR GORE OUSELEY, Bart., G.C.H. K.L.S.

PRESIDENT OF THE SOCIETY FOR THE PUBLICATION OF ORIENTAL TEXTS,

AND

CHAIRMAN OF THE ORIENTAL TRANSLATION COMMITTEE,

THE MAKHZAN UL ʻASRÁR,

THE FIRST PERSIAN WORK PRINTED FOR THE SOCIETY OF WHICH HE IS

THE ORNAMENT AND SUPPORT,

IS DEDICATED,

WITH ADMIRATION, RESPECT, AND ESTEEM,

مخزن الاسرار

MAKHZAN UL ASRÁR,

THE TREASURY OF SECRETS:

BEING THE FIRST OF THE FIVE POEMS, OR KHAMSAH,

OF

SHAIKH NIZÁMI, OF GANJAH.

EDITED FROM AN ANCIENT MANUSCRIPT.

WITH VARIOUS READINGS, AND A SELECTED COMMENTARY,

BY

NATHANIEL BLAND, Esq., M.R.A.S.

مايهٔ درويشي و شاهي درو

مخزن اسرار الهي درو

LONDON:
PRINTED FOR THE SOCIETY FOR THE PUBLICATION OF
ORIENTAL TEXTS.
SOLD BY
JAMES MADDEN & Co. 8, LEADENHALL STREET.

MDCCCXLIV.

كتاب

تحفة الاحرار

از تصنيفات

ملّا عبد الرّحمن جامي

که بجد و جهد کمترین بندگان خدا

فاربس فلکنر

طبع شد در مدينهٔ محروسهٔ

لندن

در سنهٔ ١٢٦٤ هجري مطابق سنهٔ ١٨٤٨ عيسوي

بدار الطّباعهٔ وِلْيَم واطس

از کتاب تذکرة الشّعراء من تصنیف دولتشاه غازي سمرقندي

ذکر عارف معارف یقین مولانا نور الملّة والدّین عبد الرّحمن الجامي
ادام اللّه برکاته

ساقيء جان جام معني پر شراب ناب ساخت
بعد از آن جامي حریفان را زمي سیراب ساخت

در مصطبهٔ جامي تا کشاده شد مجلس رندان نامي در هم شکست عروس بکر فکر تا نامزد این مرد معني شد مخدّرات حجرات دعوي عقیم و سقیم شدند طوطیان شکرشکن هند را سواد دیوان و منشأتش خاموش ساخت و شیرین زبانان و فارسان میدان مملکت فارس تا شهد اشعارش نوشیدند دیگر انگشت بر نمکدان کلام ملیح‌گویان نزدند

قطعه

جام جان افزاي جامي جرعهٔ توفیق یافت
شورش او برد ذوق از شعر شیرین کمال
کوکب سعد وي آمد ثانيء سعدي بنور
کرد بجم طالعش با سهم خسرو اتّصال
حالیا او خسرو فضلست و ماضي دیگران
پیش دانایان زماضي هست واضح فضل حال

اصل و مولد بندگي مولانا ولایت جامست و مسقط راس مبارکش قریهء خرجرد و منشأ دار السّلطنة هراة و در ابتداي حال بتحصیل علم و ادب مشغول گشت

تا سرآمد علماي روزگار شد و با وجود علم و فضل مقام برتر طلب مي داشت تا درد طلب دامنگير همّت عاليش گشت و دست ارادت بجناب عرفان مآب شيخ الاسلام قدوة المحقّقين و سيّد الواصلين سعد الحقّ والدّين الكاشغري قدّس الله سرّه العزيز داد كه آن مرد معني از مريدان و خلفاي خاندان مبارك حضرت شيخ الشّيوخ سالك مسالك دين و عارف معارف يقين شيخ بهاء الحقّ والدّين نقشبند بوده است قدّس الله روحه و بندگي مولانا مدّتي در قدم مولانا سعد الملّة والدّين بسر برد و خدمات پسنديده نمود و رياضات و مجاهدات فقر و سلوك حاصل ساخت و به بركت خدمت ميمون آن مرد خدا بندگي مولانارا مقام عالي در تصوّف و فقر پيدا شد هرآيينه نظر كيميا خاصّيت مردان خدا كبريت احمر است

بيت

تا نيفتد بر تو مردي‌را نظر
از وجود خويش كي يابي خبر

و بعد از روزگار مولانا سعد الملّة والدّين بندگي مولانا خلف الصّدق وجا نشين مسند طريقت آن مرد خداست و به بركت انفاس شريف مردان طريقت جناب مولانا امروز مقصد طلّاب معاني و مقرّ سعادات جاودانيست سلاطين اطراف عالم از دعا و همّت بندگي مولانا استفادهٔ ميگيرند و فضلاي اقاليم بمجلس رفيع او توسّل ميجويند ديوان شريفش زيور مجالس فضلاي روم است و منشئات لطيفش ديباچهٔ بدائع اهل شام و ما از اشعار لطيف آن حضرت چندي‌را ايراد كنيم تا زيور اين كتاب گردد انشاء الله تعالي

غزل

از خارخار عشق تو در سینه دارم خارها
هر دم شگفته بر رخم زآن خارها گلذارها
از بس فغان و شیونم چنگیست خم‌گشته تنم
اشك آمده تا دامنم از هر مژه چون تارها
تا سوي باغ آري گذر سرو و صنوبررا نگر
بهر تماشاي تو سر بر کرده از دیوارها
زاهد بمسجد برده پي حاجي بیابان کرده طي
جائي که باشد نقل و مي بیکاریست این کارها
چون گل تو خندان با خسي من مردم از غیرت بسي
یك بار میرد هر کسي بیچاره جامي بارها

و در آخر حال که جهان‌را از دبدبهٔ چاوش سلطان عشق پرشور گردانید دماغش از بوي ریاحین گلزار حقائق و معارف معطّر و چشم جانش از نور عالم ملکوت منوّر گردید پیش ذوق گفت وگوي غیر ندارد وقلمش از تحریر حروف مجازبه و تفسیر آیات حقائق جاریست و درین باب میفرماید

جامي دم گفت وگو فرو بند دگر
دل شیفتهٔ خیال مپسند دگر
در شعر مده عمر گرانمایه بباد
انگار سیه شد ورقي چند دگر

و بندگي مولانا اشعار و قصائد اکابررا در حقائق و معارف اجوبه شافیه بسیار فرموده و ایراد آن مجموع درین تذکره مشکلست

مصرع

بحر اعظم چون بگنجد در غدیر

حالا بندگي مولانا مستغرق بحر معانیست و هرچند گاهي تصنیفي همچون عقد گوهر شاهوار منظوم و منثور از آن بحر لا یتناهي بساحل وجود میرسد و ما جوابي که مولانا قصیدهٔ بحر ابرار خواجه خسرورا فرموده بخواهیم آورد

قصیده

کنگر ایوان شه کز کاخ کیوان برترست
رخنها دان کش به دیوار حصار دین درست
چون سلامت ماند از تاراج نقد این حصار
پاسبان در خواب و بر هر رخنه دزدي دیگرست
چیست زرّ ناب رنگین گشته خاکي زآفتاب
هر که کرد افسر ز زرّ ناب خاکش بر سرست
گر ندارد سیم و زر دانا منه نامش گدا
در برش دل بحر دانش او شه بحر و برست
کیسه‌خالي باش بهر رفعت یوم الحساب
صفر چون خالیست زارقام عدد بالاترست
زن نهٔ مردي کن و دست کرم بگشا که زر
مردرا بهر کرم زن‌را براي زیورست
عاشق همیان شدي لاغر میانش کن ز بذل
حسن معشوقان رعنا در میان لاغرست

مرد کاسب کز مشقّت میکند کف‌را درشت
بهر نا همواري٬ نفس دغل سوهان‌گرست
طامعان از بهر طعمه پیش هر خس سر نهند
قانعان‌را خنده بر شاه و وزیر کشورست
ماکیان از بهر طعمه مي برد سر زیر کاه
قهقهه بر کوه و بر در شیوهٔ کبك درست
هر کرا خر ساخت شهوت نیم خردل گو بعقل
خود بفهم خورده دانان نیم خردل هم خرست
دست ده با راستان در قطع پستیهاي طبع
بي عصا مگذر که در راه تو بس جوي و جرست
چون کنند اهل حسد طوفان طریق حلم گیر
گاه موج آرام کشتي‌را ز ثقل لنگرست
با حسودان لطف خوش باشد ولي نتوان بآب
کشتن آن آتش که اندر سنگ و آهن مضمرست
هست مرد تیره دل در صورت اهل صفا
چون زن هندو که از جنس سفیدش چادرست
طعنه از کس خوش نباشد گرچه شیرین‌گو بود
زخم ني بر دیده سختست گر همه ني‌شکرست
نیست از مردي عجوز دهر را گشتن زبون
زن که فائق گشت بر شوهر بمعني شوهرست

**

نکتهاي پست کامل هست طالب را بلند
نقطهاي پاي حيدر تاج قاف قنبرست
چاره در دفع خواطر صحبت پيرست و بس
رخنه بر ياجوج بستن خاصهٔ اسکندرست
در جواني سعي کن گر بي خلل خواهي عمل
ميوه بي نقصان بوَد کو از درخت نو برست
عالم عالي مقام از بُهر خر خواند علوم
چون علي کش معني استعلاء کار او جرست
جامي احسنت اين نه شعر از باغ رضوان روضهٔ ايست
کاندرو هر جرف ظرفي پر شراب کوثرست
سال تاريخش اگر فرّخ نويسم هم سزاست
زآن که سال از دولت تاريخ آن فرّخ فرست

آنچه از مصنّفات بندگي مولانا حالا از قوّت بفعل آمده و محبوب و مطلوب اکابر و افاضل است نفحات در بيان حالات اولياء الله العظام در نثر و جواب چند نسخهٔ منظوم شيخ نظامي مثل مخزن اسرار و غيرهم ونسخهٔ معمّا و چند کتاب در تصوّف و بعنايت ازلي و هدايت لم يزلي بعد اليوم همواره از امواج اين بحر حکمت و معرفت دُر دانها بساحل وجود خواهد ريخت ان شاء الله وحده العزيز

بيت

اي نيرّ حقايق دين قرنها بتاب
وي عنصر کمال يقين سالها بمان

ذکر مولانا جامي از کتاب آتشکده

مولانا جامي وهو نور الدّين عبد الرّحمن مولد آن جناب درحوالئ جام در اوائل عمر بتحصيل کمالات پرداخته در اندك زماني سرآمد فضلاي زمان گرديده است همّت بلندش باين معني قناعت نکرده دست ارادت بشيخ سعد الحقّ والدّين الکاشغري که وي از مريدان سلسلهٔ نقشبنديّه بوده داده بارشاد او مدّتي برياضات و مجاهدات مشغول و مقامات عالي و درجات متعالي يافته آخر الامر صيت کمالات نفسانئ ايشان بدور و نزديك رسيده علما و زهّاد بشوق ادراك صحبت ايشان ترك ديار خود کرده بفيض خدمتش مستفيض ميشدند و در مراتب نظم کمال مهارت داشته و در همه فنون سخنوري استاد است ديوان غزليات و رباعيات تمام کرده هفت مثنوي بسلك نظم کشيده مشهور بسبعة الحقّ بعد از خمسهٔ نظامي کتابي باين امتياز ملاحظه نشده و در زمان سلطان ابو سعيد گورگان و سلطان حسين ميرزاي بايقرا معزّز و محترم و در محفل شاهان و شهزادگان وجودش مغتنم بوده و رسائل بسيار در اکثر علوم نظماً و نثراً فارسي و عربي بدين موجب نوشته که اکثر آنها در يك جلد بخطّ مولاناي مزبور بنظر فقير رسيده * شواهد النّبوّة * نفحات الانس * اشعة اللّمعات * لوايح * شرح قصيدهٔ ابن فارض * شرح بيت امير خسرو * سخنان خواجه پارسا * ترجمهٔ چهل حديث * مناقب مولوي وخواجه انصاري * بهارستان * شرح رسالهٔ مناسك حجّ * رسالهٔ عروض و قافيه * رسالهٔ موسقي * فوائد ضيائيه في شرح مشکلات الکافيه * رسالهٔ معمّا * ديوان قصائد و غزليات و رباعيات و مقطّعات و ترجيعات و منشئات * و اسامئ کتب سبعه بدين موجب است سلسلة الذّهب * سلامان و ابسال *

تحفة الاحرار * سبحة الابرار * يوسف و زليخا * ليلي و مجنون * خرد نامهٔ اسكندري *
و بعد از سفر خير اثر حجاز كه از عمر شريفش هشتاد و يك سال گذشته بود
از ديار فنا بعالم بقا خراميد وكان ذلك في شهور سنه ٨٩٨

ذكر مولانا جامي

از تاريخ هفت اقليم من تصنيف امين احمد رازي

مولانا نور الدّين عبد الرّحمن جامي معتقد فيه اقاصي و اداني بوده لمعات فضائل
و كمالاتش مانند فروغ آفتاب منوّر ساز عرصهٔ ربع مسكون و رشحات اقلام
فيض انجامش نبسان قطرات سحاب خضرت بخش جهان بوقلمون

بيت

چه حاجت كه كلك بلاغت مآب
نويسد كه عام است فيض سحاب

و او پس از وصول بسنّ رشد و تميز بتحصيل كمال مشغول گشته در اكثري
از علوم لواي مهارت بر افراخت و بنابر لطف طبع رياض نظم را صاحب
نضارت گردانيده مقامي از آن بالاتر تلاش نمود تا در طلب دامن‌گير همّتش
گرديده دست ارادت بشيخ سعد الملّة و الدّين كاشغري داده مريد گشت
و رياضات شگرف كشيد تا بمراد رسيد

بيت

تا نيفتد بر تو مردي را نظر

از وجود خويش كي يابي خبر

صاحب رشحات آورده كه جدّ ايشان مولانا شمس الدّين محمّد دشتي بوده منسوب بمحلّهٔ دشت اصفهان كه بنابر نوائب زمان از وطن بر آمده در جام توطّن گزيده و مولانا در خرجرد جام متولّد گشته و بسنّ هشتاد و يك سالگي بسال هشتصد و نود و نه ازين جهان فاني بعالم باقي انتقال نمود و مولانا عبد الغفور لاري مدّت حيات اورا از حروف كاس كه بمعنيء جام استخراج كرده

بسم الله الرحمن الرحيم

حَامِداً لِمَنْ جَعَلَ جَنَانَ كُلِّ عَارِفٍ مَخْزَنَ اَسْرَارِ كَمَالِهِ وَلِسَانَ كُلِّ وَاصِفٍ مَطْلَعَ اَنْوَارِ جَمَالِهِ

رباعي

گنجینهٔ اسرار کمالش مائیم　　آئینهٔ انوار جمالش مائیم
دور افگن استار جلالش مائیم　　دستان‌زن اوتار نوایش مائیم

وَمُصَلِّياً عَلَي مَنْ نَظَمَ جَوَاهِرَ بِرِّهِ وَنَوَالِهِ وَنَشَرَ صَحَائِفَ مَنِّهِ وَاَفْضَالِهِ مُحَمَّدٍ وَعِتْرَتِهِ وَآلِهِ

نظم

عالي قدران عالم عشق و وفا　　صدر آرایان صُفّهٔ صدق و صفا
هر کس بکف زمانه در یا اسفي　　وایشان زده کف که حسبُنا الله وکفي

امّا بعد　این صدف‌پارهٔ چندست از جُست و جوي کارگاه بي‌سرانجامي گرد کرده شده و خزف‌ریزهٔ چند از رُفت و روب بزمگاه شکسته جامي فراهم آمده چه قدر آن دارد که در سلك جواهر شاهوار مخزن الاسرار حکیم گرامي

شیخ نظامي انتظامش دهند یا در جنب جام زرنگار مطلع الانوار مورد بدائع لفظي و معنويء امیر خسرو دهلوي نامش برند چه آن در جودت الفاظ و سلاست عبارات بمنزله ایست که فصیح زبانان عجم در بیان اوصاف او اعجمي اند و این در دقّت معاني و لطافت اشارات بمثابهء که نادره‌گویان عالم در معرض جواب آن معترف بابکمي امّا امیدواري چنانست که چون این میوهء نیم خام از باغستان نیستي و پستي رسیده و این غنچهء نا تمام از خارستان فروتني و زیردستي دمیده بحکم مَنْ تَوَاضَعَ لِلّٰهِ رَفَعَهُ ٱللّٰهُ خوراي خوان کرم اخوان الصّفا افتد و نافه‌کشاي مشام قبول خُلّانُ ٱلْوَفَا گردد

نظم

زدي جامي بدین چنگ شکسته		بمضراب فنا تارش گسسته
نوائي از مقام بي مقامي		بلند آوازه در بي ننگ و نامي
درین وحشت‌سرائي پرعلائق		سماع این نوا را نیست لائق
جز آن کس کز نوائي بي‌نوائي		کند فهم رموز آشنائي
بسمع مکرمت مسموع بادا		بحُسن مغفرت مشفوع بادا

وَمِنَ ٱللّٰهِ مُکَوِّنِ ٱلْکون اَلْعِصْمَة وَٱلْعَون

کتاب
تحفة الاحرار
جامی

در فتح باب سخن به بسملّه که دندانهٔ بایش کلید درگنج حکمست وصداي سينش صلاي سر خوان كريم

بسم الله الرحمن الرحيم ** هست صلائي سر خوان كريم
فيض كرم خوان سخن ساز كرد ** پرده ز دستان كهن باز كرد
بانگ صرير از قلم سحر كار ** خاست كه بسم الله دستي بيار
مايدهٔ تازه برون آمدست ** چاشنيءِ گير كه چون آمدست
ور نه چشي نكهت آن بس ترا ** بوي خوشش طعمهٔ جان بس ترا
خاك به اينجا همه جانهاي پاك ** بو كه فتد ريزهٔ اين خوان بخاك
هركه نبود بر سر اين خوان رهش ** به بود آغاز ز بسم اللهش
ديو كه غارتگر اين مرحله است ** بِسْملش از خنجر اين بَسْمله است
بي كه زپيْ سين بودش زين خطاب ** چون سر پِستانست ز اُمُّ الْكتاب
تا تو ز پستانش شوي طفل وش ** بهر غذاي دل و جان شير كش
بسم شده هر دو ز تركيب ميم ** گفته ببَسَم حِرْز تو از تيغ بيم
شكل چمن بين كه برَحْمن دراست ** كز چمن خلد نشان‌آور است
مژده دهد كز خط عنبرسرشت ** بسمله باشد چمني از بهشت
با كه دو باشد دري آمد دو لخت ** مدخل آن باغ سعادت درخت

سین وی از باد پر جبرئیل   سلسله بسته برخ سلسبیل
چشم کشا چشمهٔ هر میم بین   جاري از آن چشمهٔ تسنیم بین
هر الف از وي شجري ميوه ناك   ميوهٔ آن معرفت ذات پاك
طرّهٔ حور است درو لامها   بهرِ دل دیده وران دامها
ها چو دو حلقه است پئ صید دل   گشته از آن طرّه بهم متّصل
را كه بود غايت سور و سرور   زو رسدت دست بدامان حور
حا كه بهشتست اشارت نما   بهر بهشتست بشارت نما
نون كالفش پاي بود. میم فرق   ماهئ كوثر كه در آبست غرق
يا كه دهد ياد ز ياي ندا   ميزندت بانگ كه اين سو بيا
نِه بتامّل قدم اهتمام   خوش بگذر بر چمن اين كلام
كايتي آمد ز سُوَر مختصر   درج درو سِرّ بسي از سور
صورت يا سين بود آن با و سين   در رقمش از همه بالا نشين
نعت نخستينش بخوشتر بيان   ميدهد از سورهٔ رحمن نشان
كرده معلّم گه تعليم او   فهم حواميم زحا ميم او
بر سر را بين دو الف لامرا   داده نشان از دو الف لامرا
از پئ نونش الف اندر رقم   پرده كشا گشته ز نون و القلم
سطر حروفش ز بياض و سواد   داده ات از نور و دخانست ياد
فتحهٔ آن فاتح گنج ازل   كسرهٔ آن كاسر كاس امل
صورت جزمش كه بود حلقه وار   گوش خرد دايم ازو حلقه دار
شانهٔ تشديد كه بر لام و ريست   تاج سر هدهد راه هديست

نقطهٔ بي بست زارباب راز — تخم امیدست بخاك نیاز
نقطهٔ نونش پيْ دفع گزند — بر سر نارست نهاده سپند
وآن دوي دیگر شده چون مردمك — نورده دیدهٔ ملك وملك
نو زده حرفست بوقت شمار — فیض رسانندهٔ بهژده هزار
وصف رحیم است شده ختم آن — صورت ختم آمده در وي عیان
این دو دلیل است که از کردگار — فیض رحیمیت بود ختم کار

در ارداف تسمیه بتحمید که فاتحهٔ کتاب مجید وفاتح ابواب مزید است

آنچه نگارد ز پيْ این رقم — بر سر هر نامه دبیر قلم
حمد خدائیست که از کلك کُن — بر ورق باد نویسد سخن
چون رقم او بود این تازه حرف — جز بثنایش نتوان کرد صرف
لیك ثنایش زبیان برتر است — هرچه زبان گوید از آن برتر است
نطق وثنایش چه تمنّاست این — عقل و تمنّاش چه سوداست این
نیست سخن جز گرهي چند سُست — طبع سخن‌ور زده بر باد چست
هیچ کشادي نبود در گره — گر نشود کار بآن بند بِه
صد گره از رشتهٔ پر تاب و پیچ — گر بکشایند در آن نیست هیچ
عقل درین عقده ز خود گشته گُم — کرده دُرین فِکر سر رشته گم
رشتهٔ فکرش که سزد پر گهر — پر بود اینجا زگره سر بسر
میدهد این رشته زسبحه نشان — صد گره افتاده در آن مهره سان
عقل گرفته بکفش سبحه وار — عاجزئ خویش کند ز آن شمار

58130

آنکه نه دم میزند از عجز کیست   غایت این کار بجز عجز چیست
عجز به از هر دل دانا که هست   بر در آن حیّ توانا که هست
مرسله بند گهر کان جود   سلسله پیوند نظام وُجُود
غرّه فروز سحر خاکیان   مشعله سوز شب افلاکیان
خوان کرامت نِه آیندگان   گُنج سلامت ده پایندگان
چشمه کَن قلّهٔ قاف قدم   نائژه پرداز شکاف قلم
روز برآرندهٔ شبهای تار   کار گذارندهٔ مردان کار
واهب هر مایه که سودیش هست   قبلهٔ هر سر که سجودیش هست
دائره ساز سپهر آفتاب   تیر گر باد و زره باف آب
عیب نهان دار هنرپروران   عذر پذیرندهٔ عذرآوران
آب زن آتش سودای عقل   تاب ده دست تمنّای عقل
صیقلیٔ صاف ضمیران پاك   صَیرفیٔ گنج پزیران خاك
سرشکن خامهٔ تدبیرها   خامه کش نامهٔ تقصیرها
ایمنیٔ وقت هراسندگان   روشنیٔ حال شناسندگان
تازه کن جان بنسیم حیات   کارگر کارگه کائنات
ساخت چو صنعش قلم از کاف ونون   شد بهزاران رقمش رهنمون
سطر نخست از ورق این سواد   قدس نژادان تجرّد نهاد
مایهٔ ایشان زهیولی بری   پایهٔ ایشان ز صُوَر برتری
جیب بقا شان ز فنا سوده نی   دامن‌شان زآب وگِل آلوده نی
جُنبش ایشان بهنرهای خاص   از کشش چنگ طبیعت خلاص

تا شده اقلیم دوام و ثبات   تنگ بر ایشان زحدود و جهات
سطر دوم نُه فلك لاجورد   گرد یکي نقطه همه تیز گرد
كوشش ایشان بپیام و سروش   گردش ایشان زسر عقل وهوش
برده بچوگان ارادت همه   گوي ز میدان سعادت همه
بلكه برقص آمده صوفي وشند   دایم ازین رقص چو صوفي خوشند
داده بهر دور زادوار شان   نور دگر واهب انوار شان
سطر سیم نیست بجز چار حرف   دُرج بهر چار رموز شگرف
هر چه بود در خم طاق سپهر   جمله ازین چار نمودست چهر
قدرتش آنرا بهم آمیخته است   هر دم ازآن نقش نو انگیخته است
نقش نخستین چه بوَد زآن جماد   كز حركت بَر درِ او ایستاد
كوه نشسته بمقام وقار   یافته در قعدهٔ طاعت قرار
كان كه بوَد خازن گنجینه اش   ساخته پر لعل وگهر سینه اش
هر گهري دیده رواجي دگر   گشته فروزندهٔ تاجي دگر
نوبت ازین پس به نبات آمده   چابك و شیرین حركات آمده
بر زده از روزنهٔ خاك سر   برده بیكچند بر افلاك سر
چتر بر افراخته از برگ و شاخ   ساخته بر سایه نشین جا فراخ
گاه فشانده ز شگوفه درم   گاه ز میوه شده خوان كرم
جنبش حیوان شده بعد از نبات   گشته روان در گلش آب حیات
از رهِ حس برده بمقصود بوي   پویه كنان كرده بمقصود روي
با دل خواهنده ز جا خاسته   رفته بهر جا كه دلش خواسته

خاتمهٔ این همه هست آدمی — یافته زو کار جهان محکمی
اوّل فکر آخر کار آمده — فکر کن وکار گذار آمده
بر کفش از عقل نهاده چراغ — داده زهر شمع وچراغش فراغ
کار کنان داده بعقل از حواس — گشته بهر مقصد از آن ره‌شناس
باصره‌را داده به بینش نوید — راه نموده بسیاه وسفید
سامعه‌را کرده به بیرون دو در — تا زچپ وراست نیوشد خبر
ذائقه‌را داده بروی زبان — کام زشیرینی وشور جهان
لامسه‌را نقد نهاده بمشت — گنج شناسائیٔ نرم و درشت
شامّه‌را از گل و ریحان باغ — ساخته چون غنچه معطّردماغ
بر تنش این پنج حس ظاهر اند — پنج دگر کارگر اندر سر اند
کار کنان خِرد اند این همه — بهر خرد نام‌زدند این همه
تا بمددگاریٔ ایشان خرد — پی بشناسائیٔ مبدع بَرَد
چُست به بُندد کمر بندگی — بندگیٔ مایهٔ صد زندگی
زندگیٔ مدّت آن لا یزال — در کنف عاطفت ذو الجلال
جامی اگر زنده‌دلی بنده باش — بندهٔ این زندهٔ پاینده باش
بندگیَش زندگی آمد تمام — زندگی این باشد وبس والسّلام

مناجات اوّل متضمّن اشارت بشواهد جود ودلائل وجود حق سبحانهُ
ما اعلی شانه وما اجلّ برهانه

ای صفت خاص تو واجب بذات — بسته بتو سلسلهٔ ممکنات

گر نرسد قافله بر قافله — فیض تو درهم دَرَد این سلسله
کون ومکان شاهد جود تو اند — حجّت اثبات وُجود تو اند
دائرهٔ چرخ مدار از تو یافت — مرحلهٔ خاك قرار از تو یافت
کیسهٔ پُر لعل و زر کان که هست — قدرت تو بر قمر کوه بست
دُرّ سخن را که گره کردهٔ — در صدف سینه تو پروردهٔ
عرصهٔ گیتی که بوَد باغ سان — تربیت لطف تو اش باغبان
چشمهٔ مهرست گل اصفرش — گوی فلك غنچهٔ نیلوفرش
طاسچهٔ نرگس او دور ماه — جلوه گه نسترنش صبحگاه
شاخ شگوفه است ثریّا درو — سرخ شفق لالهٔ حمرا درو
سوسن آزاد وی آزادگان — سبزه بزیر قدم افتادگان
سرو وی آن سایه ور سربلند — کآمده از دست تهی بهره مند
آنست بنفشه که ز چرخ درشت — جامه کبود آمده وکوژ پشت
شاخ گلش قامت شوخان شنگ — غنچهٔ آن خون شده دلهای تنگ
بلبل آن طبع سخن پروران — در چمن نطق زبان آوران
این همه آثار که نادرنماست — بر صفت هستیٔ قادر گواست
رو بتو آریم که قادر توئی — نظم کن سلك نوادر توئی
باغ نشان گر ندهد زیب باغ — باغ شود بر دل نظاره داغ
ور دهدش جلوه بهر زیوری — هر ورقی باشد از آن دفتری
ثبت درو قاعدهٔ هستیش — در هنر خویش سبك دستیش
رنگ رز باغ توئی باغ ما — کار گه صنعت صبّاغ ما

همچو کلیم از تو شده سرخ‌روي — رنگ رزیهاي ترا شرح‌گوي
تیغ زبان آخته چون سوسنیم — تیغ شناسائئ تو میزنیم
بودي و این باغ دل‌افروز ني — باشي و میدان شب و روز ني
بحر بقائي تو و باقي سراب — مِنكَ المُبْدا وَاِلیك المآب

مناجات دوم متضمّن اشارت بآنکه حقیقت حق وجود صرفست و هستئ
مطلق جلّ ذکره وعمر برّه

اي علم هستئ ما با تو پست — نیست بخود هست بتو هرچه هست
ذات تو هم هستي و هم هست‌کن — هست‌کن عالم نوي و کهن
هست توئي هستئ مطلق توئي — هست که هستي بوَد الحق توئي
هرچه نه‌هستي بسراي مجاز — باشدش البتّه بهستي نیاز
آنچه نه محتاج بکس هستي است — بر همه کس زآنش زبردستي است
نام و نشانت نه و دامن کشان — میگذري بر همه نام و نشان
پست و بلند از کرمت بهره‌مند — با تو یکي نسبت پست و بلند
با همه چون جان بتن آمیز ناك — پاك ز آلایش ناپاك و پاك
چشم مشبّه ز جمال تو کور — عقل منزّه ز کمال تو دور
ناقهٔ تنزیه چو تنها فتاد — پاي ز معموره بصحرا نهاد
حادئ تشبیه چو محمل براند — رفت بمعموره و در گِل بماند
اي ز تو معموره وصحرا، همه — بود تو هم بي همه هم با همه
در تو نیَند این دو صفت جز بهم — چون ننمایند تجاوز بهم

هست ز تنزیه تو تشبیه تو ... نیست جز این غایت تنزیه تو
نور بسیطي و غباریت ني ... بحر محیطي و کناریت ني
نیست کناریت ولي صد هزار ... گوهرت از موج فتد بر کنار
موج تو بود آنکه شدي جلوه‌گر ... در خود و بر خود بهزاران صُوَر
در تتق ذات تو هر سر که بود ... روي در آئینهٔ علمت نمود
صورت شان عکس نما شد ز ذات ... ذات ز تکرار صُوَر شد ذوات
انجمن جمع همه عالم است ... رونق آن انجمن از آدم است
با تو خود آدم که و عالم کدام ... نیست ز غیر تو نشان غیر نام
گرچه نمایند بسي غیر تو ... نیست درین عرصه کسي غیرِ تو
کیست به پیدائئ تو در جهان ... مانده ز پیدائئ خویشي نهان
تو همه جا حاضر و من جا بجاي ... میزنم اندر طلبت دست و پاي
چون فتم از پاي مرا دست گیر ... اَنْتَ نَصِیرِي وَاِلَیكَ الْمَصِیر

مناجات سیوم متضمن اشارت بآنکه موجب غفلت آدمي از نور شهود او دوام فیض و استمرار وجود اوست و اگر فرضاً یکلحظه آن فیض منقطع شدي همه کس بر آن مطّلع گشتي

اي ز وجود تو نمود همه ... جود تو سرمایهٔ بود همه
مبدع نو و کهن ما توئي ... هست کن و نیست کن ما توئي
کارگرانند درین کارگاه ... ز آتش لا سوخته در لا اِلٰه
نیست ز لا مخلصي اِلّا ترا ... حکم تبارك و تعالي ترا

فیض نوالت چو پیاپي رسد / کس بشناسائيء آن کي رسد
در خم این دائرهٔ هزل و جد / ضِد متبیّن نشود جز بضد
از عدم انوار قدم باز گیر / وز رقم لوح و قلم باز گیر
سبحه بکش از کف روحانیان / رخنه فکن در صف نورانیان
از سر کرسي بفکن عرش‌را / خوان پيِ کرسي نهیش فرش‌را
پایهٔ کرسي بزمین بر فرو / گرد مذلّت بنشین گو برو
زلزله در گنبذ اخضر فکن / یکدو سه قاروره بهم در شکن
منطقه بکشا ز میان فلك / تیر بیفکن ز کمان فلك
باز کشا عقد ثریّا ز هم / ساز جدا پیکر جوزا ز هم
گاو چرا خوردهٔ این مرغزار / شیر جهان خوار فنا را سپار
قطع کن از داس اجل خوشه اش / ساز پيِ راه فنا توشه اش
باغ عناصر که زمینش خوش است / آب گوارنده هوا دلکش است
هست گلي رسته درو آتشین / غنچهٔ آن گلشن چرخ برین
بار برین باغ ز انجم تگرگ / درهم و برهم شکنش شاخ و برگ
خاصّ‌ترین میوهٔ آن آدمي است / لذّتش از چاشنيِ محرمي است
پخته و خامش همه بر خاك ریز / بر سرش از باد اجل خاك بیز
تا همه دانند که صانع توئي / مبدع این جمله بدائع توئي
هستي و پایندگي از تست و بس / مُردگي و زندگي از تست و بس
جز تو کسي نیست بملك قدم / کز لِمَن المُلكُ فرازد علم
جامي اگر نیست ز بخت نژند / چون علم خسرویش سربلند
از علم فقر بلندیش ده / زیر علم سایه پسندیش ده

مناجات چهارم در التجا و اعتصام بذو الجلال والاکرام و طلب توفیق در تحقیق این مقصد و مرام

اي ز کرم چاره‌گر کارها　　مرهم راحت نِه آزارها
روشني دیدهٔ بینندگان　　پردگي پرده‌نشینندگان
عقده‌کشایندهٔ هر مشکلي　　قبله‌نمایندهٔ هر مقبلي
توشه نِه گوشه‌نشینان پاك　　خوشه‌دِه دانه‌فشانان خاك
بازوي تائید هنرپیشگان　　قبلهٔ توحید یك‌اندیشگان
شانه‌زن زلف عروس بهار　　مرسله‌بند گلوي شاخسار
از نم لطفي که هوا ریخته　　عقد دُر از گوشهٔ گُل آویخته
در دل محرم ز خجالت چراغ　　سینهٔ محروم ز تو داغ‌داغ
طاعت تو نغزترین پیشهٔ　　فکرت تو مغز هر اندیشهٔ
پاي طلب راه‌گذار از تو یافت　　دست توان قوّت کار از تو یافت
بلکه توئي کارگر راستین　　دست همه دست ترا آستین
تا نکني تو نتوانیم ما　　گر ندهي تو چه ستانیم ما
نیست درین کارگه گیرودار　　جز تو کسي کآید ازو هیچ کار
روي عبادت بتو آریم و بس　　چشم عنایت ز تو داریم و بس
در کف ما مشعل توفیق نِه　　رهِ بعنهان خانهٔ تحقیق دِه
اهل دل از نظم چو محفل نهند　　بادهٔ راز از قدح دل دهند
رشحي از آن باده بجامي رسان　　رونق نظمش بنظامي رسان

پست چو خاکست بریز از نَوش	جرعهٔ از بزمگه خسروش
قافیه آنجا که نظامي نواست	بر گذر قافیه جامي سزاست
بر سر خسرو که بلنداُفسر است	از کف درویش گلي درخور است
آن نفس از همّت دون منست	وین هوس از طبع زبون منست
ورنه از آنجا که کرمهاي تست	کي بوَدم رشتهٔ امّید سُست
صدَ چو نظامي و چو خسرو هزار	شایدم از جام سخن جرعه‌خوار
بر همه در شعر بلندیم بخش	مرتبهٔ شعرپسندیم بخش
پایهٔ نظمم ز همه بگذران	خاصّه بنعت سر پیغمبران

نعت اوّل مبني از تقدّم حقیقت وي بر همه حقائق امکاني بحسب مرتبهٔ وجود روحانئ او صلي الله علیه وسلّم

اختر برج شرف کائنات	گوهر درج صدف کائنات
جنبش اوّل ز مُحیط قدم	سلسله‌جنبان وجود از عدم
کلك عنایت چو رقم ساز کرد	از همه پیش این رقم آغاز کرد
مطلع دیباچهٔ این ابجد است	پیشترین حرف که در احمد است
نقطهٔ وحدت چو قد افراخته	از پيِ احمد الفي ساخته
کرده چو قطران الف مستقیم	دائرهٔ غیب هویّت دو نیم
نیمي از آن قوس جهان قدم	قوس دگر ممکن رو در عدم
بر هدف انداخته از دست پاك	زین دو کمان تیر زهي شست پاك
صدرنشین اوست درین پیشگاه	کُنت نبیّاً بوَد آنرا گواه

بود ز رخ شمع نبوّت فروز   آب ندیده گل آدم هنوز
رفعت ازو منبر افلاك را   رونق ازو خطبهٔ لولاك را
جز پيِ آن شاه رسالت مآب   چرخ نزد خیمهٔ زرّین طناب
جز پيِ آن شمع هدایت پناه   ماه نشد قبّهٔ این بارگاه
تا نه فروغ از رخش اندوختند   مشعلهٔ مهر نیفروختند
تا نه نظر بر قدش انداختند   قائمهٔ عرش نیفراختند
خندهٔ او جان بجهان دردمید   منصب احیا بمسیحا رسید
برق وي از واديِ موسي بجست   لمعهٔ نور آمد از آتش بدست
قامت طوبي ز قدش سایه ایست   سدره ز کاخ شرفش پایه ایست
رشحهٔ جام کرمش سلسبیل   مرغ هواي حرمش جبرئیل
نور مبین ناصیهٔ پاك او   حبل متین حلقهٔ فتراك او
تا زندش در خم فتراك دست   عرش برین بر سر کرسي نشست
او چو خور و صبح وي است آفتاب   صبح ز خورشید بود نوریاب
گر نه فروغي ز رخش تافتي   صبح وي این نور کجا یافتي
هست درین دائره رسم درست   تابش مهر از پس و صبح از نخست
نورفشان اوست چه پیش و چه پس   منبع انوار همین اوست و بس
جامي از آلایش خود دور باش   ذرّه صفت غرقهٔ آن نور باش

نعت دوّم در صفت معراج که از آسمان رسالت وي پایه‌ایست بس بلند و از آفتاب جلالت وي سایه‌ایست بس ارجمند صلي الله علیه و سلّم

یکشبي از صبح دل افروزتر / وز شب و روز همه فیروزتر
طرّهٔ او نافهٔ دولت کشاي / غرّهٔ او نور سعادت فزاي
بارقهٔ لطف دُرافشان درو / ابر عنایت گهرافشان درو
خواجه که آمد دو جهان بنده اش / کرد مدد دولت پاینده اش
عشق رگ جانش کشیدن گرفت / دل پيِ جانانش طپیدن گرفت
بر مژه از اشك ره خواب زد / راه طلب را ز سرشك آب زد
چون نم آن ابر کرامت نثار / باز نشاند از ره مقصد غبار
قاصدي از کشور نورانیان / پاك ز آلایش ظلمانیان
آمد و آورد براقي چو برق / پیکري از نور قدم تا بفرق
اوج سپر همچو شهاب اشهبي / چرخ ممر همچو قمر مرکبي
رفتن او جَستن تیر از کمان / جَستن او حُجّت طيِّ مکان
پیش نرفته نظر از گام او / بود بهم جنبش و آرام او
گفت که اي ساقئ ابرار خیز / جرعه برین گنبذ دوّار ریز
ساختهٔ عرش برین فرش را / فرش قدم کن چو زمین عرش را
راه‌رَو راست‌رَو ما غوي / رهبر روشن‌نظر ما طغي
خلعت اسري ببر انداخته / جامهٔ شب رفتن از آن ساخته
پاي در آورد به پشت براق / خواند بر آفاق که هذا فراق

تافت ز بیت الحرم اورا لگام　　زد بطواف حرم قدس گام
بود ازو گام نهادن همان　　در حرم قدس ستادن همان
باز از آنجا کمر عزم جُست　　روي سفر کرده بقصر نخست
شد بدر خانهٔ ماه آفتاب　　یافت بیك حلقه‌زدن فتح باب
رفت در آن خانه بصد عزّ و ناز　　خانه‌نشینان بهزاران نیاز
سجده کنان بوسه بپایش زدند　　طبل دعا کوس ثنایش زدند
کاي بدرت ملك و ملك ملتجي　　جِئتَ اِلَینا وَلَنِعْمَ الْمَجِي
آمدي و آمدنت بس خوش است　　دیدن روي تو عجب دلکش است
خاك رهت بر سر ما تاج باد　　هر شبِ عمرت شب معراج باد
خانه بخانه بهمین رسم و راه　　سایهٔ طوبي شدش آرامگاه
باز بر افراخت از آنجا لوا　　زد بسراپردهٔ ثُمَّ اسْتَوا
هم‌نفسش زد نفس لو دَنَوت　　زو شرف همنفسي گشت فوت
پاي از آن پایه فراتر نهاد　　عرش بزیر قدمش سر نهاد
خرقهٔ تن را ز تن جان بکند　　بر کتفش خلعت احسان فکند
آنگه ازین خرقه مجرّد شده　　جاذبهٔ شوق یکي صد شده
خیمه برون زد ز حدود و جهات　　پردهٔ او شد تتق نور ذات
تیرگيِ هستي ازو دور گشت　　پردگيِ پردهٔ آن نور گشت
کیست کز آن پرده شود پرده ساز　　زمزمهٔ گوید از آن پرده باز
هست ز پرده بدر این گفت و گوي　　به که شود مختصر این گفت و گوي
خواجه در آن پرده چو دید آنچه دید　　وآنچه نیاید بزبان هم شنید

یافت اجازت که ز اقلیم راز راحله راند بحریم حجاز

کرد گذر بر صف افلاکیان شد ز تواضع شرف خاکیان

آمد و بر ریگ حرم بسترش گرم هنوز از تن جان‌پرورش

چون طلبیدند از آن گنج پاك بهرهٔ خود خانه خرابان خاك

در دل هر خانه خرابي که خواست ریخت نصیبي بنصابي که خواست

بود بیك لحظه در آن نیم شب آمدن و رفتن او اي عجب

بود بلي نور زمین و آسمان در سفر نور نگنجد زمان

عالم از آن نور بوَد مستنیر دست بزن جامي و دامانش گیر

بو که از آنجا بضیائي رسي راه بیابي و بجائي رسي

نعت سیم مبني از بعضي معجزات وي که از حد وعد متجاوز است ونطاق نطق از احاطهٔ آن عاجز

اي ز تو شق خرقهٔ ماه منیر پیش تو مهر آمده فرمان‌پذیر

قصر نبوّت بتو چون شد بلند کسر بمقصورهٔ کِسري فکند

چتر فرازندهٔ فرقت سحاب سایه‌نشین چتر ترا آفتاب

سایه ندیدت بزمین هیچ کس نور بوَد سایهٔ خورشید و بس

جانت ز آلایش تن پاك بود سایه نینداخت برین خاك تود

دیدهٔ تو هم ز پس و هم ز پیش دیده چو چشم همه عالم ز پیش

روحي و غائب نه ز تو هیچ سوي در نظرت هست یکي پشت و روي

شمعي و نور از تو رسد جمع را پشتي و روئي نبوَد شمع را

سنگ سیه در کف تو سبحه‌سنج — دل‌سیهانرا شده آن سبحه رنج
بحر کرم موج زن از مشت تو — مقسم آن فرجهٔ انگشت تو
گرسنه و تشنه هزاران هزار — گشته از آن جرعه‌کش و لقمه‌خوار
نخل که بودش بزمین سخت پاي — جست بفرمودهٔ امرت ز جاي
کرد بهر سو که تو خواندي خرام — ساخت بهر جا که تو گفتي مقام
بر در غاري که گذار تو بود — وز طلب خصم حصار تو بود
پرده چرا بافت یکي جانور — بیضه براي چه نهاد آن دگر
تا نرسد زخم ز اهل خلاف — آمدت این بیضه‌گر آن درع‌باف
مائده کآن نیم شبیت آمده — روزیي از خوان ابیت آمده
یُطْعِمُني طُعْمه و یسقني آب — اینت گوارنده طعام و شراب
چون لب تو لقمه زبزغاله کرد — لقمه بزیر لب تو ناله کرد
گفت که آلوده بزهرم مخور — گرچه برد تلخئ زهر این شکر
قبضهٔ ریگي که فشاندي ز کف — شد بصر بي بصرانش هدف
سرمه صفت نور بصررا کفیل — بود که شد در نظر خصم میل
جامئ عاجز که نواساز تست — بسته لب از نکتهٔ اعجاز تست
گرچه گهردار چو تیغ آمدست — بلکه گهربار چو میغ آمدست
خواست بنعتت گهري تابناک — ریخت ز رویش خوي خجلت بخاک

نعت چهارم در اقتباس نور والتماس حضور آن حضرت صلي الله علیه وسلّم

اي بسراپردهٔ یثرب بخواب — خیز که شد مشرق و مغرب خراب

رفته ز دستیم برون کن ز بُرد ... دستي و بنماي يکي دست‌برد
توبه ده از سرکشي ايّام را ... باز خر از ناخوشي اسلام‌را
مهد مسيح از فلك آور بزير ... رايت مهدي بفلك زن دلير
کالهٔ دجّال بنه بر خرش ... رَو به بيابان عدم ده سرش
افسر ملك از سر دونان بکش ... دامن دولت ز زبونان بکش
بازپسانرا فکن از پيشگاه ... داد ستم‌کش ز ستم‌کيش خواه
خامهٔ مفتي که چو انگشت آز ... شد ز پيِ لقمه‌ربائي دراز
دست سياست بکش و بشکنش ... همچو ني اندر بن ناخن زنش
واعظ پُرگو که به پستي است بند ... پايهٔ خود کرده ز منبر بلند
چون نه بزرگ است ز عرش سخن ... منبر او بر سر او خورد کن
صومعه‌را قاعدهٔ تازه نه ... رخت خرابات بدروازه نه
بدعتيانرا ره سنّت نماي ... عزلتيانرا در عزلت کشاي
خرقهٔ تزوير بصد پاره کن ... جان مزوّر ز تن آواره کن
شعله فکن خرمن ابليس‌را ... مهره شکن سبحهٔ تلبيس‌را
گنج تو در خاك نهان دير ماند ... نور تو غائب ز جهان دير ماند
پرتو روي تو که هست آفتاب ... بود ازو کشور دين نورياب
برق فراقت چو جهان‌سوز شد ... مشعل يارانت شب‌افروز شد
مشعلشان چرخ چو بي‌نور کرد ... صبح هدي‌را شب ديجور کرد
ظلمت بدعت همه عالم گرفت ... بلکه جهان جامهٔ ماتم گرفت
کاش فتد زاوج عروجت رجوع ... باز کند نور جمالت طلوع

دیدهٔ عالم بتو روشن شود ‌‌ ‌ گلخن گیتی ز تو گلشن شود
دولتیان از تو علم بر کشند ‌ ‌ ظلمتیان رو بعدم در کشند
جامي از آنجا که هوادار تست ‌ ‌ روي تو نا دیده گرفتار تست
گر لب جان‌بخش تو فرمان دهد ‌ ‌ بر قدمت سر نهد و جان دهد

نعت پنجم در اداب ضراعت امیدواران و طلب شفاعت گناه‌گاران

اي عربي نسبت أُمّي لقب ‌ ‌ بندهٔ تو هم عجم وهم عرب
رشك خوري تافته از اوج ناز ‌ ‌ مغرب تو یثرب و مشرق حجاز
گرد سرت ابطحي و یثربي ‌ ‌ خاك درت مشرقي و مغربي
تیغ عرب زن که فصاحت تراست ‌ ‌ صید عجم کن که ملاحت تراست
گر بقلم غالیه‌سا نیستي ‌ ‌ یا بخط انگشت‌نما نیستي
صبح تو گو دود چراغي مدار ‌ ‌ باغ تو گو پاي کلاغي مدار
چون ز تو خوانند و نویسند هم ‌ ‌ گر تو نخواني ننویسي چه غم
از تو سیاه‌راست سفیدي امید ‌ ‌ به که سیاهي ننهي بر سفید
خواندنت این بس که سخن راندهٔ ‌ ‌ دُورِرَوانرا بخدا خواندهٔ
گوش جهان گاه خدا خوانیَت ‌ ‌ دُرج گهر شد ز سخن‌رانیت
گر شبهٔ ماند ازین درج دور ‌ ‌ یا شرري ندهد ازین برج نور
زآن نسزد تهمتي این دُرج‌را ‌ ‌ زین نرسد ظلمتي این برج‌را
لعل لبت چون شکر افشان کند ‌ ‌ کشور جان‌را شکرستان کند
طوطئ طبعم که ثناخوان تست ‌ ‌ در هوس یك شکرافشان تست

بو که کنم تازه ثناخوانیی اي شکرستان شکرافشانیي
خار جفا ریخت براهم گناه لب بکشا عذر گناهم بخواه
تا فتد این بار زگردن مرا بوي رهائي رسد از من مرا
رسته زخود بوسه بخاکت دهم رو بدر روضهٔ پاکت نهم
خاطر گویا و زبان خموش از دل پر جوش برآرم خروش
گویمت اي خواجه فقیریم ببین عجز و نگونساري و پیریم ببین
شد الفم لام زغمهاي ژرف گوش کن ازحال من این یکدو حرف
آمده ام با همه آلایشي منتظرم بخشش وبخشایشي
دائرهٔ کش گردم از انگشت دست تا نهدم دور فلك پشت دست
گردم آن دائره حصن امان از خطر چرخ و خطاي زمان
از همه آفات نشینم سلیم بر در بار تو چو جامي مقیم

در منقبت قطب الطرائق غوث الخلائق خواجه بهاء الملّة والدّین محمّد البخاري المعروف بنقشبند قدّس الله سرّه

در خم این دائرهٔ نقش بند چند شوي بند بهر نقش چند
نقش رها کن سوي نقّاش رَو دیده بهر نقش چه داري گرو
نقش چو پرده است وتو زافسردگي مائل پرده شده از پردگي
بر فکن از پردگي این پرده‌را گرم کن از وي دل افسرده‌را
رستن ازین پرده که برجان تست بي مدد پیر نه امکان تست
وآن گهر پاك نه هرجا بوَد معدن آن خاك بخارا بود

سکّه که در یثرب و بطحي زدند   نوبت آخر به بخارا زدند
از خط آن سکّه نشد بهره‌مند   جز دل بي‌نقش شه نقش‌بند
خواجه که بسته ز سر بندگي   در صف صفوت کمر بندگي
تاج بها بر سر دين او نهاد   قفل هوا از در دين او کشاد
قطب يقين نقطهٔ توحيد او   خلعت دين خرقهٔ تجريد او
سرّ فنا را کس ازو به نگفت   دُرّ بقا را کس ازو به نسفت
اوّل او آخر هر منتهي   زآخر او جيب تمنّا تهي
سايهٔ اورا قدم فرش‌ساي   پايهٔ اورا بسر عرش جاي
صورت او راست بميزان شرع   جان وي و زندگي از جان شرع
حق‌طلبانرا بنظرهاي خاص   داده ز انديشهٔ باطل خلاص
هر که بدان کنج عنايت رسيد   رخت بدايت بنهايت کشيد
راه‌نمائي سفر اندر وطن   خلوتئ دائرهٔ انجمن
کم‌زده بي همدمئ هوش دم   در نگذشته نظرش از قدم
بس که ز خود کرده بسرعت سفر   باز نمانده قدمش از نظر
وقت توجّه شده خم چون کمان   از چلهٔ خلوتيان بر کران
بين که چه‌سان کرده دو صد قافله   صيد کماني و کمان بي چله
چون ز نشانها بعيان آمده   محو نشانهاش نشان آمده
يافته در طيّ مقامات خويش   بي‌صفتي‌را صفت ذات خويش
سلسلهٔ نسبت پيران او   عروهٔ وثقئ اسيران او
افگند آوازهٔ آن سلسله   در صف شيران جهان زلزله

سفله که نامش بحقارت برد ‌ ‌ ‌ ‌ نام خود از لوح بصارت بَرَد
دیدهٔ خفّاش بوَد روز کور ‌ ‌ ‌ ‌ ورنه ز خورشید نبودي نفور
طائر روحش که ازین کهنه دام ‌ ‌ ‌ ‌ سدره‌نشیمن شد و طوبي‌مقام
باد بفرخنده مَقر مُستَقِر ‌ ‌ ‌ ‌ عِنْدَ مَلیكٍ صَمَدٍ مقْتَدِر

در دعاي دولتخواهي جناب ارشاد پناهي خواجه ناصر الدّین عبید الله ادام الله تعالي ظلال ارشاده علي مفارق الطّالبین

زد بجهان نوبت شاهنشهي ‌ ‌ ‌ ‌ کوکبهٔ فقر عُبَید اللّهي
آنکه ز حُرّیّت فقر آگه است ‌ ‌ ‌ ‌ خواجهٔ احرار عبید الله است
روي زمین کش نه سر و ني بن است ‌ ‌ ‌ ‌ در نظرش چون روي یك ناخن است
یکروي ناخن که بدست آیدش ‌ ‌ ‌ ‌ کي بره فقر شکست آیدش
لجّهٔ بحر احدیّت دلش ‌ ‌ ‌ ‌ صورت کثرت صدف ساحلش
باشد از آن لجّهٔ نا قعر یاب ‌ ‌ ‌ ‌ قبّهٔ نُه توي فلك یك حباب
داده چو نم کلك گهرریزرا ‌ ‌ ‌ ‌ شسته ستم‌نامهٔ چنگیزرا
خامهٔ او کرده ز نسخ رقاع ‌ ‌ ‌ ‌ محو خط نامهٔ ظلم از بقاع
رقعهٔ او نوردهِ هر سواد ‌ ‌ ‌ ‌ بقعهٔ او ثانیٔ خیر البلاد
تاجوران حلقه‌بگوش درش ‌ ‌ ‌ ‌ یافته فر از رخ فرّخ فرش
از لب شیرین چو شکر ریخته ‌ ‌ ‌ ‌ قوت روان با شکر آمیخته
گشته ملائك مگس خوان او ‌ ‌ ‌ ‌ راتبه‌خوار از شکرستان او
حلقهٔ اصحاب که گرد وي اند ‌ ‌ ‌ ‌ بهره‌ور از وارد و ورد وي اند

دائرهٔ جمع هر امنیّت است — مرکز آن نقطهٔ جمعیّت است
هست بآن کعبهٔ صدق و صواب — نسبتشان سلسلهٔ زرّ ناب
تا ابد آن سلسله نگسسته باد — گردن ایّام بدان بسته باد

در فضیلت مطلق سخن که در فضیلت وی مطلقا سخن نیست

پیشترین نغمهٔ باغ سُخن — هست نسیم چمن‌آرای کُن
صبحدم آن نغمه چو برخاستست — خشك و تر این چمن آراستست
زآن نفس اوّل قلم سرزده — سر ز نیستان عدم برزده
گرچه قلم داد سخن داده است — بی سخن او هم ز سخن زاده است
چون ز سخن زاد سخن در گرفت — پرده ازین راز سخن برگرفت
هست سخن پرده‌کش رازها — زنده‌کن مردهٔ آوازها
نغمهٔ خنیاگرِ دستان سرای — مرده بوَد بی سخن جان‌فزای
چون بسخن یار شود ساز او — جان بحریفان دهد آواز او
هرکه نفس‌را کند اثبات جان — جز سخن خوش نبوَد جان آن
هست نفس قالب و جانش سخن — این سخن از زنده‌دلان گوش کن
گرچه سخن هست گِرِهها بباد — در گرهش بین گهر صد کشاد
هر گره از وی گُهری بلکه به — بسته در آن گوهر دیگر گره
حرفی اگر زیر شود یا زبر — نیست گره پیش خرد جز گُهر
نیست سخن بستهٔ این صوت وحرف — مرغ سخن‌راست نوای شگرف
هرچه فتد سرّی از آن در دلت — معنیٔ نو گردد از آن حاصلت

پیش سخن‌دان سخن است آن همه　　جان سخن‌را چو تن است آن همه
لاجرم آنان که ز کار آگهند　　گفته جهان‌را کلمات الله اند
زآنکه بآن مُنهیِء غیب از درون　　میدهد اسرارِ نهانی برون
مطرب خوش لهجه بآن در نواست　　گنبد فیروزه از آن پرصداست
خیز و بگلزار درون آ یکی　　نرگس بینا بکشا اندکی
از پیِ گوشی که کند فهم راز　　بین دهن گل چو لب غنچه باز
سوسن آزاد و زبان درزبان　　مرغ سحرخیز فغان درفغان
کاشفِ اسرار و معانی همه　　عرضه‌دهِ گنج نهانی همه
این همه خود هست ولی زآدمی　　کس نزده پیش در محرمی
کشف حقائق بزبان وی است　　حلّ دقائق ز بیان وی است
چنگ سخن گرچه بسی ساز یافت　　از دم او نغمهء اعجاز یافت
زرّ سخن را چو نمودم عیار　　از سخن زر چه کشم بار عار
چون فلک ار زآنکه ترازو نهی　　زرّ مه و مهر بیک سو نهی
پلّهء دیگر صدف دُر کنی　　وز سخن همچو دُرش پر کنی
زرّ سبک‌پایه شود چرخ‌سای　　درّ گرانمایه نجنبد ز جای
جامی اگر هست ترا گوهری　　پای شدآمد بکش از هر دری
بر زر هر سفله منه چشم آز　　همچو صدف با گهر خود بساز

در فضیلت کلام موزون که هر نوع از آن بحریست مشحون بلآلیء مکنون و جواهر گوناگون

اي پر از آوازهٔ کوس سخن　　شاهد جانهاست عروس سخن
طرفه عروسي که ز زیور تهي　　آید ازو دلبري و دلدهي
چونکه بزیور شود آراسته　　طعنه زند بر مه ناکاسته
چون گهر نظم حمائل کند　　غارت صد قافلهٔ دل کند
چون کند از قافیه خلخال پاي　　پاي خردمند بلغزد ز جاي
چون ز دو مصراع کند ابروان　　رخنه شود قبلهٔ پیر و جوان
معنیء رنگین چو کشد غازه اش　　باغ شود دل ز گل تازه اش
من که ز هر شاهد و مي زاهدم　　عمر تلف کردهٔ این شاهدم
عقد حمائل که ببر جلوه داد　　عقدهٔ صبر از رگ جانم کشاد
دل که گرانمایه ز اقبال اوست　　طوق کش حلقهٔ خلخال اوست
ابروي او گرچه نه پیوسته است　　راه خلاصي برخم بسته است
ماشطه کارایشش آغاز کرد　　غازه ز خون جگرم ساز کرد
روز و شب آوارهٔ کوي ویم　　شام و سحر در تگ و پوي ویم
شب که مرا دل سوي او رهبر است　　کرسیم از زانو و پا از سر است
از مدد همّت والاي خویش　　بر سر کرسي چو نهم پاي خویش
باز کشم پاي ز دامان فرش　　سر بدر آرم ز گریبان عرش
جامهٔ جسم از تن جان برکشم　　خامهٔ نسیان بجهان درکشم

بلکه ز جان نیز مجرّد شوم　　جرعه‌کش بادهٔ سرمد شوم
باده ز جام جبروتم دهند　　نقل ز خوان ملکوتم دهند
ساقیٔ سلسال دِهم سلسبیل　　مطربم آواز پر جبرئیل
ساقي و مطرب بهم آمیخته　　نقل معاني همه جا ریخته
بهره چو برگیرم از آن بزمگاه　　از پيِ رجعت کنم آهنگ راه
هرچه دهد دستم از آن خوان پاك　　زلّه کنم بهرِ حریفان خاك
برِ طبق نظم بدست ادب　　بر نمطي دلکش و طرزي عجب
پرده ز تشبیه مجازش کنم　　تحفهٔ هر محفل رازش کنم
جامي اگر اهل دلي گوش کن　　سامعه‌را بدرقهٔ هوش کن
هوش بدین تحفهٔ غیبي سپار　　تا خردت نام نهد هوشیار

در تنبیه سخنوران هنرپرور بر آنچه دربایستِ شعر است تا مقبول طباع و مطبوع استماع افتد

قافیه‌سنجان چو درِ دل زنند　　در برخ تیره‌دلان گل زنند
روي چو در قافیه‌سنجي کنند　　پشت برین دیر سپنجي کنند
تن بگذارند و همه جان شوند　　کوه ببرّند و سوي کان شوند
جان‌کني و کان‌کني آئینشان　　صیرفیٔ چرخ گهرچینشان
اي که درین کان جگري خوردهٔ　　گوهر رنگین بکف آوردهٔ
گوهر این کان همه یك‌رنگ نیست　　لولوي عمّان همه همسنگ نیست
گوهر و لعل از دلِ کان میطلب　　هرچه بیابي به از آن میطلب

هر که بخس کرد قناعت خسي است　　به‌طلبي کن که به از به بسي است
نا شده از خوي بدت دل تهي　　کي رسد از نظم تو بوي بهي
هرچه بدل هست ز پاك و پليد　　در سخن آيد اثر آن پديد
جيفه چو بندد دهن جوي تنگ　　آب روان گيرد ازو بوي و رنگ
چون گره نافه کشايد نسيم　　غاليه‌بو گردد و عنبرشميم
نظم که نسبت بگهر باشدش　　به ز گهر باشد اگر باشدش
لفظ جهان‌گشته و معني غريب　　ليك نه بيگانه ز فهم لبيب
قافيه کم‌ياب چو ديباي چين　　وزن سبك‌سنگ چو ماء مَعين
ني رقم کلك تکلّف برو　　ني کلف داغ تصلّف برو
يافته از صنعت و دقّت جمال　　ليك نه بيرون ز حد اعتدال
شاهد پرورده بصد عزّ و ناز　　بيش بمشّاطه ندارد نياز
بر رخش از غاليهٔ مشك‌ساي　　خوب بوَد خال ولي يکدو جاي
خال که از قاعده افزون فتد　　بر رخ معشوق نه موزون فتد
خال جمالش به تباهي کشد　　روي سفيدش بسياهي کشد
اين همه گفتيم ولي زين شمار　　چاشنئ عشق بوَد اصل کار
عشق که رقص فلك از نور اوست　　خوان سخن را نمك از شور اوست
جامي اگر در سرت اين شور نيست　　خوان سخن گر ننهي دور نيست
مرد کرم‌پيشه کجا خوان نهد　　تا نه ز آغاز نمکدان نهد

در کشف پرده از حقیقت دل و در بیان آنکه دل در پهلوي صاحبدل دل شود

کلبن جان را که بگل کاشتند / آرزوي غنچهٔ دل داشتند
چون ز گل آن گلبن تر سر کشید / غنچهٔ نورستهٔ دل بردمید
درج در آن غنچه چو اوراق گل / هر چه در آفاق چه جزو و چه کل
حسن بتان آیت تفصیل اوست / کون و مکان دفتر تحصیل اوست
چرخ فلك وآنچه بوَد در خمش / وآنچه خرد نام نهد عالمش
در سعت دائرهٔ دل گم است / آن همه چون قطره و دل قلزم است
آنکه خدائي همه گنجد درو / این همه پیداست چه سنجد درو
این که پس پردهٔ تن پردگیست / دست خوش زندگي و مردگیست
مظهر اسرار دل آمد نه گل / مطرح انوار دل آمد نه گل
دل اگر این مهره بوَد کز گل است / فرق بدین مهره ز خر مشکل است
لاف خردمندي ازین مهره چند / خر هم ازین مهره بوَد بهره‌مند
هر که بدین مهره چو خر دل نهاد / دُرّ گرانمایه بخرمهره داد
تا نکني روي بدریا دلي / نبودت از گوهر دل حاصلي
تا نزني خیمه به پهلوي پیر / همچو دل از دل نشوي بهره‌گیر
هست دلت بیضهٔ مرغ نکو / ني اثر جنبش و پرّش درو
تا که بجنبش رسد آنگه پرش / زیر پر پیر دهش پرورش
پیر که باشد شه کون و مکان / خواجهٔ داد و ستد کن فکان

تخت نشاني ز سرافكندگي تاج سرش خاك درِ بندگي
تن شده چون موي ز بيم و اميد مو شده از ظلمت هستي سفيد
چون مه نو ليك بجهد تمام پشت دوتا كرده بخدمت قيام
جيب دلش مشرق انوار غيب نور بكف كرده چو موسيٰ ز جيب
زندگيء دل چو مسيح از دمش سبزيء جان چون خضر از مقدمش
طلعت او نور سعادت فشان خلعت او دامن دولت كشان
علم يقين برده بچرخش علم كِشت وي از عين يقين ديده نم
سينهء پاكيزه اش از كبر و كين حقّهء پرگوهر حقّ اليقين
صحبتش اكسير مس هر وجود همّتش ايثاركنِ بحر جود
جامي اگر نقد يقين بايدت جدّي و جهدي به ازين بايدت
پا بكش از هرچه بوَد زآن گزير دامن اقبال چنين پير گير

صحبت اوّل با پير روشن ضمير در تاريكيء شب ظن و تخمين و رسيدن مريد بواسطهء وي بدولت علم اليقين

دوش كه چون نور يقين در گمان روز شد اندر تتق شب نهان
پردهء شب روي زمين را نهفت ظلمت شك نور يقين را نهفت
برق هدايت ز سحاب كرم شعله بر افراخت علم بر علم
چشم كشادند بهم روشنان ظلمتيان را همه چشمك زنان
كامشب از آنجا كه طلبگاريَست ني شب خفتن شب بيداريست
چشم من از چشمكشان باز شد دولت بيداريم آغاز شد

روشني در دل تنگم فتاد　　تيرگئ غفلتم آمد بياد
آه تلهّف ز دلم تاب زد　　اشك تأسّف بگلم آب زد
سر ز گريبان وفا بر زدم　　دست بدامان دعا در زدم
بهر دعا از گره مشت من　　بندكشا گشت هر انگشت من
دست طلب بر فلك افراختم　　تير دعا بر هدف انداختم
گفتمش اي قبلهٔ آزادگان　　راه نماي زره افتادگان
صنع تو اكسيرئ هر جا مسي　　فضل تو سرمايهٔ هر مفلسي
همّت دون رونق دينم ببرد　　ظلمت شك نور يقينم ببرد
پيش رهم رهبر ديني فرست　　بهر شبم شمع يقيني فرست
لب ز دعا سير نگشته هنوز　　وقت تضرّع نگذشته هنوز
ناگهم از دور چراغي نمود　　در دل من نور فراغي فزود
پيشتر آمد علم نور گشت　　زنگ زداي شب ديجور گشت
چون علم نور گريبان شكافت　　طلعت خضرش ز گريبان بتافت
خضر چه گويم كه چو خضرش هزار　　بود ز سرچشمهٔ دل جرعه‌خوار
آب خضر آتش سوداش داشت　　زندگي از باد مسيحاش داشت
چشم من القصّه چو بر وي فتاد　　شعله درين خشك شده ني فتاد
نور يقينم ز درون بر فروخت　　خار و خس وهم و گمان را بسوخت
زود بجستم چو مصلّي ز جاي　　همچو مصلّاش فتادم بپاي
روي چو نعلين بپا سودمش　　پاي ز بس بوسه بفرسودمش
دست كرم كرد بفرقم دراز　　كاي سر تو خاك براه نياز

روي بمن كن كه حبيب تو ام　　نبض بمن ده كه طبيب تو ام
ره كه برين مرحله‌ام داده اند　　خاص براي تو فرستاده اند
باز نما علّت بيماريَت　　شرح دِه اسباب گرفتاريَت
گفتمش اي خضر مسيحا نفس　　خضر و مسيحا توئي امروز و بس
از قدمت سبزهٔ عيشم دميد　　وز نفست ذوق حياتم رسيد
عين شفا شد ز تو بيماريَم　　به ز صد اطلاق گرفتاريَم
صحّت من دولت ديدار تست　　شربت من لذّت گفتار تست
روي تو شد حجّت ايمان من　　نور يقين زد علم از جان من
آنچه رسيد از تو بجان سَقِيم　　باشد از آن حجّت و برهان عقيم
وآنچه شدم از تو بآن ره شناس　　منتج آن نيست دليل و قياس
بر من ازين پس غم و باري نماند　　بر رخ مقصود غباري نماند
ليك ازين بيم ز پا اوفتم　　كز تو مبادا كه جدا اوفتم
اختر بختم متواري شود　　صبح يقينم شب تاري شود
گفت كه جامي مشو انديشه‌ناك　　چون شدت آئينه ز انديشه پاك
باش هميشه ز ره دل بمن　　آئينه ات دار مقابل بمن
تا ز فروغي كه ز من بر تو تافت　　دانش تو ديده شود ديد يافت
يافت ترا از تو رهاند تمام　　جُمله يكي يابي و بس والسّلام

صحبت دوم با پير صاحب تمكين و روشن شدن چشم مريد بنور عين اليقين

صبح كه بر حاشيهٔ اين چمن　　زد علم نور فشان نسترن

ریخت ازین گلشن فیروزه فام — شاخ شگوفه وزق سیم خام
باد سحرخیز گل افشان رسید — زخت سلوکم بگلستان کشید
جلوه گهی یافتم آراسته — سوی بسوی جلوه گران خاسته
بلکه یکی صومعهٔ بسته صف — اهل صفا گرد وی از هر طرف
سبزهٔ مصلّا ز گیا ساخته — گرد بگرد چمن انداخته
سبزلباسان بخشوع تمام — کرده ببالای مصلّا قیام
مرغ چمن زمزمه ساز همه — کرده ادا وِرد نماز همه
جُسته چنار اشرف اوقات را — دست برآورده مناجات را
او بمناجات چو تلقین شده — پیشهٔ هر یاسمن آمین شده
گل که بتجرید بوَد ره نمون — نقد خود آورده ز خرقه برون
غنچه بتعلیم طریق ادب — از سخن و خنده فرو بسته لب
کرده بنفشه چو مراقب نشست — با قد خم داده سرافگنده پست
نرگس آگه که همه دیده بود — گفت چو دیدش نه پسندیده بود
دیده جهان بین نشود جز بدوست — کور بوَد هر که نه بینا باوست
مکحلهٔ لاله شده سرمه سای — میل زمرّد بدرون داده جای
یا بمیانش الفی کرده راه — گشته پیِ نفی سوَی لا اِلَه
قمری و بلبل زده راه سماع — مستمعان کرده بوجد اجتماع
بر دف گل برگ جلاجل شده — شاخ ز رقّت متمایل شده
من بچنین وقت پر از یاد پیر — جان و دلم شاد بارشاد پیر
آتش شوقش ز درون شعله کش — برده ز من صبر و سکون شعله وش

گرد چمن طوف‌کنان میشدم　　جامه‌دران نعره‌زنان می شدم
روي نمود آدمیٔ با جمال　　هست نه و نیست نه همچون خیال
چشم کشادم بتأمّل که کیست　　وآمدنش سوي چمن بهر چیست
در دلم افتاد که پیر من است　　صیقل مرآت ضمیر من است
پردهٔ دوري چو شد از پیش دور　　دیدمش آن موج‌فشان بحر نور
پیش دویدم که سلامٌ عَلَیك　　روحي و نفسي و فوادي لدیك
گفت جوابي که چو آب حیات　　داد ز اندیشهٔ مرگم نجات
از لمعات رخ و نور جبین　　چشم مرا ساخت چو دل تیزبین
شد مدد نور نظر نور دل　　گشت بصیرت ببصر متّصل
آنچه دل از پیش ندانسته بود　　پیش نظر جمله هویدا نمود
دید که عالم ز سمك تا سما　　نیست بجز واجب ممکن‌نما
هستیٔ واجب یکي آمد بذات　　هست تعدّد ز شُیُون و صفات
کثرت صورت ز صفاتست و بس　　اصل همه وحدت ذاتست و بس
بحر یکي موج هزاران هزار　　روي یکي آینها بي شمار
دیده چو شد بهره‌ور اینسان ز پیر　　گفتمش اي خواجهٔ روشن‌ضمیر
دیده ز یمن نظرت یافتم　　وز همه با یُمن ترت یافتم
آنچه مرا زابر نوالت رسید　　سبزه ز باران بهاري ندید
وآنچه ز مهرت بدل و دیده تافت　　ذرّه ز خورشید درخشان نیافت
مدح تو ني حوصلهٔ چون منیست　　منقبت جان نه حد هر تنیست
گفت که جامي تو کجائي هنوز　　باش که تا صبح تو آید بروز

راه سلوك تو به پايان رسد	دانش و ديد تو بوجدان رسد
فارغ ازين جسم و دل و جان شوي	هر چه بديدي بيقين آن شوي

صحبت سيوم با پير حقيقت بين ويافتن مريد گوهر مقصود را از حقّهٔ حقّ اليقين

چاشت كه خورشيد علم برفراشت	ظلمت سايه بزمين كم گذاشت
هر علم از سايه فزايد پناه	جز علم خور كه بوَد سايه‌گاه
خنجر زرّين چو كشيد از شكوه	سايه شد از دشت گريزان بكوه
چهره چو افروخت ز نيلي تتُق	زيب دگر يافت اُفق تا اُفق
سايهٔ ظلمت زميان دور شد	ظلمت سايه همگي نور شد
من بچنين روز ز ادبار خويش	تيره چو سايه پس ديوار خويش
تنگ شده بر دل من شهر وكوي	طوف كنان تافتم از شهر روي
پاي نهادم بتماشا وگشت	رخت كشيدم سوي صحرا ودشت
عاقبتم گشت بدشتي كشيد	كش نه كران بود ونه پايان پديد
باديهٔ پهن چو صحن امل	دور چو از ديدهٔ غافل اجل
بس كه سر افراخته زو گِردباد	خيمهٔ گردون شده ذات العماد
صد گله گورش زيمين ويسار	صد رمه آهوش بهر مرغزار
هرگز از آسيب شكارافكنان	آهو وگورش نشده تنگ‌زنان
بهر رهائي زسگِ تيزتاز	روبهش از حيله‌گري رسته باز
آنچه درو خواب برد زاضطراب	ديدهٔ خرگوش نديده بخواب
كنده دَدانش همه دندان آز	از جگر خويش شده طعمه ساز

بود عجب باديهٔ دلكشاي   شوق درو قوّت پاي آزماي
در هوس پير دمي ميزدم   در طلب وي قدمي ميزدم
سير من آخر بمقامي رسيد   كز طرفي مژدهٔ گامي رسيد
در پئ آن گام شدم گام زن   نايره در خرمن آرام زن
تا بفلك رنگ يكي سبزه زار   گِرد چو خورشيد يكي چشمه سار
بر لب آن چشمه وضو كرد پير   نورفشان چهره چو بدرِ منير
سبق نمودم بدعا و سلام   پيش گرفتم سبق احترام
گوش كرامت بخطابم نهاد   دُرج حقيقت بجوابم كشاد
لطف جوابش چو نسيم بهار   بند كشاد از دل من غنچه وار
كرد چو آن بند كشائي مرا   داد ز هر بند رهائي مرا
رشتهٔ من از گره قيد رست   بر گرهم گوهر اطلاق بست
قطرهٔ ناچيز به بحر آرميد   هستئ خودرا همگي بحر ديد
در صُوَر بحر چو موج و بخار   يافت همه جلوهٔ خويش آشكار
چون پئ گوهر سوي دريا شتافت   هيچ گهر جز گهر خود نيافت
چون بتماشا سوي خود بنگريست   هيچ ندانست كه جز بحر چيست
جامي اگر زآنگه زدي دست وپا   تا كه بدين بحر شدي آشنا
غرقهٔ بحر آمده غوّاص شو   طالب دُرّ وگهر خاصّ شو
در دل اگر شعلهٔ حاليت هست   لائق آن حسن مقاليت هست
سوختهٔ شعلهٔ حالات باش   ساختهٔ شرح مقالات باش

مقالهٔ اوّل در آفرینش عالم که آئینهٔ جمال‌نمای اسما وصفات آفریننده است سبحانه وتعالی

شاهد خلوتگهِ غیب از نخست ‌‌ ‌ بود پیِ جلوه کمر کرده چُست
آئینهٔ غیب‌نما پیش داشت ‌ ‌ جلوه نمائی همه با خویش داشت
ناظر و منظور هم او بود و بس ‌ ‌ غیر وی این عرصه نه پیمود کس
جمله یکی بود و دوی هیچ نه ‌ ‌ دعویٔ مائی و توئی هیچ نه
بود قلم رَسته ز زخم تراش ‌ ‌ لوح هم آسوده ز رنج خراش
عرش قدم بر سر کرسی نداشت ‌ ‌ عقل سرِ نادره‌پرسی نداشت
دائرهٔ چرخ بصد دخل و خرج ‌ ‌ بود بمطمورهٔ یك نقطه دَرج
سلك فلك ناظم انجم نبود ‌ ‌ پشت زمین حامل مردم نبود
نقطهٔ آبا بمضیق جهات ‌ ‌ بود مصون از رحِمِ اُمّهات
بود درین مهد فرو بسته دم ‌ ‌ طفل موالید بخواب عدم
دیدهٔ آن شاهد تا بود بین ‌ ‌ معنیٔ معدوم چو موجود بین
گرچه همی دید در اجمال ذات ‌ ‌ حسن تفاصیل شیون و صفات
خواست که در آئینهای دگر ‌ ‌ بر نظر خویش شود جلوه‌گر
درخور هر یك ز صفات قدم ‌ ‌ روی دگر جلوه دهد لا جرم
روضهٔ جان‌بخش جهان آفرید ‌ ‌ باغچهٔ کون و مکان آفرید
کرد ز هر شاخ وگل و برگ و خار ‌ ‌ جلوهٔ او حسن دگر آشکار
سرو نشان از قد رعناش داد ‌ ‌ گُل خبر از طلعت زیباش داد

غنچه سخن از شکرش کرد ساز   قُفل ز دُرج گهرش کرد باز
سبزه بگل غالیهٔ تر سرشت   پیش گل اوصاف خط او نوشت
شد هوس طرّهٔ او باد را   بست گره طرّهٔ شمشاد را
نرگس چمّاش بآن چشم مست   زد ره مستان صبوحي پرست
فاخته با طوق تمنّاي سرو   زد نفس شوق ز بالاي سرو
بلبل نالنده بدیدار گُل   پرده‌کشا گشت ز اسرار گل
کبك دري پایچها بر زده   زد بسر سبزه قدم سر زده
قمريء بنهاده بشمشاد دل   سوخت بداغ غم او شاد دل
مرغ سحر ساخت بناز و عتاب   در نظر نرگس بسیارخواب
حُسن ز هر جا که زد القصّه سر   عشق شد از جاي دگر جلوه‌گر
حسن ز هر چهره که رخ بر فروخت   عشق از آن شعله دلي‌را بسوخت
حسن بهر طُرّه که آرام یافت   عشق دلي آمده در دام یافت
حسن ز هر لب که شکرخنده کرد   عشق دلي‌را بغمش بنده کرد
حسن جز از عشق نگیرد غذي   عشق هم از وي نگریزد بلي
قالب و جانند بهم حسن و عشق   گوهر و کانند بهم حسن و عشق
از ازل این هر دو بهم بوده اند   جز بهم این راه نه پیموده اند
هستيء ما هست ز پیوند شان   نیست کشادِ همه جز بندشان
حسن وکش از عشق گرفتار ني   جنس نفیس است و خریدار ني

حکایت شیخ روزبهان قدّس الله سرّه با بیوهٔ که میوهٔ دل خود را شیوهٔ مستوري مي آموخت

روزبهان فارس میدان عشق — فارسیان را شه ایوان عشق
پیش درِ پرده سرائي رسید — از پس آن پرده صدائي شنید
کز سر مهر و شفقت مادري — گفت بخورشید لقا دختري
کاي بجمال از همه خوبان فزون — پاي منه هر دم از ایوان برون
ترسم از افزونئ دیدار تو — کم شود اندوه خریدار تو
نرخ متاعي که فراوان بوَد — گر بمثل جان بوَد ارزان بود
شیخ چو آن زمزمه را گوش کرد — سِرّ محبّت ز دلش جوش کرد
بانگ بر آورد که اي کنده پیر — از دلت این بیخ هوس کنده گیر
حسن نه آنست که مانَد نهان — گرچه بوَد پرده جهان در جهان
حسن که در پردهٔ مستوریَست — زخم هوس خوردهٔ منظوریَست
تا ندرد چادر مستوریَش — جان نشود منظر منظوریَش
جلوه که هر لحظه تقاضا کند — بهرِ دلي دان که تماشا کند
تا ز غم عشق چو شیدا شود — کوکبهٔ حُسن هویدا شود
جامي اگر زندهٔ بینندهٔ — در صف عشّاق نشینندهٔ
سرمه ز خاك قدم عشق گیر — زنده بزیر علم عشق میر

مقالهٔ دوم در بیان آفرینش آدم که آئینهٔ ذات و مظهر جمعیّت اسما و صفات آفریننده است سبحانه و تعالي

پیش که از ابر صفا نم نبود رُسته گل صفوت آدم نبود
بود جهان یکبیك آئینها بلکه سراسر همه گنجینها
بر سر هر گنجي طلسمي دگر نقد در و گوهر اسمي دگر
لیك نشاني ز مسمّا نداشت مظهر جمعیّت اسما نداشت
شاه ازل خواست چنان مظهري چید ز دریاي قدم گوهري
ساخت دلش مخزن اسرار خویش کرد رخش مطلع انوار خویش
هرچه عیان داشت برو خرج کرد هرچه نهان خواست درو درج کرد
شد ز ره صورت و معني بهم مجمع بحرین حدوث قدم
علّم الاسما رقم دفترش خمّر طینت صدف گوهرش
گونهٔ گندم بادیمش سپرد نامش ازآن روي جز آدم نبرد
سایه بر اوج فلك انداختش سجده گهِ فوج مَلَك ساختش
جز سر فرقت زدگان هرکه بود چهره بخاك ره آن پاك سود
بزم کرامت ز رخش برفروخت هرکه رخش دید برآن دیده دوخت
چون برخش چشم همه تیز دید نیل محصا آدم بروي کشید
باز بجانش پيِ دفع گزند تابشي از تابَ عَلَیه او فگند
تیرگيِء معصیتش دور شد ظلمت نیلش علَم نور شد
سیر وجودش بلطافت رسید دور کمالش بخلافت رسید

کشور اسماء الّهي گرفت / مملکت نامتناهي گرفت
پرتو او بر زن و بر مرد تافت / هرکه ازو هرچه طلب کرد یافت
آئینهٔ شد که برو چشم کس / چون نظر انداخت خدا دید و بس
بلکه نبود از دل ظلمت‌زداي / شاهد و مشهود درو جز خداي
اي بره دور و درشت آمده / وز کمرش پشت به پشت آمده
پشت وفا بر گهر او مکن / دست جفا در کمر او مکن
حیف بوَد صورت آدم ترا / معنئ شیطان شده همدم ترا
سهل بوَد جلد کتاب کریم / بسته بر افسانهٔ دیو رجیم
دلق صفا در بر و زیر بغل / کرده نهان دفتر زرق و حِیَل
گرگ‌دلي صورت یوسف که چه / صورت اگر نیست تأسّف که چه
اصل که معني است چو بگذاشتي / دل بسوي فرع چرا داشتي
قدرشناس گهر خویش باش / صَیرفئِ سیم و زر خویش باش
گر زر خالص شدهٔ خوش ترا / ور نه چه چارهٔ است زآتش ترا
آتشي از سوز طلب برفروز / هر غش و غلّي که بیابي بسوز
جوهر دل را ز غرض پاك کن / چشم خرد را ز غرض پاك کن
دامن جان در کش از آلودگي / نیست در آلودگي آسودگي
بند ز تن بگسل و آزاده شو / نقش دوئي دور کن و ساده شو
زاد مریدان ره آزادگیست / شیوهٔ آئینه‌دلان سادگیست
ساده‌دلي باش پسندیده‌ذات / پاك ز رنگ صُوَر کائنات
تا چو ازین مرحله بیرون شوي / همنفس شاهدِ موزون شوي

پیش نگاری شوی آئینه‌نهٖ   کش نبوَد هیچ ز آئینه به

حکایت مسافر کنعانی که برسم ارمغانی آئینهٔ نورانی پیش روی یوسف علیه السّلام نهاد

یوسف کنعان چو بمصر آرمید   صیت وی از مصر بکنعان رسید
بود درآن غمکده یك دوستش   پرشدهٔ مغز وفا پوستش
ره بسوی مصر جمالش سپرد   آئینهٔ بهر ره آورد بُرد
یوسف ازو کرد نهانی سوال   کای شده محرم بحریم وصال
در طلبم رنج سفر بردهٔ   زین سفرم تحفه چه آوردهٔ
گفت بهر سو نظر انداختم   هیچ متاعی چو تو نشناختم
آئینهٔ بهر تو کردم بدست   پاك ز هرگونه غباری که هست
تا چو بآن دیدهٔ خود وا کنی   طلعت زیبات تماشا کنی
تحفهٔ افزون ز لقای تو چیست   گر رَوی از جای بجای تو کیست
نیست جهان‌را بصفای تو کس   غافل ازین تیره‌دلانند و بس
جامی ازین تیره‌دلان پیس باش   صیقلیِ آئینهٔ خویش باش
تا چو بتابی رخ ازین تیره‌جای   یوسف غیب تو شود رونمای

مقالهٔ سیوم در بیان آنکه آدمیّت آدمی نه بصورت ما و طین است بلکه بسعادت اسلام ودین است واوّل ارکان این سعادت اقرار است بکلمتَین شهادت

ای که در دولت دین کم زنی   چند دم از نسبت آدم زنی

آدمي آنست كه ديني دروست   محو گمان كرده يقيني دروست
گر بوَد اين پيكر گِل آدمي   زو در و ديوار ندارد يكي
بلكه فزون باشد ازو در نمود   مهرهٔ ديوار بسلك وجود
آدميِ پشت بر ايّام كن   روي بمعماري اسلام كن
پيش شريعت‌رَو اسلام‌سنج   ميرسد اركان حروفش به پنج
ركن نخستين كه شهادت بوَد   راه خلاف‌آمد عادت بود
هست دو ره هر دو بهم متّصل   گام‌زنان زين دو ره ارباب دل
آن يكي اقليم الهي كشاي   شد بخدايت ره وحدت نماي
وآن دگرت گنج فتوّت فشان   پرده بدهليز نبوّت كشان
ور بنهايت نگري يك ره است   عاقبت هر دو از آن الله است
هست يكي ظرف بغايت شگرف   ناطقه‌اش ساخته از صوت و حرف
نيست بجز شهد سعادت درو   هر الف انگشت شهادت درو
دست درين شهد ز عادت بدار   چون الف انگشت شهادت برآر
بو كه ز منشور سعادت‌نويس   يابي ازين شهد يك انگشت ليس
خامه بهر صفحه كه بنگاردش   از مگس نقطه نگهداردش
يعني ازين شهد كه صافي فتاد   هر كه مگس‌طبع بوَد دور باد
لام الفش هست درين ديو لاخ   كردن ديوان هوا را دو شاخ
بلكه چو پركاروَش آمد پديد   خط عدم گِرد دو عالم كشيد
آلت قطع آمده مقراض‌وار   تا ببُري زآنچه نيايد بكار
چون ز دو انگشت وَيي تيزدست   قيد تعلّق ببُر از هرچه هست

چرخ که آمد بتو مقراض‌ده   اطلس او در دم مقراض نه
تا بُرد از همّت والای تو   خلعت توحید ببالای تو
شاهد هر جان که بوَد دلفریب   یافته زین خلعت زیباست زیب
بیشهٔ توحید درین دامگاه   شیردلان را بوَد آرامگاه
شیردلی روی در آن بیشه کن   همدمیِ شیردلان پیشه کن
با همهٔ هم‌بیشه و هم‌پیشه باش   یکدل و یکروی و یک‌اندیشه باش
روی درآن کن که ترا روی داد   صد در امّید برویت کشاد
چشم برآن نِه که ز روز نخست   روشنیِ چشم جهان‌بین تست
دست در آن زن که ازو شد بپای   قامت قدّت بفلک فرق‌سای
صانع بیچون که ترا آفرید   با تو بگویم که چرا آفرید
تا بشناسیش بنعت یکی   نی یکی از یکی و اندکی
بل یکی زاندک و بسیار بیش   صد قدم از اندک و بسیار پیش
چون بشناسائیِ او پی بری   پیش نهی پای پرستشگری
روی بمحراب عبادت کنی   کسب سببهای سعادت کنی
هرچه کند بنده برون زین دو کار   آخر ازآن کار شود شرمسار
رخت بسرحدّ ندامت برد   داغ ندامت بقیامت برد
شعله زند از دل محنت‌قرین   آتش آنش ابد الآبدین

حکایت تیزبصری حسن بصری رضي الله عنه که نکتهٔ حکمت حجاج‌را در ظلمات ظلم او مشاهده نمود

از حسن آن بصریء نافذ بصر نکتهٔ آرند عجب مختصر
کز دل غفلت‌زده گردم فشاند آن نفس پاك که حجّاج راند
گفت فضولي که نه در بندگي کش پيُ آن داد خدا زندگي
ساعتي از عمر بپایان برد گرچه درآن ملك سلیمان برد
شاید اگر داغ بجانش نهند مالش محرومي از آنش دهند
پیش وي آید المي جان گداز سوزد از آن حسرت دور و دراز
همچو حسن هر که بوَد هوشمند گوش کند از لب حجّاج پند
حکمت نو یافته هر جا بوَد گُم‌شدهٔ خاطر دانا بود
گرچه بیابد برهش بي طلب گیردش از خاك بدست ادب
گوهر گنجینهٔ جان سازدش در صدف سینه نهان سازدش
جامي اگر خلق تو آمد حسن از لب هر ظالم حجّاج‌فن
نکتهٔ حکمت که رسد گوش کن ظلم‌رساننده فراموش کن

مقالهٔ چهارم در اقامت نمازهاي پنجگانه که پنجهٔ طاقت قوي‌پنجگان تاب مشقّت دادهٔ اوست و جبین عزّت گردن‌فرازان بخاك مذلّت نهادهٔ او

اي شده رخنه صف طاعت ز تو مانده تهي سلك جماعت ز تو
پنبهٔ غفلت چو ترا بست گوش سود نکردت ز مؤذّن خروش

نعرهٔ او خواب ترا کم نکرد　　قامت او قدّ ترا خم نکرد
میل نمازت بجوانی نبود　　پشت دو تا گشته به پیری چسود
پشت چو محراب خمیده ترا　　روی بقبله نرسیده ترا
پنج نماز است به از پنج گنج　　به که بدین پنج شوی گنج‌سنج
بهر تو پنجاه به پنج آمده　　طبع تو زین پنج برنج آمده
پنجهٔ خود ساز بدین پنج سخت　　پنجهٔ ابلیس بدر لخت لخت
گر نکنی پنجه بدین رنجه اش　　کی بودت طاقت سرپنجه اش
شیردلی پنجه ازین پنج کن　　شاخ هوا را بکن از بیخ و بن
شاخ هوا را نشود بیخ سست　　تا ندهی نم ز طهارت نخست
دست بشو بهر تمسّك بخیر　　روی ز پندار توجّه بغیر
از کف مسّاح بسر تاج نه　　پای چو شد شسته بمعراج نه
تا چو بمعراج ترا ره شود　　دست شیاطین ز تو کوته شود
وقت سیاست پیٔ ادبارشان　　پایهٔ معراج تو بس دارشان
دین ترا نیست ستون جز نماز　　بهر قیامش چو ستون قد فراز
پشت تو آندم که ز طاعت دوتاست　　از پیٔ آن خیمه ستونیست راست
مسجد تو شد همه جا سنگ و خاك　　خاك شد از بهر تو چون آب پاك
تا ره طاعت بود آسان ترا　　زآن نشود طبع هراسان ترا
لیك تو از کاهلی و جاهلی　　همچو خران مانده در آب و گلی
پای امل از گل طینت برآر　　چشم خرد بر زر و زینت مدار
زینت تو بس کمر بندگی　　تاج تو در سجده سرافکندگی

رفتهٔ عمر تو رهین فناست　　دولت آینده که داند کراست
شاهد وقت تو همین ساعتست　　خوبترین زیور آن طاعتست
شرم تو بادا که ببالا و پست　　سجدهٔ طاعت بردش هرچه هست
تو کني از سجدهٔ او سرکشي　　به که ازین شیوه قدم درکشي
ساق ادب برزده عرش برین　　بر در طاعت شده کرسي‌نشین
چرخ فلك خرقهٔ ازرق ببر　　بسته ز جوزا پئ خدمت کمر
دوخته شب تا بسحر در رکوع　　دیدهٔ انجم بزمین خضوع
سبحهٔ پروین ز کف آویخته　　اشك ستاره بسحر ریخته
ماه زده بر در او کوس مهر　　مهر بخاك در او سوده چهر
جنبش ارکان بسوي تحت و فوق　　از کشش اوست بزنجیر شوق
کار جمادست پئ حيّ پاك　　قعدهٔ طاعت بمصلّاي خاك
وصف نباتست نمودن قیام　　بر در قیّوم جهان بر دوام
هیأت حیوان برکوع است راست　　دایم از آنست که پشتش دوتاست
ور نبوَد میل سجودش چرا　　سر بزمین میبرد اندر چرا
خیز تو هم برگ تعبّد بساز　　جمع کن این چند عمل در نماز
تا ز پریشانئ ظاهر بري　　راه بجمعیّت باطن بري
جمع نشیني بمقام حضور　　از خود واز هستئ خود بي شعور

حکایت کشیدن پیکان از تیر راست‌رَو کیش ولایت امیر المومنین علي کرّم الله وجهه در وقتي که از کشاکش کمان مجاهده بر نشان مشاهده افتاده بود

شیر خدا شاه ولایت علي   صیقلیء شرك خفي و جلي
روز اُحُد چون صف هیجا گرفت   تیر مخالف بتنش جا گرفت
غنچهٔ پیکان بگل او نهفت   صد گل محنت ز گل او شگفت
روي عبادت سوي محراب کرد   پشت بدرد سر اصحاب کرد
خنجر الماس چو بیند اختند   چاك بتن چون گلش انداختند
غرقه بخون غنچهٔ زنگار گون   آمد از آن گلبن احسان برون
گل گل خونش بمصلّا چکید   گفت چو فارغ ز نماز آن بدید
این همه گل چیست ته پاي من   ساخته گلزار مصلّاي من
صورت حالش چو نمودند باز   گفت که سوگند بداناي راز
کز الم تیغ ندارم خبر   گرچه ز من نیست خبردارتر
طائر منّ سدره‌نشین شد چه باك   گر شودم تن چو قفص چاك‌چاك
جامي ازّ آلایش تن پاك شو   در قدم پاك‌رَوان خاك شو
باشد ازین خاك بگردي رسي   گرد شگافي و بمردي رسي

مقالهٔ پنجم در اشارت بروزهٔ رمضان که نوریست کثیر الفیضان هم روح‌را شمع انجمن‌افروز است و هم نفس‌را برق خرمن سوز

اي ز پيِّ طبل شکم همچو ناي   جمله گلو گشته ز سر تا بپاي

کار تو از هرچه تصوّر کني نیست بجز آنکه شکم پر کني
حرص تو لقمه نه بانصاف زد دایه ترا بهر شکم ناف زد
چند کشي رنج شکم از گذاف گر نزدت دایه برین شیوه ناف
ساز چو نافه شکم خویش خشك بو که دمد از نفست بوي مشك
نکهتِ روزه ز لب روزه‌دار به بوَد از نافهٔ مشك تتار
معده مُعَد کرده پيِ نان و آب کي شوي از قُوت روان بهره‌یاب
باطنت از نفس و هوا ممتلِيْ چون رسدت لذّتِ اَلصَّومُ لِي
هرچه بدان شرع بشارت‌دِه است از همه حرفي اَنَا اَجزِي بِهِ است
شعلهٔ دوزخ چو شود تیغ زن یا شررش ناوك خذلان فگن
روزهٔ گِرد آمده در دفترت چون سپر نور کشد در برت
حرص و شره دوزخ پرآتش است مُهر زدن بر در دوزخ خوش است
روزه بوَد مهر زدن بر درش مهر بزن تا برهي از شرش
چون خر کنّاس ز بس ناخوشي خوي گرفتي بنجاست‌کشي
با من ازین نکته چه باشي درشت تو بشکم مي کشي و او به پشت
ماه نوِ روزه ببین از افق کابروي حور است ز نیلي تتق
میکند ایما که لب از بهر ما مُهر کن اي مِهر لبت مَهر ما
لب چو به‌بندي ز طعام و شراب در حرم مات شود فتح باب
طرفه کلیدي که درین تنگ‌ناي هاویه‌بند آمد و جنّت‌کشاي
سیصد و شست است ترا روز سال بیش ز کم‌خواريِ یك سي منال
گر زتو یابد یك ازین سي شکست حلق ز کفّارتت افتد بشست

کرده قضا دین ترا غارتست — کت ز ادا روی بکفّارتست
گرسنگی طعمهٔ خوان رضاست — تشنه‌لبی شربت جام صفاست
روزهٔ خاصّان نه همین است و بس — بلکه بریدن بوَد از هر هوس
هرچه نباید که بجوئی مجوی — هرچه نشاید که بگوئی مگوی
چشم مکن باز بنادیدنی — گوش به پرداز ز نشنیدنی
دست میالای بشغل دغل — پای مفرسای براه امل
علم و عمل‌را ز ریا پاك کن — بلکه دل از غیر خدا پاك کن
نیست ترا قبلهٔ دین جز خدای — هیچ مدان هیچ مبین جز خدای
هرچه نه ذکر وی از آن لب به بند — وآنچه پسندش نبوَد کم پسند
وایهٔ نفس است جز او هرچه هست — وای تو گر زآن نکشی باز دست
جُستن آن وایه ز بی‌مایگی است — مایهٔ اقبال تو بی‌وایگی است
نفس و هوا گر شرفی داشتی — اهل دلش کی بتو بگذاشتی
در دل و جان تخم دگر کاشتند — لا جرم آن‌را بتو بگذاشتند

حکایت آن زن زشت‌روی که خریدار کوری یافته بود و وجه نا سرهٔ خودرا پیش او می‌ستود

خواست یکی کور زنی زشت‌روی — کینه‌وری طعنه‌زنی زشت‌خوی
از شبه اش چهره سیه‌رنگ‌تر — وز سپرش جبهه پرآژنگ‌تر
گوش کُر و پشت کج و چشم کاژ — خامشیَش بیهُده گفتار ژاژ
یکشبی از ناز بآن کور گفت — حیف که ماند از تو جمالم نهفت

طلعت من خواسته از مه خراج   حرف خجالت زده بر لوح عاج
نرگس من چشم و چراغ چمن   لالهٔ من داغ‌نِهِ ياسمن
از صفت قامت من كوتهي   يافته آوازهٔ سرو سهي
كور چو افسانهٔ او گوش كرد   خون دل از سينهٔ او جوش كرد
گفت اگر حال چنين بوديَت   دولت و اقبال قرين بوديت
دامن تو ديده‌وري داشتي   تخم هوايت دگري كاشتي
اين همه بيننده ز نزديك و دور   كس ننهد آئينه در پيش كور
چشم من ار كور نبودي چنين   تو سر دعوي نكشودي چنين
بستگيِ چشمم از اوصاف تو   بر تو كشاده است در لاف تو
جامي اگر نقد كماليت هست   در حجب غيب جماليت هست
بر بصر اهل نظر جلوه ده   در نظر بي‌بصرانش منه
ور نه ز همّت در انصاف زن   خطّ خطا بر ورق لاف زن

مقالهٔ ششم در اشارت بزكوة كه سرمايهٔ بالِش مال و مالِش نفس بخيل بدسگال است

اي شده زندان درم مشت تو   بند برآنجا ز هر انگشت تو
پيش كه ايّام كند رنجه ات   گردش او تاب دهد پنجه ات
عيش ترا حال دگرگون كند   نقد خود از دست تو بيرون كند
خوش بكشا دست چو احسانيان   از پيِ آزادئ زندانيان
مرد درم‌زن كه درم گِرد ساخت   ساختنش گِرد چرا وِرد ساخت

گِردش از آن ساخت که گردان بوَد — کف بکف از راه نوردان بود
ني که بدستت ز خلاف کرم — ناخني از سيم شود هر درم
تاش جدا کم کني از مشت خويش — بر صفت ناخن از انگشت خويش
ناخن سيمت که بکف حاصلست — ناخنهٔ ديدهٔ جان و دل است
ناخنه از ديدهٔ دل بر تراش — ور نه بناخن دل خود ميخراش
جمع مکن دِرهم و دينار را — سخره مشو شحنهٔ ادبار را
ور بمثل جمع شود صرف کن — گوش نيوشنده بدين حرف کن
هست مُبرّدگه ترا سيبوَيه — گرچه بنحو است مشارٌ اِلَيه
هرچه بگويد بُز اخفش شوي — ريش بجنباني و دلخوش شوي
پيشه کني از سر جهل شگرف — منع دنانير و دراهم ز صرف
صرف همه گرچه نيايد ز تو — منع همه نيز نشايد ز تو
دِه بدر از سيم و زرت آن قدر — کآردت از عهدهٔ واجب بدر
حق چو ترا داد ز دينار بيست — بخل بيك نيمهٔ دينار چيست
ريخت ز درهم بکنارت دويست — پنج چو خواهد ز کنارت مايست
زين زر و سيم است بباغ نعيم — قصر ترا خشت زر و خشت سيم
خشت زر پخته ده و سيم خام — تا که بوَد قصر تو فردا تمام
ماره مکن زر که شود ماره مار — گردنت از مار شود طوق‌دار
چون بگلوي کس از آن ماره هيچ — ندهي از آن بين بگلو مار پيچ
هر درم سيم که ز حقّ فقير — زير زمين ميکنيَش جاي‌گير
بهر جزاي تو بروز شمار — سرخ چو دينار کنندش ز نار

گاه برخ داغ نهندت که هان — بهر چه رخ داشتي از وي نهان
گاه بپهلو که ز بس بي‌رهي — پهلو ازو بهر چه کردي تهي
گاه به پشتت که ز روي درشت — بهر چه کردي سوي بيچاره پشت
داغ دو رويه به تنت لاله‌وار — بس که بسوزند سوي لاله‌زار
جاي دگر داغ کند هر درم — همچو تو ننهند ببالاي هم
قدر درم گر بوَد افزون بفرض — طول دهندت بهمان قدر و عرض
تفرقه کن جمع درمهاي خويش — سينه تهي کن ز المهاي خويش
داغ جدائيش که اينجا کشي — بهتر از آن داغ که فردا کشي
حيف بوَد کز پيِ فرزند و زن — داغ نهي اين همه بر خويشتن
ضامن رزق همه شد کردگار — کار خدا را بخدا واگذار

حکايت آن صاحب کرم که بر هميان درم از رشتهٔ تدبير پندگويان بند نه نهاد

ديده‌وري خواند ٭ بعقل سليم — حرف فنا از ورق زر و سيم
خواست درين دائرهٔ تيزرَو — سازدش از نقش بقا سکّه‌نو
عقده ز هميان درم بر گرفت — جلوه بميدان کرم در گرفت
بي درمان را درم اندوز ساخت — بي‌کرمان را کرم‌آموز ساخت
هر زر و سيمي که بدرويش داد — زآنچه طلب کرد بسي بيش داد
گفت فضولي ز کرم دست تنگ — کاي شده پيش توکي سيم و سنگ
هرچه دهي از سر انصاف ده — قفل عدم بر در اسراف نه
بعد شکستن صدف خويش را — خوار مکردان خلف خويش را

بهره که دیدي ز خداوند خود ‌ ‌ ‌ ساز ذخیره پیٔ فرزند خود
تا چو بریزد صدفت زیر خاك ‌ ‌ ‌ بهره‌ور آید ز تو آن دُرّ پاك
گفت که دارم سفري دور پیش ‌ ‌ ‌ آنچه بدستست کنم زاد خویش
چون به پرد طوطيء من زین قفس ‌ ‌ ‌ بهرهٔ فرزند خداوند و بس
دل چو قوي گشت بروزيِ‌دهم ‌ ‌ ‌ از پیٔ فرزند چه روزي نهم
جامي ازین به غم فرزند خور ‌ ‌ ‌ زرد مکن روي وي از بهر زر
زآفت این رهزنَش آگاه کن ‌ ‌ ‌ قبله اش الرّزق علي الله کن

مقالهٔ هفتم در اشارت بزیارت بیت الله که بواديء تنگ و پویش در پس هر مُنگي سرهنگي سر نهاده ودر بوادئ جست وجویش در بن هر خاري گرفتاري از پاي افتاده

اي ز گِلت نا زده سر حَبّ دل ‌ ‌ ‌ مانده ز حُبّ وطنت پا بگل
خیز که شد پرده‌کش و پرده‌ساز ‌ ‌ ‌ مطرب عشّاق ز راه حجاز
یکدم ازین پرده سماعي بکن ‌ ‌ ‌ هرچه نه زین پرده وداعي بکن
دین ترا تا شود ارکان تمام ‌ ‌ ‌ روي نِه از خانه برون کن مقام
گر نبوَد راحلهٔ باد پاي ‌ ‌ ‌ راحله از پا کن و در رهِ در آي
ناقه اگر نیست ترا زیر ران ‌ ‌ ‌ بر قدم ناقه روان شو روان
گر بادیمت نبوَد دسترس ‌ ‌ ‌ جلد قدم پاي فراز تو بس
ته بتهش بسته بگرد و غبار ‌ ‌ ‌ کرده تهش خار بمیخ استوار
پاشنه از خنده دهان کرده باز ‌ ‌ ‌ زآبلها ریخته اشك نیاز
واله و حیرت‌زده و مستهام ‌ ‌ ‌ خنده‌زنان گریه‌کنان مي‌خرام

پشت امید تو بخورشید گرم … بستر آسایشت از ریگ نرم
سایه بفرقت که مغیلان کند … به که سراپردهٔ سلطان کند
باد مخالف زده در دیده ریگ … پای فرو رفته بتفسیده ریگ
به که نشینی بمهبّ شمال … پای فرو کرده بآب زلال
بانگ حُدی بشنو و صوت درآی … شو چو شتر گرم‌رَو و تیز پای
راه وفا می سپر و می گذر … بر خسک خشک چو ریحان تر
بار بمیعاد تعبّد رسان … رخت بمیقات تجرّد رسان
رشتهٔ تدبیر ز سوزن بکش … خلعت سوزن زده از تن بکش
هرچه برآن بخیه زدی ماه و سال … آی برون از همه سوزن مثال
باز کن از بخیه زده جامه خوی … بوکه ترا بخیه نیفتد بروی
گرنه زمرگ است فراموشیت … بو که بوَد کار کفن پوشیت
لب بکشا یافتن کام را … نعرهٔ لبّیک زن احرام را
موی پژولیده و رخ گرد ناک … سینه خراشیده و دل دردناک
رو بحرم کن که درآن خوش حریم … هست سیه پوش نگاری مقیم
صحن حرم روضهٔ خلد برین … او بچنان صحن مربّع نشین
قبلهٔ خوبان عرب روی او … سجدهٔ شوخان عجم سوی او
باد چو در دامنش آویخته … غالیه در جیب جهان ریخته
تا شکنی شیشهٔ ناموس و ننگ … کرده نهان در ته دامانْست سنگ
باز شکن دامن شبرنگ او … دیدهٔ جان سرمه‌کش از سنگ او
سنگ سیاهش که ازآن کوته است … دست تمنّاش یمین الله است

چون تو ازآن سنگ شوي خوشه چين　　بوسه زن دست که باشي به بين
بر سر گردون زني از فخر کوس　　گر رسدت دولت اين دستبوس
از لب زمزم شنو اين زمزمه　　کز نم ما زنده دلند اين همه
سوي قدمگاه خليل الله آي　　پا چو نيابي به پيش ديده ساي
پاي مروّت بسوي مروه نه　　چهرهٔ صفوت بصفا جلوه ده
تا نشود در عرفاتت وقوف　　کي شود از راه نجاتت وقوف
کبش مني را بمنا ريز خون　　نفس دني را بفنا کن زبون
سنگ بدست آر ز رمي جمار　　ديو هوا را کن ازآن سنگسار
چون دل ازين شغل بپرداختي　　کار حج و عمره بهم ساختي
شکر خدا گوي که توفيق داد　　ره بسوي خانهٔ خويشت گشاد
ور نه که يارد که بآن ره برد　　ور چه شود مرغ بآن ره پرد

حکايت عليّ ابن موفّق قدّس الله سرّه و مناجات وي با حضرت حق جلّ وعلي

پور موفّق که بتوفيق حق　　برد ز هر پير موفّق سبق
باديهٔ کعبه بسي مي بريد　　محنت آن راه بسي ميکشيد
روزي ازآنجا که دلي داشت تنگ　　زد بدر کعبه سر خود بسنگ
گفت خدايا پس هر محنتي　　سوي من افگن نظر رحمتي
راه حج و عمره بسي رفته ام　　بهر تو ني بهر کسي رفته ام
دل بوفاي تو گرو بوده ام　　بي سر و پا در تگ و دو بوده ام
هيچ ندانم که مرا حال چيست　　بخت مرا پايهٔ اقبال چيست

زين سفرم نيست بكف حاصلي … ني سره وقتي نه بسامان دلي
شب چو درين درد فرو شد بخواب … آمدش از حضرت بيچون خطاب
كاي برهم پاي ز سر ساخته … بر همه زين پاي سرافراخته
گر نه ترا خواستمي كي چنين … داديمت ره سوي اين سرزمين
هركه نه مايل بسوي وي شوم … سوي خودش راه‌نما كي شوم
حاصلت اين بس كه ترا خواستم … باطنت از شوق خود آراستم
ره بسوي خانهٔ خود دادمت … بر در هر كس نفرستادمت
يا رب از آنجا كه كرم آن تست … چشم همه بر در احسان تست
جامي اگر چند نه صاحب‌دليست … از تو باميد چنين حاصليست

مقالهٔ هشتم در اشارت بعزلت مشتمل برعزّت كه بي عين علم زلّت است و بي زاي زهد علّت

اي چو گلت جيب بچنگ خسان … دامن صحبت بكش از ناكسان
گرچه ز آغاز كشادت دهند … عاقبت الامر ببادت دهند
غنچه‌وش از همنفسان لب به بند … خيره چو گل در رخ هر كس مخند
جلوه مده همچو خور انوار خويش … باش چو سايه پس ديوار خويش
بر كس و ناكس بحريم خمول … قفل كن ابواب خروج و دخول
دَير نشين باش چو عيسي‌دمان … خانه بپرداز ز نامحرمان
گر بوَد اندر بُن غاريت جاي … حلقهٔ مارت شده زنجير پاي
به كه بهر حلقه نهي پاي خويش … محفل هر سفله كني جاي خويش

ور شودت در کمر کوه و سنگ گرد میان منطقه دمّ پلنگ
به که دو رنگان منافق سیر پیش تو بندند بخدمت کمر
گر کشدت شانه بسرپنجه شیر کش‌مکش او کند از جانت سیر
به که حریفان کف راحت نهند مرهم لطفت بجراحت نهند
گر کندت بحر پرآشوب غرق یا گذرد موج هلاکت زفرق
به که بکشتیء رفیقان خاص رخت خود آري باميد خلاص
در کنف پرتو خور کم نشین تا نشود سایه ترا همنشین
راه ز گلگشت لب جو بتاب تا نزنند صورت تو سر زآب
آئینه‌را در نظر خود منه تا نشود عکس ترا جلوه‌ده
اول فطرت که پدید آمدي از همه کس فرد و وحید آمدي
عاقبت کار کز اینجا روي از همه شك نیست که تنها روي
این همه اکنون گره و بند چیست وین همه آمیزش و پیوند چیست
بگسل ازینان که زیان تو اند خصم دل و دشمن جان تو اند
قدر تو کاهند که افزون شوند عیب تو سنجند که موزون شوند
گر تو شوي پنبه همه آتش اند ور تو نهي سر همه گردن‌کشند
چون دلت از غصّه پریشان شود مایهٔ جمعیّت ایشان شود
ور شود اسباب حضور تو جمع شعله‌زند برق حسدشان چو شمع
چند درین شش‌درهٔ بي‌کشاد عمر دهي از دم اینان بباد
باد خزانست دم سرد شان سرديء جانست ره‌آورد شان
ترسم از آن روز که سردت کنند دل سپر ناوك دردت کنند

هرکه نه مشغولیِ دینش ره است   غول ره تست خدا آگه است
پای وفا بر پیِ غولان مدار   روی به پیغولهٔ تنهائی آر
ور نه بوَد از دل سودائیَت   طاقت پیغولهٔ تنهائیت
خیز و قدم نه بره رفتگان   رَو سوی آرامگه خفتگان
یاد کن از عهد فراموش شان   نکته شنو از لب خاموش شان
پر شده شان بین ز غبار استخوان   کحل بصیرت کن از آن سُرمه‌دان
منزلشان بین بته سنگ تنگ   کوب سر افعیِ غفلت بسنگ
یا نفس تنگ بر آر از درون   زمزمهٔ نَحنُ بِکُم لاحِقون
بو که دلت یابد از آن زندگی   روز حیات تو فروزندگی

حکایت زنده‌دلی که با مردگان انس گرفته بود و از زندگان فرار می نمود

زنده‌دلی از صف افسردگان   رفت بهمسایگیِ مُردگان
پشت ملالت بعمارات کرد   روی ارادت بمزارات کرد
حرف فنا خواند ز هر لوح خاک   روح بقا جُست ز هر روح پاک
گشتی ازین سگ‌منشان تیزتگ   همچو تگ آهوی وحشی ز سگ
کار شناسی پیِ تفتیش حال   کرد ازو بر سر راهی سوال
کین همه از زنده رمیدن چراست   رخت سوی مرده کشیدن چراست
گفت بلندان بمغاک اندر اند   پاک‌نهادان ته خاک اندر اند
مرده‌دلانند بروی زمین   بهر چه با مرده شوم همنشین
همدمیِ مرده دهد مردگی   صحبت افسرده دل افسردگی

زیر گِل آنان که پراکنده اند   گرچه بتن مرده بجان زنده اند
مرده‌دلي بود مرا پیش ازین   بستهٔ هر چون و چرا پیش ازین
زنده شدم از نظر پاکشان   آب حیاتست مرا خاکشان
جامي ازین مرده‌دلان گوشه‌گیر   گوش بخود دار و زخود توشه گیر
هرچه درین دائره بیرون تست   کام سعایت زده در خون تست

مقالهٔ نهم در اشارت بصمت که سرمایهٔ نجات و پیرایهٔ رفع درجاتست

اي بزبان نکته‌گزار آمده   وي بسخن نادره‌کار آمده
نقطهٔ نطق است ترا بر زبان   گشته از آن نقطه زبانت زیان
گر کني آن نقطه ازین حرف حك   بر خط حکم تو نهد سر فلك
هر که درین گنبد نیلوفري   آفگند آوازهٔ نیکو فري
نیکوییٔ فرّ وي از خامشیست   خامشیش تیغ جهالت‌کشیست
گفتن بسیار نه از نغزي است   ولولهٔ طبل ز بي‌مغزي است
خمّ پر از باده تهي از صداست   چون که تهي شد ز صدا پرنواست
در دلت از غیب گلي چون کشاد   از دم ناخوش مده آنرا بباد
تا نه لبت بسته ز دعوي شود   کي دل تو مخزن معني شود
غنچه که نبود بدهانش زبان   لعل و زرش بین گره اندر میان
سوسن رعنا که زبان‌آور است   کیسه تهي مانده ز لعل و زر است
منطق طوطي خطر جان اوست   قفل نه کلبهٔ احزان اوست
زاغ که از گفتنش آمد فراغ   جلوه‌گر آمد بتماشاي باغ

خِسّت طبع است درین کهنه کاخ   حوصلهٔ تنگ و حدیث فراخ
چرخ بدین گردش دایم خموش   چرخهٔ حلّاج و هزاران خروش
رستهٔ دندانْت صفي بسته خوش   پیش صنف آمد لب تو پرده‌کش
کرده زبان تیغ پیِ یك سخن   چند شوي پرده‌در و صف‌شکن
گرچه سخن خاصّیت زندگي است   موجب صدگونه پراگندگي است
زندگي افزاي دل زنده را   وِرد مکن قول پراگنده را
چشم بر آمد شدِ انفاس دار   وین دو سه نوآمده را پاس دار
هر نفس از تو که هیولاوش است   قابل هر نقش خوش و ناخوش است
گر ز کرم نقش جمالش دهي   منقبت فضل و کمالش دهي
بر ورق عمر تو عنوان شود   فاتحهٔ نامهٔ احسان شود
ور ز سَفَه داغ قصورش کشي   در درکات شر و شورش کشي
خامه‌کش صفحهٔ دین گرددت   میل زن چشم یقین گرددت
لب چو کشائي گِرَوِ هوش باش   ورنه زبان درکش و خاموش باش
هوش چه باشد ز خدا آگهي   آگهي ز آفت غفلت تهي
دل چو شد از آگهیَت بهره‌مند   پایهٔ اقبال تو گردد بلند
بر سخن بیهُده کم شو دلیر   تا که از آن پایه نیفتي بزیر

حکایت کشفي که ببال بطان پریدن آغاز نهاد و ببیك سخن تا جایگاه از اوج هوا بحضیض خاك افتاد

بست بصد مهر بر اطراف شط   عقد محبّت کشفي با دو بط

شد بفراغت ز غم روزگار قاعدهٔ صحبتشان استوار
روزي از آنجا که فلك راست‌خوي گشت ز بي‌مهريشان کينه‌جوي
طبع بطان از لب دريا گرفت راي سفر در دلشان جاگرفت
کرد کشف ناله که اي همدمان وز الم فرقت من بي‌غمان
خو بکرمهاي شما کرده ام قوت ز غمهاي شما خورده ام
گرچه مرا پشت چو سنگست سخت دارم ازين بار دلي لخت‌لخت
هيچکس نيست بجاي شما پشت بکوهم ز وفاي شما
ني بشما قوّت همپائيم ني ز شما طاقت تنهائيم
نيك فرو مانده بکار خودم پشت دوتا گشته ز بار خودم
بود ز بيشه بلب آبگير چوبکي افتاده چو يکچوبه تير
يك بط از آن چوب يکي سر گرفت وآن بط ديگر سر ديگر گرفت
برد کشف نيز بدانجا دهان سخت بدندان بگرفتش ميان
ميل سفر کرد بميل بطان مرغ هوا گشت طفيل بطان
چون سوي خشکي سفر افتادشان بر سر جمعي گذر افتادشان
بانگ بر آمد ز همه کاي شگفت يك کشف اينك بدو بط گشته جفت
بانگ چو بشنيد کشف لب کشاد گفت که حاسد بجهان کور باد
زو لب خود بود کشادن همان زاوج هوا زير فتادن همان
زآن دم بيهوده که ناگاه زد بر خود و بر دولت خود راه زد
جامي ازين گفتن بيهوده چند زيرکي ورز و لب خود به بند

مقالهٔ دهم در اشارت بسهر که نشانهٔ هوشیاري و علامت بخت بیداریست

اي بشکرخواب سهر داده هوش   خيز که بر خاست ز مرغان خروش
مرغ سحر زنده و تو مردهٔ   او ز نوا گرم و تو افسردهٔ
ترك هوا گوي و نوائي بزن   چنگ بدامان وفائي بزن
هر شب ازين پردهٔ زنگارگون   اين همه لعبت که سر آرد برون
هست پيِ آنکه شود آشکار   بر نظرت قدرت لعبت‌نگار
شرم تو بادا که کني تا بروز   راه نظررا بمژه ميخ‌دوز
ننگري اين دير بقا پرده را   وين همه اوضاع نوآورده را
بر نکني سر که درين پرده چيست   نقش نگارندهٔ درين پرده کيست
سبحهٔ انجم بثريّا که داد   طارم چارم بمسيحا که داد
تار که بر بربط ناهيد بست   رنگ که بر محمل خورشيد بست
نيل برين صفحهٔ خضرا که بيخت   مهره درين حقّهٔ مينا که ريخت
خرقهٔ شب غاليه‌گون از چه شد   دامنش آلوده بخون از چه شد
شمع سحر لمعهٔ نور از که يافت   جبههٔ مه داغ قصور از که يافت
هست درين دائرهٔ قال و قيل   اين همه بر هستيء صانع دليل
نقش نگر جانب نقّاش رَو   حسن بنا بين و به بنّا گِرَو
پيس درين مرحله غافل مخسب   پاي برآر از گل و در گل مخسب
خلعت عمر تو عجب کوته است   خون بدل از کوتهيَش ته ته است
بيش ميفزاي بمقراض خواب   کوتهي آنکه نيفتد صواب

خواب چو مرگ ار نبوَد ضدّ زیست   نکتهٔ النَّوم اَخُو المَوت چیست
چهرهٔ این اَخ بتُف آلوده باد   خود بتف این اخ چه مناسب فتاد
هست یکی نیمه ز عمر تو روز   نیمهٔ دیگر شب انجم‌فروز
روز و شب عمر تو با صد شتاب   میگذرد آن بخور و این بخواب
روز پیٔ خور سگ دیوانهٔ   خفته بشب مردهٔ کاشانهٔ
روز چنان میگذرد شب چنین   کی شوی آمادهٔ روز پسین
شب چو رسد شمع شب‌افروز باش   همنفس گریهٔ جان‌سوز باش
اشك همی ریز بصد درد و سوز   عذر همی خواه ز تقصیر روز
هرچه بروز از دل جافی کنی   وای تو گر شب نه تلافی کنی
روز تو شد شام بعصیان گری   شام بروز آر بعذر آوری
روز و شبت گر همه یکسان شود   بر تو شب و روز تو تاوان شود
روز که صد گونه گنه کردهٔ   نامهٔ اعمال سیه کردهٔ
شب ز مژه بهر سفیدیء روی   از رخ آن نامه سیاهی بشوی
چند کنی خواب ز خودکامگی   با دل فارغ ز سیه نامگی
کرده تو خواب و ز ورای حجاب   ناظر حال تو منزّه ز خواب
شب چه کنی روز به بیحاصلی   کو بتو خوش حاضر و تو غافلی

حکایت عارف دل‌بیدار شب‌زنده‌دار

عارفی از ظلمت شب نوریاب   دیده فرو بست بکلّی ز خواب
شب که ز خورشید نظر دوختی   شمع نظر تا سحر افروختی

هر مژه از دیدهٔ خونابه‌ده — بود بابروش همانا گره
روزی ازو کرد فضولی سوال — کای نزده راه تو خواب و خیال
چون دل بیدار تو از خواب رست — دیده چرا بایدت از خواب بست
رنج نخفتن چو گران داردت — یکدمه راحت چه زیان داردت
گفت نشاید که خدای جهان — هر شبی آید. بنخست آسمان
بانگ زند کز صف دوران راه — کیست که آید بدرم عذر خواه
تا کرم خویش سفیرش کنم، — رحمت خود عذرپذیرش کنم
من بچنین حال نهم سر بخواب — گوش بخوابانم ازین خوش خطاب
او نظر لطف بمن کرده باز — دیدهٔ اقبال من از وی فراز
هر که کند دعویء سودای او — خواب کنان از رخ زیبای او
دعویش از صدق بود بی فروغ — چون نفس صبح نخستین دروغ
جامی اگر دیدهٔ تو روشنست — در دلت از روضهٔ جان روزنست
سخت‌قدم باش درین ره نه سست — چشم بر آن دار که چشمش بتست

مقالهٔ یازدهم در نشان دادن از حال صوفیان که نشان ایشان بی‌نشانیست و زندگانی ایشان در جانفشانی

ای ز صف تیره‌دلان، خم زده — وز صفت اهل صفا دم زده
دل نشده صاف ز نام‌آوری — نام بر آورده بصوفی‌گری
شیوهٔ صوفی چه بود نیستی — چند تو بر هستیء خود ایستی
(۱ گم شو ازین هستیء پراشتلم — بلکه شو از گم‌شدگی نیز گم

نا شده از خویش تهي همچو ني — دم زدنت زآنكه نهٔ تا بكي
گر تو نهٔ این همه آوازه چیست — هر نفس این زمزمهٔ تازه چیست
ني چه بوَد آنكه بدستان خویش — دم نزند جز ز نیستان خویش
بادیهٔ هستئ خود بسپرد — پي بنیستان عدم آورد
چون ز نیستان شكرافشان شود — بهر حریفان شكرستان شود
از شكرستان چو برآرد نفس — طوطئ جانها شود آنجا مگس
بر لبت این لاف كه چون ني نیَم — در دلت اندیشه كه جز كي كیَم
قالب تو رومي و دل زنگي است — رو كه نه این شیوهٔ یكرنگي است
با تن رومي دل زنگي كه چه — رنگ یكي گیر دورنگي كه چه
رنگ دورنگي بدورنگان گذار — زآنكه دو رنگي همه عیبست وعار
به كه شفا جو ز مسیحا شوي — بو كه ازین عیب مبرّا شوي
خشك ز روزه شكمت طبل‌سان — گشته علم بر كتف طیلسان
سر نزده از دلت انصاف فقر — چند بدین طبل و علم لاف فقر
خرقهٔ صد پاره كه داري بدوش — بر سر صد عیب بوَد پرده‌پوش
دلق ورع را چو بوَد تارِ سُست — كي شود از خرقهٔ پاره درست
رشتهٔ تسبیح تو دام ریاست — مهرهٔ آن دانهٔ مرغ هواست
دانه و دام از پئ آن گستري — تا غذي از گرسنه مرغي خوري
هست ز مسواك چو سوهان تو — تیز بخون همه دندان تو
تیزئ دندانت بسوهان بساي — از سر هر سفره مشو لقمه‌خاي
شرح محاسن چو دهد شانه ات — سر بقبایح نهد افسانه ات

نیست بروي تو یکي مو سیاه — چند کني نامه سیاه از گناه
شکل کمان‌راست قدت شرح‌ده — بهر کمان تو عصا گشته زه
تا بکمانت فلك این چلّه بست — تیر جوانیت برون شد ز شست
نوبت پیریست جواني مکن — میل سوي نیل اماني مکن
بر سر سجّاده چو پا سایدت — پا ز رعونت بزمین نآیدت
رخ بزمین ساي بوقت نماز — زآنکه مصلّاست حجاب نیاز
از کجي و کج‌رَوي اندیشه کن — پي‌رَويء راست‌رَوان پیشه کن
مدّعي خرقهٔ تقوي مپوش — متّقي جام تمنّي منوش
زهد مي‌آلوده نیرزد بهیچ — مسّ زراندوده نیرزد بهیچ
صورت و معنیت بهم راست دار — تات شوند اهل صفا خواستگار
یا ز سرت خرقهٔ تقوي بکش — یا قدم از راه تمنّي بکش

حکایت آن صوفي که در سماع غناي مغنّیه خرقهٔ فقر از سر برکشید و از لجّهٔ بي‌آرام بحر حقیقت بساحل مجاز آرمید

کعبه‌رَوي از سر وجد عظیم — در صف پیران حرم شد مقیم
مرغ دل او چو زدي پرّ و بال — رستي ازین دامگه پرّ و بال
وجد الٓهیش رهاندي ز خویش — جذب حقش باز ستاندي ز خویش
آمدي از هستيء خود گشته صاف — رقص‌کنان گرد حرم در طواف
روزي از آنجا که قضا ره زدش — زخم بلا بر دل آگه زدش
مطربهٔ رونق کارش ببرد — وز دل و جان صبر و قرارش ببرد

ذوق میِ عشوه و نازش چشید　　دل ز حقیقت بمجازش کشید
بود همان حالت و وجدش بجای　　لیکن از آن شاهد دستان‌سرای
خرقه به پیران حرم داد و گفت　　سرّ خود از خلق چه دارم نهفت
در دل من وجد الٓهی نماند　　جنبش من جز بملاهی نماند
زآتش اغیار درونم بجوش　　خرقهٔ اصحاب چه دارم بدوش
خوش نبوَد بتکده دل زآن نگار　　خلعت اسلام ببر کعبه‌وار
تا بحقیقت نکشید آن مجاز　　باز نیامد بسر خرقه باز
جامی ازین قاعدهٔ دلپذیر　　تا بتوانی سبق صدق گیر
زآنکه درین مزرع مرد آزمای　　هیچ نیرزد جَو گندم نمای

مقاله دوازدهم در شرح حال علمای از عمل دور و سفهای بجهل و جدل مغرور

ای عَلَم عِلم برافراخته　　چون علم از علم سرافراخته
خویشتن از علم علم ساختی　　چون عمل آمد علم انداختی
لاف درستی است علم‌سازیت　　حجّت سستی علم‌اندازیت
دعویِ دانش کنی از جاهلی　　حاصل تحصیل تو بی‌حاصلی
خواجه زند بانگ که صنعت‌ورم　　مس شود از جودت صنعت زرم
لیکن اگر دست بجیبش نهی　　چون کف مفلس بوَد از زر تهی
کیسه چو خالی بوَد از زرّ و سیم　　دعویِ اکسیر چه سود از حکیم
جمع کتب از سره و نا سره　　کرده چو خشتست بگردت خره
آن خره کن رخنه که از چار حد　　بست میان تو و مقصود سد

هر ورقي زآن كتب آمد حجاب زآن حجب توي بتو رخ بتاب
تا ببري از همه فردا سبق زآن كتب امروز بگردان ورق
علم كه خواند بره ناصواب باشد از آن علم سيه‌رو كتاب
نور دل از سينهٔ سينا مجوي روشني از چشم نه بينا مجوي
جانب كفر است اشارات او باعث خوف است بشارات او
فكر شفايش همه بيماريست ميل نجاتش ز گرفتاريست
قاعدهٔ طب كه بقانون نهاد پاي نه از قاعده بيرون نهاد
ليك نهان ساخت بر اهل طلب روي مسبّب بحجاب سبب
خاصّيت علم سبب سوزيست شيوهٔ جاهل سبب‌آموزيست
طب ز نبي جوي كه طبّ النبي سازدت از جمله علل اجنبي
از مرض جهل شفا بخشدت وز كدَر نفس شفا بخشدت
تابد از اسباب و علل روي تو واكند از هرچه نه حق خوي تو
عمر تو شد صرف اصول و فروع هيچ نيفتاد باصلت رجوع
هيچ وقوفت ز مقاصد چو نيست از طلب آن بمواقف مايست
بر تو چو نگشاد ز مفتاح راه دولت فتح از در فتّاح خواه
گر ز موانع دل تو صاف نيست كشف موانع حد كشّاف نيست
نور هدايت ز هدايه مجوي راه نهايت بنهايه مپوي
ترك نفاق و كم تلبيس گير علم ز سرچشمهٔ تقديس گير
هرچه نه قال الله و قال الرّسول هست برِ اهل فضيلت فضول
فضل خدا بين و فضولي مكن جهل ز حد رفت جهولي مكن

علم چو دادت ز عمل سر مپیچ — دانش بیکار نیرزد بهیچ
چون ببساط عملت سود پاي — بي‌عملانرا بعمل رهنماي
بایدت اوّل ادب اندوختن — پس دگرانرا ادب آموختن
چون دگرانرا شوي آموزگار — کم طلب آنرا عوض از روزگار
علم بوَد جوهر و باقي سفال — آن چو حقیقت دگران چون خیال
بَیع جواهر بسقالي که چه — بذل حقایق بخیالي که چه

حکایت آن عالم در چاه افتاده که دست بشاگرد خود نداد تا جزاي آخرت از دست ندهد

عالِمي از چاه جهالت برون — در رهي افتاد بچاهي درون
هیچ مدد دست ندادش براه — ماند در آن راه چو یوسف بچاه
سایه‌صفت در تك چاه آرمید — سایهٔ شخصي بسر چاه دید
نعره برآورد که اي ره‌نَوَرد — از ره احسان و مروّت مگرد
پاي مروّت بسر چاه نه — دست بافتادهٔ از راه ده
گفت نخست از کرم عام خویش — گو خبرم از لقب و نام خویش
گفت که شاگرد کمین تو ام — در ره دین خاك‌نشین تو ام
گفت که حاشا که ازین چاه پست — در زنم امروز بدست تو دست
من که بتعلیم میان بسته ام — از غرض سود و زیان رسته ام
کوششم از روي خردمندي است — خاصّ پيِ فضل خداوندي است
کي بجزاي دگر آلایمش — وز غرض‌آلودگي افزایمش

در تنگ این چاه نشینم اسیر   تا شودم بي‌غرضي دستگیر
پایهٔ علم چو بلند اوفتاد   هرچه جز آنم نه پسند افتاد
همّت جامي که بلندي گرفت   از شرف علم پسندي گرفت
علم پسندید ز طبع بلند   هرچه پسندید همانش پسند

مقالهٔ سیزدهم در مخاطبهٔ سلاطین که اگر بر دیگران مي تابند آسمان عدل‌را چشمهٔ آفتابند و اگر همه گِرد خود مي‌گردند طوفان ظلم را گرداب

اي بسرت افسر فرماندهي   افسرت از گوهر احسان تهي
زیورِ سر افسر از آن گوهر است   خالي از آن مایهٔ درد سر است
گِرد میان تو مرصّع کمر   مُهره و مار آمده با یکدگر
لیك نه آن مهره که روز شمار   نفع رساند بتو زآسیب مار
تخت زرت آتش و گوهر درو   هست درخشنده چو اخگر درو
شعله بجان در زده آن آتشت   لیك ز بس بیخودي آید خوشت
چون بخود آئي زشراب غرور   آورد آن سوختگي بر تو زور
هر دمت از درد دو صد قطره خون   از بُن هر موي تَراوَد برون
سود سر ایوان ترا بر سپهر   شمسهٔ آن گشت معارض بمهر
قصر تو چون کاخ فلك سربلند   حادثه‌را قاصر از آنجا کمند
حارس و بوّاب تو بر بد سگال   بسته پيِ حفظ تو راه خیال
لیك نیارند بمکر و حِیَل   بستن آن رخنه که آید اجل
زود بوَد کآید اجل از کمین   شیشهٔ عمر تو زند بر زمین

نقد حیات تو بغارت برد — خصم ترا بخت بشارت برد
کنگر کاخ تو بخاك افگند — طاق بلندت بمغاك افگند
افسرت از فرق فتد زیر پاي — پایهٔ تخت تو بلغزد ز جاي
روزي ازین واقعه اندیشه کن — قاعدهٔ دادگري پیشه کن
ظلم ترا بیخ چو محکم بوَد — ظلم تو ظلم همه عالم بود
خواجه بخانه چو بوَد دفسراي — اهل سرایش همه کوبند پاي
شهري از آشوب تو غارت شود — تات یکي خانه عمارت شود
کاش کني ترك عمارتگري — تا نکشد کار بغارتگري
باغي از آسیب تو گردد تلف — تات درآید ته سیبي بکُف
به که از آن سیب شکیبت بوَد — ورنه بهر سیب حسیبت بود
میوه و مرغي سر خوانت مقیم — از حرم بیوه و باغ یتیم
مطبخیت هیمه ز خوي دُرشت — میکشد از پشتهٔ هر کوز پشت
باز ترا میرشکاران بفن — طعمهده از چوزهٔ هر پیرزن
بارگیٔ خاصّ ترا هر پسین — کاه و جو از توبرهٔ خوشهچین
گوش کنیزان ترا داده بهر — از زر دریوزهٔ گدایان شهر
چند کني ظلم بهر بوم و مرز — چندگهي رسم و رهٔ عدل ورز
بین که ازین هر دو کدامست بِه — هر چه نه به بر رخ آن دست نه
ظلم نهد دام سراب غرور — عدل دهد جام شراب سرور
هان که جگرسوخته و دل کباب — باز نماني بسراب از شراب
شهر و ده آباد بعدلست و بس — طبع جهان شاد بعدلست و بس

تو چو شباني و رعيّت همه　　در كنف رحمت تو چون رمه
واي شباني كه كند كار گرگ　　همچو سگ زرد شود يار گرگ
برّه كند باز ز پستان ميش　　تا دردش گرگ بدندان خويش
عدل تو گر فيض‌رساني كند　　بر رمها گرگ شباني كند
پنجه كند شانه بدشت و دره　　شانه زند گردن و پشت بره

حكايت عمر عبد العزيز كه در همهٔ عمر عزيز از افسر عين عدالت سربلند بود و از حلقهٔ ميم مروّت كمربند

چون ثمر دوحهٔ عبد العزيز　　دولت دين شد شرف ملك نيز
قاعدهٔ عدل عُمَر تازه كرد　　ملك و خلافت بيك اندازه كرد
كوه‌نشينان كه ز ظلم سپاه　　خاسته بودند ز سرهاي راه
پويه‌كنان بر سر راه آمدند　　بهر خبرپرسئ شاه آمدند
كان شه پيشين ستمگر چه شد　　حال وي از گردش اختر چه شد
وين شه عادل‌دل فيروز روز　　كيست كه شد نيّر عالم فروز
ره‌سپري گفت چه سان يافتيد　　اين خبر خير كه بشتافتيد
مژده رساندند كه بودي دلير　　بر رمه زين پيش بسي گرگ و شير
بر رمه از گرگ دليرئ نماند　　شير بخونخوارئ شيري نماند
برّه و گرگند بهم گشته رام　　آهو و شيرند بهم در خرام
اين همه از دولت اين خسرو است　　كز قدمش رسم عدالت نو است
آن ز خساست صفت گرگ داشت　　بر سر ما گرگ دگر مي گماشت

وین زکرم چون به بزرگي رسید　　گرگ ز سر کسوت گرگي کشید
هست درین مرحله خورد و بزرگ　　با دهن یوسف و دندان گرگ
گرچه بوَد خوش لب خندانشان　　جامي و صد زخم ز دندانشان

مقالهٔ چهاردهم در اشارت بحال وزیران و دبیران که رقم عدل وظلم بر صفحات ایّام از رشحات اقلام ایشانست

اي چو قلم صورت خود کرده راست　　میل رقمهاي کج از تو خطاست
تا قلم‌آسا بسر خود روي　　گرچه همه نیك روي بد روي
هر که بیك حرف قلم کج نهاد　　حرف وي از لوح بقا محو باد
چند بدفتر رقم ناصواب　　یاد کن از دفتر یوم الحساب
تو بسه انگشت شده خامه‌زن　　خلق ده انگشت ز تو در دهن
آنکه تو خوانیش صریر قلم　　از قلمت هست نفیر قلم
خط که ورق تر کند از دست تو　　خاك بسر بر کند از دست تو
جنبش کلك تو ز کم کاستي　　برده ز بالاي الف راستي
وز قلمت قاف جهان تا بقاف　　پرشکن و تاب شده همچو کاف
نوك قلم از سر کزلك مخار　　تیز مکن بیهُده دندان مار
عاقبت آن مار ز راه ستیز　　بر تو زند زخم بدندان تیز
بلکه زده زخم و تو زافسردگي　　نیستي آگاه ز آزردگي
مو که زند بر سر کلکت گره　　از رهٔ معنیت بوَد پند ده
کاي بخرد گشته سمر تا بچند　　جهد بکاري که بموئیست بند

چند مددگاریٔ ظالم کنی   وز مددش کسب مظالم کنی
تا ببری از دل ظالم غبار   گردن مظلوم کنی زیر بار
خرمن دهقان که بخون جگر   کشتهٔ وی آمده در ده ببر
سوختهٔ آتش بیداد تست   دانه و کاهش شده بر باد تست
دانه کنی نقل بانبار شاه   کاه بری بهر ستور سپاه
حصّهٔ دهقان چو شوی غوررس   دانهٔ اشك و کهِ رویست و بس
مایهٔ تاجر که در آوارگی   جمع نشد جز بجگرخوارگی
شد ز براتت همه صرف زکات   درکف فیض است هنوز آن برات
کاسب بیچاره که در شهر و کوی   زآبلهٔ دست کند آب روی
در کف از آئین ستمگاریش   هیچ بجز آبله نگذاریش
خارکش پیر که چون خارپشت   خم بوَدش پشت ز خار درشت
چون شود از خار تهی پشت او   قیمت آنرا کشی از مشت او
گاوَك شیرآورِ هر پیرزال   خرج شد از تو بخراجات سال
گرسنه و تشنه شده گوشه‌گیر   خون جگر میخورد اکنون چو شیر
مال یتیمان برهت پایمال   حاصل سائل ز تو ذلّ سوال
زیور طفلانت ز طبع لئیم   هست زر سائل و درّ یتیم
نقل شب عیش تو نقل سخن   نوبنو از تیره‌دلان کهن
مطرب تو آنکه ببانگ بلند   مال فلان گوید چونست و چند
حیله بصد گونه نمودن، توان   وز کفش آن مال ربودن توان
کار تو شد بار دل صد هزار   شرم نمیداری ازین کار و بار

بیش مکن دست تطاول برون ‏ کز تو قلم‌رَو چو قلم شد نگون
شه ز تو بدنام و رعیّت خراب ‏ ملك ز غوغاي تو در اضطراب
کن نظر تجربه در همسران ‏ تا نشوي تجربهٔ دیگران
تجربهٔ چوب به پهلوست سخت ‏ به که بعبرت نگري بر درخت
لیك سر تجربه‌گیریت نیست ‏ تجربه جز حرص وزیریت نیست

حکایت درازدستي که دست وي ببریدند و از قلم وزارت کوتاه نشد

بود یکي شاه که در ملك و مال ‏ عهد وزیري چو رسیدي بسال
دست قلم‌ساش جدا ساختي ‏ چون قلم از بند برانداختي
هرکه گرفتي ز هوا دست او ‏ پایهٔ اقبال شدي پست او
دست وزارت بوي آراستي ‏ جان حسود از حسدش کاستي
روزي ازین قاعدهٔ ناپسند ‏ ساخت جدا دست وزیري ز بند
دست بریده بهوا بر فگند ‏ تاش بگیرند صلا در فگند
چشم خرد کرد فراز آن وزیر ‏ دست دگر کرد دراز آن وزیر
دست خود از بیخردي خود گرفت ‏ بهر وزارت ره مسند گرفت
تجربه نگرفت ز دست نخست ‏ دست خود از دست دگر نیز شست
جامي از آن پیش که تیغ اجل ‏ دست تو کوتاه کند از عمل
دست امل از همه کوتاه کن ‏ در صف کوته‌املان راه کن

مقالهٔ پانزدهم در تنبیه آنانکه صبح شیب از شب شبابشان دمیده است و در آن صبحگاه نسیم آگاهي بمشامشان نرسیده

اي تنت از شمع گدازنده‌تر　　شعله‌زنان آتش شیبت ز سر
داده سر سبز تو آتش فشان　　از شجر اخضر و نارش نشان
چرخ که بر فرق تو کافور ریخت　　بر تو هم از شَعر تو کافور بیخت
تا که کند سردیٔ کافور سرد　　بر دل گرمت هوس خواب و خورد
کرده شب موي تو تصویر صبح　　روز اجل راست تباشیر صبح
گردش دولابیٔ چرخ برین　　بر سر آرام گرفته زمین
کالبد جوجو آزادگان　　در ته سنگ ستم‌افتادگان
آرد کنان بس که بفرسود و کاست　　موي تو پرگرد از آن آسیاست
پشت تو مانند کمان گشته کوز　　خشك شده پوست برآن همچو توز
رشتهٔ اشك تو بر آن بسته زه　　ناوك آه تو بر آن تیر نه
جز پیٔ آن نیست که کاري کني　　در رهِ مقصود شکاري کني
قدّ تو لام و الف آمد عصا　　هر دو پیٔ نفي وجود تو لا
یعني از آئینهٔ لوح وجود　　نفي شود صورت بود تو زود
یك نشناسي ز دو وقت شمار　　تا نکند شیشه دو چشم تو چار
پا بدُم مار زنادیدنت　　خلق بفریاد ز نشنیدنت
سنگ بدندانت شدي لخت لخت　　موم کنون پیش تو چون سنگ سخت
با همه رخنه که بُدندان تست　　نآمده یك حرف برون زآن درست

نآیدت از دست که جنبي ز جاي   تا نشود دست مددگار پاي
لرزش دست تو بهنگام کار   برده ز دست تو برون اختيار
چون گره سيم شده مشت تو   رفته چو سيماب ز انگشت تو
قوّت امساك نماندت بدست   گرچه که امساك ترا دست بست
قاعدهٔ حرص جز امساك نيست   چارهٔ امساك بجز خاك نيست
پيش که با خاك رَوي خاك شو   پيش که نا پاك روي پاك شو
پير شدي شيوهٔ پيرانه گير   شيوهٔ پيرانه خوش آيد ز پير
دست ز فتراك جوانان بدار   عشق و جواني بجوانان گذار
چون تو ازين پيريِ خويشي ملول   کي کندت طبع جوانان قبول

حکايت سرد شدن پير سفيد موي از نفس آن خورشيد گرم‌خوي که با زلف شبرنگ دم از صبح سفيدموي زد

فصل خزان کز دم باد وزان   کارگهِ رنگرزان شد رزان
باغ جوان صورت پيري گرفت   سبزهٔ تر رنگ زريري گرفت
برگ درختان ز سر شاخسار   مختلف الوان چو گل اندر بهار
موي سفيدي بقد خم شده   سينه اش آتشکدهٔ غم شده
پاي نشست از ته دامان کشيد   رخت تماشا بگلستان کشيد
از ره فکرت قدمي مي نهاد   وز سر عبرت نظري مي‌کشاد
ديد که با گيسوي چون پرّ زاغ   کبك خرامي شده طاؤس باغ
معجر کافوريِ او مشك‌پوش   گوهر و زر زآمدنش در خروش

رنگ حنا را ز کفش خون جگر / هر سر انگشت چو عنّاب تر
پنجهٔ مرجان زده انگشت او / گوهر خود یافته در مشت او
گشته ز هر ناخن او در خضاب / بدر و هلالي ز شفق رنگ یاب
پیر چو آن دید دل از دست داد / پشت دوتا روي بپایش نهاد
گفت بدین صورت زیبا کئي / آدمئي یا پرئي یا کئي
ناز جواني ز سر خود بنه / داد دل بي سپر خود بده
نیم‌دمي همدم من بنده باش / جمع‌کن پیر پراگنده باش
غنچهٔ نوشین بتبسّم کشود / گفت که دیر آمدهٔ خیز زود
روي بره کن ببُر از من امید / زآنکه سرم هست چو معجر سفید
بلکه تو گوئي بسر این معجرم / شعر سفید است ز موي سرم
پیر چو از موي شنید این خبر / خاست چو مو حالي و پیچید سر
تازه گل از پیر چو آن شیوه دید / پردهٔ کافور زسنبل کشید
موي خود آورد ز معجر برون / چون شبه شبرنگ و چو شب قیرگون
پیر بنالید که اي در فروغ / مه ز تو کم بهر چه بود این دروغ
گفت پئ آنکه کنم آگهت / کآنچه زنند از طلب ما رهت
زآن سبب افتاده ز راهیم ما / هرچه نخواهي تو نخواهیم ما
پیر شدي جامي و عمرت زشست / رشتهٔ پیوند بهفتاد بست
یاد جواني و جوانان مکن / قبلهٔ جان جز در جانان مکن

مقالهٔ شانزدهم در شرح حال نورسيدگان غرّه بعهد جواني كه غرّهٔ ماه عيش و كامرانيست

اي شده با موي سياه از غرور   از نفر موي‌سفيدان نفور
رخ ز سفيدي بسياهي منه   نور آلهي بملاهي مده
طفلي و چون شير شده موي قير   هست عجب نفرت طفلان ز شير
زاغ سياهي تو درين بوم بيم   كي هلد ازباز سفيدت سليم
تكيه بر اسباب جواني مكن   هرچه توان تا بتواني مكن
بازوي تو گر بمثل آهنست   پوست اگر بر تن تو جوشنست
دست اجل موم كند آهنت   تيغ قضا چاك زند جوشنت
خم نكني بهر خدا پشت خويش   سخت‌كماني مكن اي سست‌كيش
قوّت بسيار تو چون كم شود   گر همه تير است قدت خم شود
پيش كه سازد فلك عشوه‌ده   پشت ترا همچو كمان تن چو زه
باش كمان در پيِ طاعت‌وران   گوشه گزين از ره تحسين‌گران
بر تن خود راه رياضت كشاي   از تن خود كم كن و در جان فزاي
سالك ره خشك‌بدن به بوَد   تگ نزند اسب كه فربه بود
نا شده پشت تو ز پيري دوتاه   راست همي‌رَو پيِ پيران راه
بر صف دينند چو پيران امير   باش بفتراك اميران اسير
تا نه از ايشان باسيري رسي   كي بوَد امكان كه به پيري رسي
بر در هر پيري كمربنديت   به كه بسر تاج خداونديت

پایهٔ آن تاج بوَد بس بلند ‎ ‎ ‎ کنکر آن‌را کمر آمد کمند
کوه که صد کان گهر یافتست ‎ ‎ ‎ تاج بلندي ز کمر یافتست
سرکشيء کاف برون کن زسر ‎ ‎ ‎ میم صفت بند گره بر کمر
در قدم پیر سبُک‌سایه شو ‎ ‎ ‎ وز گهرش گنج گرانمایه شو
چون تو بخدمت مددش میکني ‎ ‎ ‎ آن مدد از بهر خودش میکني
آب چو ریزي بکفش در وضو ‎ ‎ ‎ چهرهٔ اقبال دهي شست و شو
سنگ ز راهش چو نهي بر کران ‎ ‎ ‎ پلّهٔ طاعات کني زآن گران
کفش تهي چون نهیش پیش پاي ‎ ‎ ‎ بر سر افلاك شوي کفش‌ساي
رکوه که در همرهيء او بري ‎ ‎ ‎ آب زسرچشمهٔ حیوان خوري
خاك رهش را بمژه روب پاك ‎ ‎ ‎ تا شودت دیدهٔ جان سُرمه‌ناك
غاشیهٔ دولت او کش بدوش ‎ ‎ ‎ تا شودت ستر کرم عیب‌پوش
تا نشوي پیر چو پیران کار ‎ ‎ ‎ دست خود از دامن خدمت مدار
پایهٔ پیري بجواني مجوي ‎ ‎ ‎ راه ارادت بماني مپوي
ترسمت آن پایه نگردد بساز ‎ ‎ ‎ ماني از آداب جوانیت باز

حکایت زاغي که چند روز در قفاي کبکي دوید و از رفتار خود باز ماند و بوي نرسید

زاغي از آنجا که فراغي گزید ‎ ‎ ‎ رخت خود از باغ براغي کشید
زنگ زدود آئینهٔ باغ را ‎ ‎ ‎ خال سیه گشت رخ راغ را
دید یکي عرصه بدامان کوه ‎ ‎ ‎ عرضه ده مخزن پنهان کوه

سبزه و لاله چو لب مهوشان　　داده ز فیروزه و لعلش نشان
نادره کبکی بجمال تمام　　شاهد آن روضهٔ فیروزه‌فام
فاخته‌گون صدره ببر کرده تنگ　　دوخته بر صُدره سجاف دورنگ
تیهو و درّاج بدو عشقباز　　بر همه از گردن و سر سرفراز
پایچها برزده تا ساق پای　　کرده ز چُستی بسر تیغ جای
بر سر هر سنگ زده قهقهه　　پی‌سپُرش همره و هم بی رهه
تیزرَو و تیزدَو و تیزگام　　خوش‌پرش و خوش‌روش و خوش‌خرام
هم حرکاتش متناسب بهم　　هم خُطواتش متقارب بهم
زاغ چو دید آن ره و رفتار را　　وآن روش و جنبش هموار را
با دلی از دور گرفتار او　　رفت بشاگردیٔ رفتار او
باز کشید از روش خویش پای　　در پیِ او کرد بتقلید جای
بر قدم او قدمی می کشید　　وز قلم پا رقمی می کشید
در پیِش القصّه در آن مرغزار　　رفت برین قاعده روزی سه چار
عاقبت از خامیء خود سوخته　　رهرَویء کبک نیاموخته
کرد فرامُش ره و رفتار خویش　　ماند غرامت‌زده از وار خویش
هر کس ازین دائرهٔ تیزرو　　هست درین دیر بواری گرو
جامی و از وار همه سادگی　　تاجوَرِ مسند آزادگی

مقالهٔ هفدهم در اشارت بحسن خوبان و جمال محبوبان که دلفریبترین گل این بهارستانند و نا شکیبترین نقش این نگارستان

نقش سراپردهٔ شاهیست حسن   لمعهٔ خورشید الهیست حسن
حسن که در پردهٔ آب و گلست   تازه‌کن عهد قدیم دلست
آنکه شد این سلسله بنیاد ازو   لائحهٔ حسن دهد یاد ازو
ما که چنین کشتهٔ هر مهوشیم   سوخته‌خرمن زهمان آتشیم
در دل هر سوخته جوشي که هست   بر لب هر خسته خروشي که هست
يك شرر از گرميء آن آتش است   وقت کسي خوش که بآتش خوش است
اي که چو شکل خوشت آراستند   فتنهٔ ارباب نظر خواستند
قدّ تو سرویست بهشتي چمن   روي تو شمعیست سپهرانجمن
صورت موزون تو نظم جمال   مطلع آن جبههٔ فرخنده‌فال
جبهه‌ات از نور چو مطلع نوشت   ابرویت از مشك دو مصرع نوشت
سطري از ابروي تو خوشتر نمود   لیك کج آمد چو بمسطر نبود
تابد از آن مطلع مهرارتفاع   بر مه رخسار تو هر دم شعاع
هست دو چشمت ز شعاعش دو عین   بینيء سیمین الفي بین بین
چشمهٔ نوشت که عجب جانفزاست   از لب تو تا لب آب بقاست
خضر خطت خرقه‌کبود آمده   بر لب آن چشمه فرود آمده
گوي زنخدان تو با گوي سیم   هست چو سیبي ز لطافت دونیم
آب لطافت چکد از غبغبت   نیست بسي راه از آن تا لبت

بلکه خوي طلعت رخشان تست   گرد شده زير زنخدان تست
خال زنخدانت بدلتنگي   مانده بگرداب بلا زنگي
بر لبت آن دانهٔ مشکين که هست   تخم غم هر دل غمگين که هست
مشك برخسار چوگلنار تو   نقطه زده بر رخ رخسار تو
وَرد طري لرزه‌کنان بر تنت   کبك دري طوق‌کش گردنت
سينهٔ تو چون دل عشّاق صاف   جيب کسان چاك ازو تا بناف
از ستم بازوي تو کرده بيم   زآن زده در ساعد تو پنجه سيم
با تو اگر دولت همزانوئي   هست نصيب کسي آن هم توئي
بهر تماشاگريء روي خويش   آئينه کن ليك ز زانوي خويش
نيست بتو همقدمي حدّ کس   سايهٔ تو همقدم تست و بس
صد پي اگر از قدم فکر و راي   از سرت آييم فرو تا بپاي
يك بيك اعضاي تو موزون بوَد   هر يك از آن ديگري افزون بود
جلوهٔ حسن تو در افزوني است   آئينهٔ چوني و بيچوني است
صورت چوني شده از وي عيان   معنيء بيچون شده در وي نهان
قبلهٔ هر ديده‌ور اين آئنه است   منظر اهل نظر اين آئنه است
جلوهٔ اين آئينهٔ نور بار   از نظر بي‌بصران دور دار
کور چه داند که در آئينه چيست   عکس خود افگنده در آئينه کيست
چهره نهان دار که آلودگان   جز ره پيموده نه پيمودگان
چون بجمال تو نظر وا کنند   آرزوي خويش تماشا کنند
ديدهٔ شهوت نتوانند بست   از غرض خاطر صورت‌پرست

با تو بجز راه هوا نسپرند . جز بغرض روي ترا ننگرند
روي غرض چون نبوَد نورمند زود ازين آئينهٔ دل‌پسند
سير شود چشم غرض‌بينشان رنج و ملالت شود آئينشان
از نظر انداخته خوارش كنند تيره رخ از گرد و غبارش كنند

حكايت زنگي كه روي خود را در آئينهٔ بي‌زنگ ديد و بعكس روي خود آئينه را نپسنديد

ديو نژادي چو يكي تيره ابر لب چو خم نيل كبود و سطبر
رنگ چو انگشت نيفروخته چهره چو چوبين طبقي سوخته
مانده دهن چون دهن جيفه باز نا شده همچون در محنت فراز
يافت بره آئينهٔ گردناك ساخت بدامن رخش از گرد پاك
ديده چو بر روي ويش آرميد شكلي از آنسان كه شنيدي بديد
آب دهان بر رخ پاكش فگند وز كف خود خوار بخاكش فگند
گفت كه تا قدر تو نشناختند بر رهت اين گونه نينداختند
پيش كسان پستيء مقدار تو نيست جز از زشتيء ديدار تو
طينت اگر پاك چو من بوديت كي بگل و خاك وطن بوديت
از بد و نيكي كه پي اندر پي است بهرهٔ هر چيزي بقدر وي است
چون برخ خويش نظر كم كشاد عيب بر آئينه نه بر خود نهاد
بود همه نور و صفا آئينه شد ز رخش عيب‌نما آئينه
طلعت او بود بدانسان سياه آئينه را چيست ندانم گناه

جامي ازين گنبد آئينه رنگ هرچه نمايد بگهِ صلح و جنگ
كآن سبب راحت و آزار تست چون نگري صورت كردار تست

مقالهٔ هژدهم در اشارت بعشق كه شور آن نمك جگرخوارانست و جراحت آن راحت جان دلفگاران

رونق ايّام جوانيست عشق مايهٔ كام دو جهانيست عشق
ميل تحرّك بفلك عشق داد ذوق تجرّد بملك عشق داد
چون گل جان بوي تعشّق گرفت با گل تن رنگ تعلّق گرفت
رابطهٔ جان و تن ما ازوست مردن ما زيستن ما ازوست
علوي و سفلي همه بند وَبند پست شو قدر بلند وبند
مه كه بشب نوردهي يافته پرتوي از مهر برو تافته
خاك زگردون نشود تابناك تا اثر مهر نيفتد بخاك
چون بتن آزاده ز مهرست دل سنگ سياهيست در آن تيره گل
هر كه نه در آتش عشقست غرق از دل او تا بصنوبر چه فرق
كار صنوبر چه بوَد غافلي از غم عشق او كه و صاحبدلي
زندگيء دل بغم عاشقيست تا رگ جان بر قدم عاشقيست
تا نشود عشق بدل پردگي گرمئ دلی نيست جز افسردگي
اي شده كار تو بد از نيكوان جفت صد اندوه ز طاق ابروان
حال تو از خال سياهان تباه روز تو از مشك عذاران سياه
رهزن خوابت شده چشمان مست توبهٔ تو يافته زايشان شكست

هر که شد از سروقدان سرفراز ساخت سرت پست بخاك نیاز
هر که برخ نقطهٔ سودا نهاد داغ غمت بر دل شیدا نهاد
هر که بلب آب حیات آمدست رخ ز خطش در ظلمات آمدست
گه دم از اندیشهٔ ماهي زني ماه فلك بیني و آهي زني
گه ز گلي خرّم و خندان شوي نغمه‌سرا بلبل بستان شوي
گه بغزالي دل شیدا دهي روي چو دیوانه بصحرا نهي
یار هم‌آغوش بهر باده نوش، تو پس زانوي غم اندر خروش
یار هم‌آواز بهر حیله ساز تو ز تب فرقت او در گداز
یار هم‌آهنگ بهر سینه تنگ تو ز دلش کوفته بر سینه سنگ
زیرکيء ورز و چنان گیر یار کش بوَد اندر دل و جانت قرار
محرم خلوتگه رازت شود مونس شبهاي درازت شود
چغد نهٔ جلوه بهر کاخ چند مرغ نهٔ نغمه ز هر شاخ چند
جلوه‌گر کنگر یك کاخ شو نغمه‌زن طارم یك شاخ شو
رو بیکي آر که فرخندگیست ترك دوئي کن که پراگندگیست
میوهٔ مقصود کي آرد درخت تا نکند پاي بیکجاي سخت

حکایت عاشقي که در نظر معشوق بقصد دیگري دیده کشاد و بآن کج‌نظري از نظر معشوق افتاد

بوالهوسي بر سر راهي رسید جلوه‌کنان چارده‌ماهي بدید
هاله شده گرد قمر معجرش خیمه زده بر مه و خور چادرش

نغمه‌سرا جنبش خلخال او   نافه‌کشا زلف ز دنبال او
نعره برآورد که ای خودپرست   پای مکن تیز که رفتم ز دست
از تو بفریاد شدم همنفس   راه کرم گیر و بفریاد رس
تازه صنم چون شغف او بدید   وآن همه شور و شغب او شنید
چون گل خندان ز دم او شکفت   غنچهٔ نوشین شکفانید و گفت
خواهر من میرسد اینک ز پی   به ز چو من صد سر یک موی وی
نیست ز خوبان سخن آنجا که اوست   من کیم و صد چو من آنجا که اوست
با شرف حسن خداداد من   رفته بشاگردیش استاد من
ساده‌دل آن وسوسه چون گوش کرد   قاعدهٔ کار فراموش کرد
در غلط افتاد ز گفتار او   چشم وفا تافت ز دیدار او
کرد بسی در ره و بی ره نگاه   دید رهی دور و کسی نی براه
بار دگر لب بسخن باز کرد   لابه‌گری پیش وی آغاز کرد
بانگ زد آن ماه که ای هرزه‌گوی   به که بگردانی ازین هرزه روی
قبلهٔ مقصود یکی بیش نیست   قاصد آن قبله دواندیش نیست
شرط طلب ترک دوئی کردنست   روی ارادت بیک آوردنست
چون ز یکی رو بدو آوردهٔ   رسم نو است این که تو آوردهٔ
چند کشیدن ز دوبینان گزند   دیدهٔ دل جامی ازینان ببند
چشم ترا گر نه غبار شکیست   چون ز دو عالم نه رخت در یکیست

مقالهٔ نوزدهم در حسب حال خام‌طمعاني که از شَعر شِعر دامي ساخته اند و در دست و پاي هر پخته و خامي انداخته

بحر ازل موج کرم بر گرفت   دامن ساحل همه گوهر گرفت
جوهريء طبع سخن‌پروران   کرد نگاهي بفراست در آن
هرچه سزا بود بسفتن بسفت   وآنچه نه در پردهٔ نسيان نهفت
زآن گهر سفته هزاران هزار   گوش جهان را شده بين گوش‌وار
حيف که اين قوم گهرنا شناس   مهره‌کش سلك اميد و هراس
هرچه بر آن نام گهر بسته اند   مهره‌صفت بر دُم خر بسته اند
گوهري کرده ز شرف زُهرگي   زآن شرف افتاده بخرمُهرگي
اي که رسد از دل دانشورت   مرسله بر مرسله زآن گوهرت
پرده‌کشاي هنر خويش باش   نرخ‌فزاي گهر خويش باش
باش بدکانچهٔ دوران بهوش   جنس گران را مشو ارزان‌فروش
داشت فلك چون بتو ارزانيَش   تو مده ارزان ز گران‌جانيش
چند ز تار طمع و پود لاف   بر قد هر سفله شوي حلّه‌باف
چند نهي نام لئيمان کريم   چند کني وصف سفيهان حليم
آنکه بصد نيش يکي قطره خون   نآيد از امساك ز دستش برون
نام کفش کلزم احسان کني   وصف بحر گهرافشان کني
وآنکه بتعليم گهِ ماه و سال   شکل الف را نشناسد ز دال
عارف آغاز ازل خوانيَش   واقف انجام ابد دانيش

وآنکه چو از گربه برآید خروش رو نهد از بیم بسوراخ موش
شیر ژیان ببر بیان گوئیش بلکه دلاورتر از آن گوئیش
این همه اندیشهٔ ناراست چیست این همه آئین کم و کاست چیست
این همه از حرص و طمع زاده است خود که ز حرص و طمع آزاده است
دور بوَد جوع طمع از شبع گرسنه چشمند حروف طمع
شب که طمع بر تو کمین آورد پشت قناعت بزمین آورد
رخت به پیغولهٔ ماتم کشی بیهدهٔ چند فراهم کشی
پوست کنی معنیِ استاد را عور کنی طرفهٔ بغداد را
بر کشی از شاهد اطلس لباس اطلس و سازیش لباس از پلاس
قافیه معیوب و رَوی ناروا علّت وزنش الم بی‌دوا
صدر و عَجُز بی‌مزه و خام ازو حشو خبر داده خود این نام ازو
از تعب طبع کج‌اندیش خویش چون شوی آسوده نهی پیش خویش
کهنه دواتی چو دلت تار و تنگ کاغذی از تیره رخت برده رنگ
خامه چو نظم سخنت سخت سُست املیٔ ناراست خطی نادرست
گشته دوتا میل سوادش کنی واسطهٔ نیل مرادش کنی
در سر دستار زنی صبحگاه قطره‌زنان تا در اصحاب جاه
خواجه بروئی که مبیناد کس منتظر او منشیناد کس
چون بدر آید پس صد انتظار بر زبری بهتری از خود سوار
پیش دوی بوسه بپایش دهی لابه کنان داد ثنایش دهی
رقعهٔ شعرآوری از سر برون صد رقم از حرص و طمع در درون

آردش آن رقعه که صد پاره باد ... نامهٔ عصیان و قیامت بیاد
تا بخورد زخم سفاهت ز تو ... رقعه ستاند بکراهت ز تو
او ز زبان طلبت در گریز ... حرص تو دندان طمع کرده تیز
بیهده گفتار تو در مدح کس ... نقش بر آبست و گره بر نفس
مُزد بر آن بیهُده بیهوده است ... خاصّه از آن کس که نفرموده است
طرفه که کاري بتبرّع کني ... باز بر آن مزد توقّع کني
سوخت جهان از طمع خام تو ... خلق بجان آمد از ابرام تو
ترك لجاج و کم ابرام گیر ... یك دم ازین دغدغه آرام گیر
خواجه ز فضل تو بصد دل ملول ... تو ز ندیمیش زبان پرفضول
تو بحضورش بسرور آمده ... او ز حضورت بنفور آمده
منتظر وقت نشسته که چون ... با تو دهد نفرت خاطر برون

حکایت مدح گفتن لاغري شاعر خواجهٔ را که بروي لباس آسودگي از فربهي تنگ آمده بود

فربهي از خوان سخن‌پروري ... شاعریَش کرده لقب لاغري
گفت بنظم خوش و شعر فسیح ... بهر یکي خواجهٔ فربه مدیح
خواجهٔ مسکین چو مدیحش شنید ... بوي توقّع بمشامش رسید
کرد از آن نامهٔ پر رنگ و ریو ... خاطر او رَم چو ز لا حَول دیو
خاست از آن انجمن پرگزند ... کرد توجّه سوي قصر بلند
چون نفس از فربهیَش گشت تنگ ... در رهش افتاد زماني درنگ

گفت بدو لاغریِ مدح‌سنج   فربهیَت میدهد ای خواجه رنج
خواجه از آن نقطه چو گل بر شگفت   با دل صد پاره بخندید و گفت
رنج همه گرچه ز تن پروریست   رنج من اکنون همه از لاغریست
لاغری از فربهیَم دست برد   در کف صد محنت و رنجم سپرد
جان تو جامی بدرون لاغر است   حرص تو از جان تو فربه تر است
عمر گرانمایه بسر میبری   غافل ازین فربهی و لاغری

مقالهٔ بیستم در پند دادن فرزند ارجمند که در بوستان طفولیّت به نبات حسن پرورده باد و در دبستان بلاغت بنهایت کمال پی آورده

ای شب امّید مرا ماه نو   دیدهٔ بختم بخیالت گرو
از پس سی روز برآید هلال   روی نمودی تو پس از شست سال
سال تو چار است بوقت شمار   چار تو چل باد و چلت باد چار
هر چل تو یک چله کز علم و حال   سیر کنی در درجات کمال
نام تو شد یوسف مصر وفا   باد لقب دولت و دین را ضیا
میکنم از خامهٔ حکمت نگار   بهر تو این نامهٔ حکمت نگار
گرچه کنون نیست ترا فهم پند   چون بحد فهم رسی کار بند
تا نشود برقع تو موی روی   پا منه از خانه ببازار و کوی
سلسله‌بند قدم خویش باش   حبس‌نشین حرم خویش باش
هیچ گه از صحبت همخانگان   رخت مکش بر در بیگانگان
طلعت بیگانه نه میمون بوَد   خاصّه که سالش ز تو افزون بود.

ور بدبستان سر و كارت دهند *** لوح الف بي پكنارت نهند
پهلوي هر سفله مشو جا نشين *** از همه يكتا شو و تنها نشين
گرچه بخود نيست كج‌اندام الف *** بين كه چسان كج شده در لام‌الف
لوح خود آندم كه نهي بر كنار *** چون الف انگشت از آن بر مدار
دال‌وش از شرم فگن سر بپيش *** صاد صفت دوز بر آن چشم خويش
خنده‌زنان گاه بآن گه باين *** رستهٔ دندان منما همچو سين
دل مكن از فكر پريشان دو نيم *** تنگ‌دهان باش ز گفتن چو ميم
گوش مكن بيهده هر قيل و قال *** تا نكشي درد سر گوشمال
دار ادب درس معلّم نگاه *** تا نشوي طبلك تعليم‌گاه
سيليء او گرچه فضيلت‌ده است *** گر تو بسيلي نرساني به است
پي چو بسر منزل قرآن بري *** روزيء هر روزه از آن خوان خوري
چند گره زن بميان رحل‌وار *** شاهد مصحف بنشان بر كنار
باش ز رخسار نكو فال او *** محو تماشاي خط و خال او
هر چه كني زو گهر سلك خويش *** ساز بتكرار زبان ملك خويش
حرف نوشته بدل طفل خورد *** كزلك نسيان نتواند سترد
چون تو حق حفظ وي آري بجاي *** حفظ حق از جانت شود غم‌زداي
دست طلب ده بقلم گاه گاه *** شو بسوي خطّهٔ خط رو براه
باز نشان از ره كسب كمال *** از نم آن نايژه گرد ملال
كوش بتحسين خط از هر نمط *** ليك نه چندان كه شوي جمله خط
صفر مكن بهر سه انگشت خويش *** از گهر هر هنري مشت خويش

شعر اگرچه هنري ديگر است　　شمّهٔ از عيب بشعر اندر است
شعر که عيبش ز ميان سر زند　　همّت پاکانش قلم در زند
ور فتدت گه گهي انديشه اش　　کوش که چون من نکني پيشه اش
هر نفس آمد گهري ارجمند　　قيمت آن بيشتر از چون و چند
آن گهر از دست مده رايگان　　خاصّه که در مدح فرومايگان
محنت اين کار بخود ره مده　　رنج کشي در طلب علم به
تاج سر جمله هنرهاست علم　　قفل‌کشاي همه درهاست علم
در طلب علم کمر چُست کن　　دست ز اشغال دگر سُست کن
با تو پس از علم چه گويم سخن　　علم چو آيد بتو گويد چه کن
علم کثير آمد و عمرت قصير　　آنچه ضروريست بآن شغل گير
هر چه ضروريست چو حاصل کني　　به که عمارت‌گريء دل کني
آنست عمارت‌گريء دل که دل　　واکشي از کش‌مکش آب و گل
پاي بدامن کشي و سر بجيب　　تن بشهادت دهي و جان بغيب
ياد خدا پردگيء هُش کني　　هرچه بجز اوست فرامش کني

حکايت پير هوشيار با مريد فراموشگار

ساده مريدي ز جهان شسته دست　　آمد و در صحبت پيري نشست
گرم نکرده بزمين جا هنوز　　خاست از آن انجمن جان فروز
پير بر آشفت که تعجيل چيست　　نفرت ديو از دم جبريل چيست
گفت قضا پرده‌کش هوش گشت　　نادره چيزيم فراموش گشت

میروم این لحظه بهر راه و کوي تا کنم آن گُم‌شده را جُست و جوي
پیر خروشید که اي بو الهوس در دو جهان هست یکي چیز و بس
کآن نه سزاوار فراموشیَست قبلهٔ گویائي و خاموشیست
گر همه آفاق در آغوش تو باشد و آن چیز فراموش تو
غایت آگاهيء تو غافلیست حاصل اوقات تو بي‌حاصلیست
ور بوَد آن چیز فرا یاد تو شاد کن خاطر نا شاد تو
گو دو جهان گشته فراموش باش لب ز سخنشان شده خاموش باش
جامي ازین مشغله خاموش کن هرچه نه آن چیز فراموش کن
زآنکه سرانجام تو خاموشیَست وآخر کار تو فراموشیست

ختم کتاب و خاتمهٔ خطاب

خامه چو بر موجب جفّ القلم خشك بایستاد ازین خوش رقم
بهر دعا از لب امّ الکتاب حرف سقاك اللّهش آمد خطاب
روح امین دست بآمین کشاد چرخ برین سبحهٔ پروین کشاد
گوهر آن سبحه بپایش فشاند در قدم غالیه سایش فشاند
گفت جزاك الله ازین فیض پاك از تو بسجّاده نشینان خاك
نقش شفا نامهٔ عیسي است این یا رقم خامهٔ ماني است این
غنچهٔ از گلبن ناز آمده یا گلي از گلشن راز آمده
حرف کُش دفتر فرزانگیست تازه کن مایهٔ دیوانگیست
قفل‌کشاي در کاخ صفاست عطر فزاي گل شاخ وفاست

صبح طرب مطلع انوار اوست   جیب ادب مخزن اسرار اوست
نظم کلامش نه بغایت بلند   تا نشود هر کس از آن بهره بند
سرّ معانیش نه زآنسان دقیق   کش نتوان یافت بفکر عمیق
لفظ خوش و معنیء ظاهر درو   آب زلالست و جواهر درو
از خس و خاشاك چو صافیست آب   می نشود بر دُر و گوهر حجاب
شاهد اسرار وی از صوت و حرف   کرده لباسی ببر خود شگرف
بسته حروفش تتق مشك‌فام   حُورٌ مقصوراتٌ في الخِیام
ماشطهٔ خامه چو آراستش   از قبل من لقبی خواستش
تحفة الاحرار لقب دادمش   تحفه باحرار فرستادمش
هرکه بدل از خردش روزنی است   در نظرش هر ورقی گلشنی است
راست چنهاست در آنجا سطور   پر گل شادی و نهال سرور
جوی ز رجد ولشان آبخورد   سبزهٔ تر گرد وی از لاجورد
کرد مجلّد سوی جلدش چو میل   داد ادیم از سر مهرش سهیل
زهره شد از چنگ پر آوازه اش   تار بریشم ده شیرازه اش
هیکل آیات گرامی است این   حرز حمایتگر جامی است این
باش خدایا بکمال کرم   حافظ او زآفت هر کج‌قلم
ظلمت کلك وی ازین حرف نور   دار چو مانگشت بد اندیش دور
چون بتراشد ز سر خامه نیش   سازد از آن نیش دل نامه ریش
خطّ وی از خطّهٔ دانش برون   گشته بسرحد خطا رهنمون
چون خط تقطیع نه بر اصطلاح   وز حك و اصلاح نگیرد صلاح

تیغ کند خامهٔ سر تیز را — رشته برد نظم دلآویز را
کلك وي از چوب عوان برتر است — وزن کش و قافیه ویران‌گر است
دیدهٔ حرفي که بود دیده باز — گردد ازو وقت کتابت فراز
١٧٠ حرف نگارد چو بکلك هوس — نقطه نه بر جاي نهد چون مگس
گاه زند بر رخ عم خال غم — گاه شود سیم ز دستش ستم
بس که مرید از قلمش مرتد است — ضدّ وي آنجا که نویسد صد است
چند بلب تاج حکایت دهیم — شکر بتاراج شکایت دهیم
شکر که این رشته بپایان رسید — بخیهٔ این خرقه بدامان رسید
١٧١ مهر نه خاطمهٔ این خطاب
شد رقم خاتم تمّ الکتاب

تمّت الکتاب بعون
الملك الوهّاب
بالخیر والسّعادة
تم تم تم
تم تم
تم

00058130

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 26 March, 2016